

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Факультет технологій та дизайну, кафедра технологічної освіти
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Львівський медичний університет
Міжнародна благодійна організація «Лідер Якості»
Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України
Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży (Польща)

Dragomanov Ukrainian State University
Faculty of technology and design, Department of technological education
Subdivision “Lviv Educational and Scientific Center for Professional Education”
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
SS of NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”
Lviv Medical University
International charity organization “Leader of the Quality”
State scientific institution “Institute of Modernization of the Content of Education”
of the Ministry of Education and Culture of Ukraine
Lomza International Academy of Applied Sciences

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

**MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF EDUCATION
AND SCIENCE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Issue 14

Київ – Львів – Бережани – Ломжа

2024

Kyiv– Lviv – Berezhany – Łomża

2024

УДК: 37. 01 : 001

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи: зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк].
Київ – Львів – Бережани – Ломжа, 2024. Вип. 14. 240 с.

Головний редактор:

Колісник-Гуменюк Ю.І., доктор педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Редакційна колегія:

Кільдеров Д.Е., доктор педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Харламенко В.Б., кандидат педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Литвин А.В., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Руденко Л.А., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Жибак М.М., доктор економічних наук, професор (м. Бережани, Україна)

Олійник П.В., доктор фармацевтичних наук, професор (м. Львів, Україна)

Голіяд І.С., кандидат педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Шарлович З., кандидат педагогічних наук (м. Ломжа, Польща)

Копельчак М.П., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Чаплик В.В., кандидат медичних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк О.М., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк В.В., доктор педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гурська І.С., кандидат економічних наук, доцент (м. Бережани, Україна)

Технічна верстка:

Гуменюк В.В., доктор педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Переклад англійською мовою:

Гуменюк В.В., Дубовик О.В. (м. Львів, Україна)

У збірнику наукових праць відомі дослідники, педагоги-практики середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, працівники закладів вищої освіти I-II і III-IV рівнів акредитації висвітлюють теоретичні й прикладні аспекти впровадження сучасних інформаційних технологій та інноваційних методів навчання у підготовці кваліфікованих робітників, молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів і магістрів.

Статті збірника подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірну інформацію несуть учасники, їх наукові керівники та рецензенти.

Видання розраховане на науковців і педагогів-практиків загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти.

© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2024

© ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти», 2024

© Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2024

© ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут», 2024

© Львівський медичний університет, 2024

© Міжнародна благодійна організація «Лідер Якості», 2024

© Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України, 2024

© Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży, 2024

© Автори статей, 2024

ЗМІСТ *** CONTENTS

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ PEDAGOGIC SCIENCES		
<i>Литвин Андрій</i> <i>Руденко Лариса</i> <i>Lytvyn Andriy</i> <i>Rudenko Larysa</i>	Стандарти НАТО у професійній підготовці військовослужбовців NATO standards in the professional training of military officers	8
<i>Колісник-Гуменюк Юлія</i> <i>Kolisnyk-Humeniuk Yuliia</i>	Спрямування закладів вищої освіти на національне виховання студентської молоді Directing institutions of higher education to the national education of youth students	15
<i>Сліпчишин Лідія</i> <i>Оверко Роман</i> <i>Slipchyshyn Lidia</i> <i>Overko Roman</i>	Реалізація культурологічного потенціалу на уроках технології Realization of cultural potential in technology lessons	20
<i>Вановська Інна</i> <i>Vanovska Inna</i>	Основні аспекти організації самоосвітньої діяльності у військово-педагогічному процесі Main aspects of the organization of self-educative activity in the military-pedagogical process	26
<i>Пилипів Леся</i> <i>Пилипів Ольга</i> <i>Pylypiv Lesya</i> <i>Pylypiv Olha</i>	Академічна доброчесність у медичному виші: практичний вимір Academic integrity in a medical university: a practical dimension	33
<i>Кудрик Ліліана</i> <i>Сурмяк Глорія-Марія</i> <i>Kudryk Liliana</i> <i>Surmyak Gloria-Maria</i>	Роль культурно-дозвілєвої діяльності в розвитку емоційного інтелекту учасників освітнього процесу The role of cultural and leisure activities in the development of emotional intelligence of educational process participants	38
<i>Харламенко Валентина</i> <i>Шатова Олена</i> <i>Kharlamenko Valentyna</i> <i>Shatova Olena</i>	Цифровізація технологічної освіти: виклики та можливості Digitalization of technological education: challenges and opportunities	46
<i>Шарлович Зоя</i> <i>Sharlovych Zoia</i>	Теоретичні та методичні аспекти обґрунтування авторського семінару «Академічна доброчесність в сучасній освіті, науці і практиці» Theoretical and methodological aspects of the justification of the author's seminar "Academic integrity in modern education, science and practice"	50
<i>Пенцак Павло</i> <i>Pentsak Pavlo</i>	Сучасні вимоги до громадянсько-патріотичної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ Current requirements for civic and patriotic training of future officers in MİNE	55
<i>Кубська Лариса</i> <i>Kubska Larysa</i>	Сучасні тенденції розвитку медіапедагогічної грамотності освітян Current tendencies in the development of media- pedagogical literacy of educators	61

Костинюк Іванна <i>Kostyniuk Ivanna</i>	Особливості принципів адаптивного педагогічного менеджменту у навчально-виховній роботі коледжу Features of the principles of adaptive pedagogical management in the educational work of the college	65
Єщенко Андрій <i>Yeshchenko Andrii</i>	Професійна освіта як важливий етап у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі Vocational education as an important stage in the resocialization of convicted prisoners	73
Кіт Володимир <i>Kit Volodymyr</i>	Інноваційне застосування цифрових технологій вчителями технологій Innovative application of digital technologies by technology teachers	79
Халанія Юрій Якимович Тетяна <i>Halania Yuriy</i> <i>Yakymovych Tetyana</i>	Застосування проєктних методик у процесі профільного навчання Application of project methods in the professional education process	84
Мавдрик Ірина <i>Mavdryk Iryna</i>	Підготовка майбутніх вчителів фізико-математичних дисциплін до інноваційної педагогічної діяльності Training of future teachers of physics and mathematics for innovative pedagogical activities	92
Гуменюк Софія <i>Humeniuk Sofiia</i>	Міждисциплінарні гуманітарні аспекти у навчанні та діяльності майбутніх медичних фахівців у кризових ситуаціях Interdisciplinary humanitarian aspects in the education and activities of future medical specialists in crisis situations	96
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ PSYCHOLOGIC SCIENCES		
Васянович Григорій Логвиненко Вікторія <i>Vasianoovych Hryhoriy</i> <i>Lohvynenko Viktoriia</i>	Сучасні технології соціальної роботи з особами, схильними до девіантної поведінки Modern technologies of social work with persons inclined to deviant behavior	101
Матійків Ірина <i>Matykiv Iryna</i>	Тренінг як засіб розвитку навчальної мотивації у процесі технологічної підготовки Training as a means of developing educational motivation in the process of technological training	110
Відлацький Михайло <i>Vidlatskyi Mykhailo</i>	Стрес та прийняття рішень у критичних ситуаціях Stress and decision-making in critical situations	116
Каравець Ілона <i>Karavets Ilona</i>	Вплив тривожності на успішність школярів The impact of anxiety on success of schoolchildren	121
Пех Анастасія <i>Pekh Anastasiia</i>	Психологічні особливості розвитку професійної компетентності майбутніх психологів Psychological features of professional competence development of future psychologists	125

<i>Шевцова Світлана</i> <i>Shevtsova Svitlana</i>	Соціально-психологічні чинники схильності до суїцидальної поведінки у студентів у період шлюбного стану Social-psychological factors of students' tendencies to suicidal behavior during the period of marital state	131
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ ECONOMIC SCIENCES		
<i>Габор Володимир</i> <i>Habor Volodymyr</i>	Сучасні підходи до сутності ефективності виробничої діяльності Modern approaches to the essence of production efficiency	136
<i>Гурська Ірина</i> <i>Hurska Iryna</i>	Управління конкурентоспроможністю підприємств агробізнесу Management of the competitiveness of agribusiness enterprises	140
<i>Літвінов Віталій</i> <i>Litvinov Vitaliy</i>	Механізм формування доходів сільськогосподарських підприємств Mechanism for formation of income of agricultural enterprises	144
<i>Герасимів Зоряна</i> <i>Gerasymiv Zoryana</i>	Туристичний потенціал Тернопільської області Tourist potential of Ternopil region	148
<i>Федуняк Ігор</i> <i>Feduniak Ihor</i>	Шляхи підвищення ефективності державної підтримки інноваційного розвитку аграрного підприємництва в Україні Ways to increase the efficiency of state support for the innovative development of agricultural entrepreneurship in Ukraine	153
<i>Стемковська Ірина</i> <i>Stemkovska Iryna</i>	Переваги та недоліки впровадження електронного документообігу на підприємствах в сучасних умовах Advantages and disadvantages of the implementation of electronic document management in enterprises in modern conditions	157
<i>Христенко Галина</i> <i>Khrystenko Halyna</i>	Аграрний сектор економіки України: стан та перспективи повоєнного відновлення Agricultural sector of Ukraine's economy: status and prospects of post-war recovery	164
<i>Ярема Любов</i> <i>Yarema Lyubov</i>	Управління товарною політикою підприємства Company management and enterprise policy	168
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
<i>Штаюра Ольга</i> <i>Shtayura Olha</i>	Зеновій Храпливий – видатний український вчений в галузі квантової механіки, педагог (до 120-річчя від дня народження) Zinovii Khraplyvyy – an outstanding ukrainian scientist in the field of quantum mechanics, educator (to the 120 th anniversary of his birth)	174

ТЕХНІЧНІ НАУКИ TECHNICAL SCIENCES		
<i>Бабінець Анатолій</i> <i>Babinets Anatolii</i>	Перспективи використання ефекту структурної спадковості при електродуговому наплавленні порошковими дротами Perspectives of using the effect of structural heredity in electric arc surfacing with powdered wires	179
<i>Стець Юрій</i> <i>Stets Yuriy</i>	Вплив автомобільного транспорту на довкілля та дорожньо-транспортні пригоди Impact of road transport on the environment and traffic accidents	183
ГЕОГРАФІЯ GEOGRAPHY		
<i>Луговий Богдан</i> <i>Luhovyi Bohdan</i>	Туристична дестинація Львівської області: Трускавець та Дрогобич Tourist destination of Lviv region: Truskavets and Drohobych	187
<i>Дубницька Олександра</i> <i>Dubnytska Oleksandra</i>	Руйнація довкілля України внаслідок російської воєнної агресії: наслідки екоциду Destruction of the environment in Ukraine as a result of russian military aggression: consequences of ecocide	191
МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ MEDICINE AND PHARMACY		
<i>Жуковський В.С.,</i> <i>Трутяк І.Р.,</i> <i>Трунквальтер В.М.,</i> <i>Паньків М.В.</i> <i>Zhukovskyy V.S.,</i> <i>Trutiak I.R.,</i> <i>Trunkvalter V.M.,</i> <i>Pankiv M.V.</i>	Мікробне забруднення мінно-вибухових та вогнепальних ран кінцівок Microbial contamination of mine explosive and gunshot wounds of extremities	198
<i>Кіцула Любов</i> <i>Kitsula Liubov</i>	Дотримання сучасною студентською молоддю рекомендацій щодо здорового харчування Compliance with the recommendations regarding healthy nutrition by current student youth	203
<i>Олійник Сергій</i> <i>Гуменюк Василь</i> <i>Чаплик Віктор</i> <i>Олійник Петро</i> <i>Oliinyk Serhiy</i> <i>Humeniuk Vasyl</i> <i>Chaplyk Viktor</i> <i>Oliynyk Petro</i>	Особливості фармацевтичного забезпечення населення в умовах воєнного стану Features of the pharmaceutical supply of the population in the conditions of martial law	210

<i>Шикета Любов</i> <i>Shyketa Liubov</i>	Сучасний підхід до оволодіння практичними навичками на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології студентами-медиками. Modern approach to practical skills learning by medical students at the department of microbiology, virology and immunology	215
<i>Сендецька Юліана-Марія</i> <i>Sendetska Yuliana-Maria</i>	Реабілітація під час воєнного стану Rehabilitation during martial state	219
<i>Ткаченко Софія-Соломія</i> <i>Tkachenko Sofia -Solomia</i>	Лікарські рослини та їх значення в житті людини Medicinal plants and their significance in human life	223
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ POLITICAL SCIENCES		
<i>Arabova B.D.</i> <i>Арабова Б.Д.</i>	Main areas of cooperation between the EU and Kazakhstan within the framework of the Erasmus+ program (2014–2020) Основні напрями співпраці між ЄС та Казахстаном у рамках програми Erasmus+ (2014–2020)	229
<i>Tumenbayeva Z.Zh.</i> <i>Туменбаєва З.Ж.</i>	China in Central Asia in the “post-pandemic” period: towards a new quality of interaction Китай у Центральній Азії в «постпандемічний» період: до нової якості взаємодії	233
МИСТЕЦТВО THE ART		
<i>Титечко Ірина</i> <i>Tytechko Iryna</i>	Історія та розвиток аніме History and development of anime	237

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 355.23:378.1

Литвин Андрій,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Руденко Лариса,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

СТАНДАРТИ НАТО У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. В умовах розв'язаної рф повномасштабної війни проти нашої країни вагомим ресурсом для сектору безпеки та оборони є міжнародна технічна допомога та підтримка держав-партнерів, передусім членів Альянсу, зокрема в питаннях удосконалення систем управління, автоматизації, логістичного, медичного та іншого забезпечення, розвитку воєнно-технічного співробітництва, а також професійної військової освіти та підготовки військ. Відповідно до цього у статті проаналізовано стандарти НАТО, їх зміст, стратегічні напрями та запропоновано шляхи імплементації у вищу військову освіту України. Успішне запровадження в українських ВВНЗ цієї системи уможливило подальше впровадження концепцій і підходів, прийнятих у провідних арміях світу, забезпечує неперервність і гнучкість підготовки офіцерів, яка відповідає загальним тенденціям і новим вимогам до військової освіти.

Ключові слова: професійна підготовка, військовослужбовці; стандарти НАТО; система військової освіти.

Lytvyn Andriy,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at Practical Psychology and Pedagogy Department
Rudenko Larisa,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at Practical Psychology and Pedagogy Department
Lviv State University of Life Safety,
Lviv, Ukraine

NATO STANDARDS IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF MILITARY OFFICERS

Abstract: In the conditions of the full-scale war launched by the Russian Federation against our country, international technical assistance and support from the partner states, especially NATO members, is a significant resource for the security and defense sector, in particular in matters of improving management systems, automation, logistics, medical and other support, development of military and technical cooperation, as well as professional military education and training of troops. Accordingly, the article analyzes NATO standards, their content, strategic directions, and suggests

the ways of their implementation in the higher military education of Ukraine. The successful implementation of this system at Ukrainian higher education institutions enables the further implementation of the concepts and approaches adopted in the world's leading armies, ensures continuity and flexibility of officer training, which meets general trends and new requirements for military education.

Key words: professional training, military personnel; NATO standards; system of military education.

Українська держава впевнено рухається курсом на реформування сектору безпеки та оборони для співпраці та партнерства з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Мета – підвищення боєготовності Збройних сил і відповідність критеріям щодо переходу на стандарти НАТО для ефективної взаємодії із силами країн Альянсу.

25 березня 2021 р. схвалено Стратегію воєнної безпеки України, розроблену відповідно до Закону «Про національну безпеку» (2018 р.) та «Стратегії національної безпеки України» (2020 р.). Цей документ визначає воєнну політику нашої держави і наближає до інтеграції у світовий безпековий простір. Створення системи всеохоплювальної оборони України на засадах стримування, стійкості, взаємодії «передбачає готовність сил оборони України, національної економіки, населення та всієї держави до надання відсічі збройній агресії проти України, нарощування спроможностей системи протиповітряної оборони, створення цілісної системи територіальної оборони, вжиття превентивних заходів щодо протидії воєнним загрозам, досягнення та підтримання спроможностей завдати противнику неприйнятних політичних, економічних, воєнних та інших втрат, з огляду на які він буде змушений відмовитися від ескалації або припинити збройну агресію проти України» [10]. З метою зміцнення кадрового потенціалу та нарощування спроможностей ЗСУ необхідний пріоритетний розвиток систем військової освіти та підготовки особового складу для сил оборони, а також розвиток системи воєнної науки, спрямованої на вирішення теоретичних і практичних завдань забезпечення всеохоплювальної оборони України, розроблення новітніх систем озброєння, військової та спеціальної техніки; трансформація професійної культури на основі принципів і стандартів НАТО в системах керівництва силами оборони, управління військами (силами), їх підготовки, військової освіти і науки» [10].

В умовах розв'язаної рф повномасштабної війни проти нашої країни вагомим ресурсом для сектору безпеки та оборони є міжнародна технічна допомога та підтримка держав-партнерів, передусім членів Альянсу, зокрема в питаннях удосконалення систем управління, автоматизації, логістичного, медичного та іншого забезпечення, розвитку воєнно-технічного співробітництва, а також професійної військової освіти та підготовки військ.

Професійна військова освіта (*Professional Military Education*) є ключовою для формування та розвитку військових кадрів, здатних до ефективного збройного протистояння на полі бою. Військова освіта є складною системою, а напрями її вдосконалення охоплюють реформування всіх її складових. Отже, врахування вимог досягнення сумісності та налагодження співпраці з НАТО має здійснюватись цілеспрямовано, стосуватися всіх основних форм і видів підготовки майбутніх військовослужбовців.

Освітнє законодавство трактує цю галузь як спеціалізовану освіту військового спрямування, яка здобувається за освітніми програмами на відповідних рівнях із метою набуття фахових компетентностей відповідно до військової спеціалізації, що забезпечують виконання фахівцем службових (бойових) функцій [8].

Оскільки Україна приєдналася до європейського освітньо-наукового простору та прагне бути членом Альянсу, то на заклади вищої військової освіти поширюються як вимоги європейської кредитно-трансферної системи відповідно до Болонської декларації, так і норми, передбачені стандартами НАТО [5, с. 96-97].

Елементами системи професійної військової підготовки офіцерів ЗСУ, як слушно зазначають дослідники, є інтегровані: теоретична; психологічна; фізична; тренажерна та полігонна; практична підготовка (стажування на офіцерських посадах у бойових військових частинах). Кожна базова складова підготовки офіцера вирішує специфічні завдання. При цьому необхідно так сконструювати елементи (засоби підготовки), щоб їх поєднання набуло системного характеру [9, с. 26].

Про перехід на стандарти НАТО у сфері оборони Україна оголосила ще у 2015 р. Стандарт НАТО (NATO STD) – документ, що встановлює загальні правила, визначає спільний порядок дій, закріплює єдину термінологію; він призначений для безпосереднього застосування органами військового управління країн-учасниць, конкретними організаціями та підрозділами. Угода зі стандартизації (STANAG) – це міжнародний договір, який регламентує уніфікацію адміністративних, технічних та оперативних питань, технічних процесів, а також озброєння та військової техніки, іншої матеріальної частини збройних сил країн Альянсу і країн-партнерів.

У документах Північноатлантичного договору стандартизація визначається як «розробка та реалізація концепцій, доктрин, процедур і проєктів із метою досягнення та підтримки функціональної сумісності, взаємозамінності й уніфікації, необхідних для забезпечення належного рівня взаємосумісності й оптимізації використання ресурсів у сферах оперативної діяльності,

матеріально-технічного забезпечення й адміністрування» [13, с. 1-7]. Стандарти НАТО об'єднані у складну взаємопов'язану ієрархію керівних і нормативних документів, серед яких виділяють такі [3]:

- союзні стандарти – власне стандарти НАТО (NATO STDs – Allied Publications, Multinational Publications) і стандарти держав-членів НАТО;
- супровідні документи: угоди (Standardization Agreement, STANAGs) та рекомендації зі стандартизації (Standardization Recommendation, STANRECs);
- інші документи, пов'язані із стандартами (Standardization Related Documents, SRDs) – доктрини, директиви, оперативні та тактичні оцінки, результати вивчення бойового досвіду, настанови з впровадження, каталоги, довідники, тренувальні матеріали тощо;
- стратегічні плани організації із стандартизації НАТО і національних агентств стандартизації (NSO/NSA Strategic Plan);
- інші прийняті для використання стандарти (non-NATO STDs).

Метою запровадження стандартів є забезпечення сумісності Збройних сил України і держав-членів Альянсу; вони ухвалюються на основі консенсусу і можуть бути реалізовані повністю або частково. Розробленням, узгодженням і супроводом обігу цих документів опікується Офіс стандартизації НАТО (NSO). Його завдання полягає в забезпеченні взаємоузгодженої, ієрархічної, багатовимірної та багатофункціональної реалізації єдиних стандартів, що забезпечить організаційну та технічну взаємосумісність в операціях і місіях [3, с. 341-343]. Діяльність зі стандартизації регламентує директива AAP-03 Ed.K «Directive for the Production, Maintenance and Management of NATO Standardization Documents».

Функціонально військові стандарти НАТО поділяють на [1, с. 76]:

- оперативні – спрямовані на планування застосування військ та обіймають питання військової практики (тактики, стратегії, бойової підготовки, проведення навчань, управління військами, підготовки бойових документів);
- адміністративні – стосуються термінології, військових звань, визначають процеси управління й обміну інформацією, порядок роботи з документацією тощо;
- матеріально-технічні – визначають єдині вимоги до озброєння та техніки, управління життєвим циклом, а також кодифікації предметів постачання, системи управління, командування та контролю, комплектуючих, інтерфейсів, витратних матеріалів, таких як боєприпаси і паливо тощо.

Ратифікація угоди зі стандартизації (STANAG) підтверджує обов'язок держави упроваджувати і застосовувати закріплені в них стандарти. Власне

стандартів НАТО існує близько 2000, а угод – близько 1300. Рівень стандартизації залежить від зобов'язань держави-партнера. Співробітництво з НАТО потребує забезпечення сумісності (compatibility), партнерства – взаємозамінності (interchangeability), а членство в НАТО вимагає досягнення уніфікації (commonality) підходів і алгоритмів діяльності [1, с. 75]. Для України нині відкриті всі рівні стандартизації задля співробітництва «з метою зміцнення безпеки і стабільності та співпраці у розбудові стабільної, мирної та неподільної Європи» [11].

Аналіз процесу стандартизації в НАТО дає підстави для висновку, що він супроводжується створенням системи стандартів, яка забезпечує розроблення, випробування й обслуговування всього життєвого циклу озброєння та військової техніки. Що три роки ці стандарти переглядаються – одні додаються до бази даних (NATO Standardisation Documents Database, NSDD), інші втрачають чинність. Останнім часом набуває поширення практика розроблення і прийняття стандартизованих рекомендацій (STANREC), які пропонують державам-членам найкращі практики запровадження стандартів і не потребують ратифікації. Зазначимо також, що в НАТО не існує механізму контролю та перевірки упровадження стандартів, оскільки це вважається добровільним і суверенним рішенням кожної держави. Жоден член Альянсу не ратифікував усіх стандартів. При цьому стандарти НАТО – це лише частина документів, спрямована на досягнення сумісності військових сил. Існують й інші євроатлантичні стратегії, принципи, норми і підходи щодо різних аспектів військової діяльності.

На думку українських науковців і практиків, серед першочергових для нас завдань – запровадження спільного з НАТО військового глосарію, прийняття стандарту картографічних символів, єдина з НАТО кодифікація озброєнь. Імплементация стандартів НАТО у професійну підготовку військовослужбовців потребує знання предметної області, володіння англійською мовою, а також розуміння політики НАТО щодо стандартизації у збройних силах коаліції та базових принципів цього процесу. Оцінки, які керівництво Альянсу дає виконанню прийнятих Україною Цілей партнерства, свідчать про безсумнівний прогрес стосовно послідовного упровадження натівських стандартів.

Концептуальні засади і підходи щодо системи підготовки військового персоналу, прийняті в державах НАТО, ґрунтуються на принципі «освіта впродовж військової кар'єри» та відображені у вимогах стандарту НАТО Vi-SCD 075-007 «Освіта і підготовка» [12]. У підготовці офіцерів ці вимоги не лише забезпечують отримання, розвиток і нарощування знань, умінь і навичок у системі вищої військової освіти, а й формування в них програмних професійних компетентностей щодо виконання функціональних обов'язків за посадою в

мирний час і бойових завдань у воєнний час, зокрема спроможність ухвалювати відповідальні рішення в екстремальних ситуаціях, вирізнятись мобільністю, динамізмом, здатністю реалізовувати свої професійні та творчі здібності у службовій діяльності [4, с. 2].

З урахуванням цих підходів та в контексті реформ у вищій військовій освіті України відбулись такі зміни [7]:

– перехід на трирівневу підготовку офіцерського корпусу. Тобто, здобуття військової освіти здійснюється за освітньо-професійними програмами (ОПП) і такими рівнями: *тактичний рівень військової освіти (L-1B – фаховий курс тактичного рівня; L-1C – командний курс тактичного рівня; L-2 – командно-штабний курс тактичного рівня); оперативний рівень військової освіти (L-3 – курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня); стратегічний рівень військової освіти (L-4 – курс вищого керівного складу стратегічного рівня; L-5 – курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики)* [7, с. 12].

– запровадження діяльності «школи оборонного менеджменту» та «школи лідерства» як складових професіоналізації майбутніх військових фахівців;

– перегляд кваліфікаційних вимог і штатно-посадових категорій офіцерського складу стосовно освітніх ступенів («бакалавр», «магістр») і рівнів військової освіти;

– удосконалення механізмів мотивації на здобуття офіцерами освітніх (освітньо-наукових, наукових) ступенів на всіх рівнях військової освіти;

– перегляд та оновлення змісту освіти і фахової підготовки, послідовне впровадження в освітній процес процедур і стандартів НАТО. Національні документи з питань підготовки майбутніх офіцерів, які розроблені за участю експертів НАТО та отримали підтримку керівництва Альянсу, можна вважати такими, що відповідають політиці НАТО у сфері стандартизації.

Крім того, вітчизняні доктрини і бойові статuti, керівні документи, які стосуються тактичної ланки (взвод, рота, батальйон) повністю адаптовані до натівських стандартів. Штаби підрозділів також проходять підготовку, виконують операційні процедури, планують і управляють воєнними діями, керуючись цими стандартами [2].

Загалом, за прикладом країн-членів НАТО та з урахуванням досвіду війни в Україні успішно впроваджується новий алгоритм здобуття військової освіти, який базується на безперервності освітнього процесу та тісному взаємозв'язку та взаємозалежності між рівнем освіти і кар'єрним зростанням військовослужбовця [6]. Мета його застосування полягає не лише в забезпеченні відповідності критеріям вступу до НАТО, а передусім – у професіоналізації військової освіти, а отже – у підвищенні рівня компетентності випускників ВВНЗ на різних

ступенях та етапах професійної підготовки офіцерів. Для її подальшої оптимізації доцільно:

- упровадження стандартів НАТО в усі складові військової освіти;
- розроблення нових освітньо-професійних програм;
- модернізація інформаційно-освітнього середовища ВВНЗ;
- підвищення ефективності військової підготовки;
- психологічна підтримка здобувачів військової освіти.

Отже, у вітчизняній військовій освіті послідовно реалізується система підготовки офіцерів, наближена до стандартів НАТО, яка дає змогу прискорити професіоналізацію Збройних Сил України. Успішна імплементація в українських ВВНЗ цієї системи уможливилює подальше впровадження концепцій і підходів, прийнятих у провідних арміях світу, забезпечує неперервність і гнучкість підготовки офіцерів, яка відповідає загальним тенденціям і новим вимогам до військової освіти.

Список використаних джерел

1. Возняк С., Іващенко А., Пеньковський В. Політика стандартизації північноатлантичного Альянсу. *Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. № 2(57). С. 74–79.
2. Гірак Г. Як перехід на стандарти НАТО змінює українську армію. *Korrespondent.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4660108-yak-perekhid-na-standarty-nato-zminuiie-ukrainsku-armiui> (дата звернення: 15.03.2024).
3. Довідник НАТО (2001). Office of Information and Press NATO – 1110 Brussels – Belgium. URL: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/pdf/handbook.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).
4. Інструкція з організації та проведення курсів професійної військової освіти (тимчасова). ВКП 7-00(01).01 : затверджено начальником Генерального штабу ЗСУ. 27 липня 2021 р. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/instruktsiia-kursiv-prof-osvity-211011.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
5. Клячко В., Білявець С., Діденко О., Дем'янюк Ю. Стан, проблеми та перспективи трансформації військової освіти в контексті реалізації стандартів НАТО. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. № 1(28). Ч. 1. С. 90–104.
6. Освіта та індивідуальна підготовка (E&ITD) 075-007 (10 вересня 2015 року): Спільна директива стратегічних командувань НАТО : довідкові матеріали. Київ : НУОУ, 2021. 178 с.
7. Перспективи розвитку системи військової освіти в Україні на шляху до досягнення стандартів НАТО. *Ukraine to NATO* : журнал. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyoiva-pidhotovka-za-standartamy-nato/perspektyvy-rozvytku-systemy-viyskovoi-osvity-v-ukraini-na-shliakhu-do-dosiahnennia-standartiv-nato/> (дата звернення: 20.03.2024).
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Рижиков В., Діденко О. Застосування системного підходу в процесі формування готовності майбутніх офіцерів ЗСУ до професійної діяльності: теорія і практика. *Вісник*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка: військово-спеціальні науки. 2021. Т. 1. Вип. 45. С. 24–28.

10. Стратегія воєнної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 12.10.2023).

11. Хартія про особливе партнерство між Україною та організацією Північно-Атлантичного договору. Дата набуття чинності: 9.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (дата звернення: 05.03.2024).

12. BI-Strategic Command Education and Individual Training Directive (E&ITD) 075-007. 10 September 2015. URL: <https://www.act.nato.int/images/stories/structure/jft/ptecs/etd-075-007.pdf> (дата звернення: 25.12.2023).

13. NATO standard AMSP-01. NATO Modelling And Simulation Standards Profile. Edition D Version 1. February 2018. Published by the NATO Standardization Office (NSO). URL: <https://www.sto.nato.int/public/AMSP-01-ED-D-V1-E.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).

УДК 37.018:37.01:37.04

Колісник-Гуменюк Юлія,
доктор пед. наук, доцент, доцент
кафедри технологічної освіти, факультет технологій та дизайну, Українського
державного університету імені Михайла Драгоманова.

СПРЯМУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. Національне виховання в університетському середовищі сприяє створенню патріотичного настрою, вдосконаленню національної ідентичності та збільшенню почуття гордості за свою країну. Це важлива складова громадянського виховання та готовності студентів до активної участі у суспільному житті.

Ключові слова: національне виховання, вища освіта, національно-патріотичне виховання, традиції, освіта.

Kolisnyk-Humeniuk Yuliia,
Doctor of pedagogic sciences, associate professor, associate professor
Department of technological education, Faculty of Technology and Design,
Ukrainian Mykhailo Drahomanov State University.

DIRECTING INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION TO THE NATIONAL EDUCATION OF YOUTH STUDENTS

Abstract. National education in the university environment contributes to the creation of a patriotic mood, the improvement of national identity and an increase in the sense of pride for one's country. This is an important component of civic education and students' readiness for active participation in public life.

Key words: national education, higher education, national-patriotic education, traditions, education.

Вища освіта в Україні під час війни стикається з рядом складних завдань: – **підтримка психологічного стану студентів та педагогічних працівників:** воєнний конфлікт може призвести до стресу та тривоги серед студентів та викладачів. Забезпечення психологічної підтримки та надання необхідних ресурсів для збереження психічного здоров'я є надзвичайно важливим;

–**збереження нормального функціонування університетських закладів:** забезпечення безпеки на території навчальних закладів, збереження інфраструктури та забезпечення умов для навчання та досліджень є критично важливими завданнями;

–**адаптація навчальних програм:** ЗВО можуть потребувати адаптації навчальних програм та методик навчання для врахування сучасних викликів та потреб суспільства в умовах військового конфлікту;

–**підготовка кваліфікованих кадрів для секторів, що потребують підтримки:** вищі навчальні заклади можуть зосередити увагу на підготовці кадрів для галузей, які потребують додаткової підтримки та розвитку у зв'язку з військовим конфліктом, таких як медична сфера, соціальна робота, гуманітарна допомога тощо;

–**збереження доступності освіти:** важливо забезпечити доступність вищої освіти для всіх шарів населення, включаючи внутрішньо переміщені особи та особи, що перебувають у зоні конфлікту;

–**розвиток дослідницьких напрямів:** важливо підтримувати дослідницькі програми, спрямовані на вивчення проблем військового конфлікту та пошук рішень для їх вирішення.

Ці завдання вимагають комплексного підходу та співпраці між вищими навчальними закладами, урядовими та недержавними організаціями, а також міжнародними партнерами з метою забезпечення якості та ефективності освітнього процесу в умовах війни.

Шляхи модернізації освіти відповідно до сучасних потреб особистості й суспільства визначені також у Законі України «Про освіту» (1991), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1992), «Національній доктрині розвитку освіти» (2002), постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» (1998); в Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про інноваційну діяльність» (2012 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки та інших законодавчих актах щодо розвитку загальної, професійної освіти.

Важливе значення у вищій освіті має національне виховання. Вищі навчальні заклади відіграють важливу роль у формуванні національної

свідомості, патріотизму та ідентичності студентів. Освітні заклади можуть сприяти розвитку національної свідомості та підтримувати національну культуру через:

1. **Вивчення національної історії та культури:** Вищі навчальні заклади можуть включати в програму навчання курси з національної історії, культури, мови та літератури, що допомагає студентам краще зрозуміти та оцінити свою національну спадщину.

2. **Проведення національних свят та заходів:** університети можуть організовувати святкування національних свят, виставки, концерти та інші заходи, спрямовані на підтримку та вшанування культурних та історичних традицій країни.

3. **Підтримка національних цінностей:** університети можуть активно підтримувати ініціативи, спрямовані на розвиток національної мови, культури, традицій та цінностей серед студентського колективу.

4. **Проведення досліджень та проектів з підтримки національного розвитку:** університети можуть здійснювати науково-дослідницьку діяльність та розробляти проекти, спрямовані на вивчення та підтримку національного розвитку, в тому числі в галузі культури, мови, історії та етнічної спадщини.

Основні положення Національної стратегії розвитку освіти в Україні зазначають, що освіта є провідним ресурсом «соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету та формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості» [3]. Цей документ визначає курс на виховання людини інноваційного типу мислення через створення інформаційного освітнього простору з урахуванням педагогічних інновацій, запитів особистості, суспільних і державних потреб.

Спрямування освіти на національне виховання студентської молоді дає можливість молодому поколінню ознайомитись із науковими та культурними здобутками нації. Сьогодні важливу роль відіграє зв'язок професійної підготовки з культурологічною підготовкою, яка сприяє розвитку культури мислення, формуванню професійної культури, впливає на поведінку та розвиток особистості [2, с. 95]. Національне виховання сприяє формуванню та становленню особистості фахівця та розвитку його духовності. Ці якості є невід'ємною складовою професійної культури кожної особистості [1, с. 19].

Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана

формуванню світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів.

Головною метою національного виховання студентської молоді є формування свідомого громадянина – патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

У зв'язку з цим серед завдань національного виховання в контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне виокремити такі:

- залучення індивіда до системи культурних цінностей і вироблення особливого ставлення до них;
- розкриття змісту загальносуспільних норм гуманістичної моралі (доброти, взаєморозуміння, милосердя, співчуття та ін.) і культивування інтелігентності як значущого особистісного параметра;
- розвиток інтелектуально-моральної свободи індивіда, здатності до самооцінки, саморегуляції поведінки та діяльності, світоглядної рефлексії;
- відродження традицій національної культури, почуття патріотизму та поваги до законів країни й громадянських прав особистості;
- формування ставлення до праці як до соціально і особистісно значущої діяльності, джерела й чинника матеріальних й духовних цінностей.

Також належна увага приділяється національному вихованню та його впливу на формування загальної культури, розвитку професійно-етичних якостей.

Національне виховання студентської молоді ґрунтується на принципах:

- демократичності — визнанні академічною спільнотою права кожного на свободу виявлення своєї творчої індивідуальності, усунення авторитарних методів виховання;
- гуманізації — створенні умов для особистісної самореалізації, формуванні людяної, щирої, доброзичливої, милосердної особистості;
- єдності навчальної та виховної діяльності — консолідації студентства та науково-педагогічних працівників у єдину академічну спільноту, об'єднану спільною мораллю та ідеями;
- послідовності, системності і наскрізності – привнесенні виховних аспектів у всі форми освітнього процесу, зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу та продуктивною працею;
- диференціації та індивідуалізації виховного процесу – врахуванні у виховній діяльності рівнів фізичного, духовного, психічного, соціального,

інтелектуального розвитку студентів, стимулюванні їхньої активності та розкритті творчої індивідуальності;

–єдності теорії та практики – реалізації набутих студентами знань, умінь і навичок на практиці, включаючи самоврядну та громадську діяльність;

–природовідповідності – врахуванні багатогранної і цілісної природи людини, вікових та індивідуальних, соціально-психологічних особливостей студентів;

–пріоритету правової свідомості – вихованні поваги до конституційних прав та свобод людини.

Національно-виховна діяльність проводиться за певними напрямками:

- Національно-патріотичне виховання;
- Інтелектуально-духовне виховання;
- Громадянсько-правове виховання;
- Моральне виховання;
- Екологічне виховання;
- Естетичне виховання;
- Трудове виховання;
- Фізичне виховання та утвердження здорового способу життя.

Отже, національне виховання у вищій освіті сприяє формуванню патріотичних почуттів, національної самосвідомості та гордості за свою країну, що є важливим елементом громадянського виховання та підготовки студентів до активного участі у житті суспільства.

Список використаних джерел

1. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2000. №1. С. 10—24.
2. Колісник-Гуменюк Ю.І. Формування професійно-етичної культури майбутніх фахівців у процесі гуманітарної підготовки в медичних коледжах. Монографія. Львів : «Край», 2013. 296 с.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки: Схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

УДК 37.035.3 :377.3

Сліпчишин Лідія, д.пед.н.,
старший дослідник, професор, УДУ імені М.Драгоманова
Оверко Роман,
студент 1 курсу магістратури, УДУ імені М.Драгоманова
м. Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЇ

Обґрунтовано доцільність використання закладом загальної середньої освіти соціально-культурного та освітнього середовища закладу професійної (професійно-технічної) освіти під час вивчення предмету «Технології». Завдяки такій партнерській взаємодії розвивається цікавість старшокласників до професійної кар'єри. Підкреслено важливість залучення учнів до проектування як методу практичної дії, що лежить в основі здобування навчального досвіду. Показано можливість збагачення варіативного складника профільної технологічної освіти професійним змістом на прикладі живопису на склі з одночасною професійною орієнтацією.

Ключові слова: проектна технологія, проектно-технологічна культура, середня профільна школа, заклад професійної (професійно-технічної) освіти, живопис на склі, професійна орієнтація.

Slipchyshyn Lidiia,
Doctor of Sciences (Pedagogy), Senior Research Fellow, Professor of Technological
Education Department, Mykhaylo Drahomanov Ukrainian State University,
Overko Roman,
1st year master's student
Mykhaylo Drahomanov Ukrainian State University,
Kyiv, Ukraine

REALIZATION OF CULTURAL POTENTIAL IN TECHNOLOGY LESSONS

The feasibility of using the socio-cultural and educational environment of the professional education institution during the study of the subject «Technology» by the general secondary education institution is substantiated. Thanks to such partnership interaction, high school students' interest in professional careers develops. The importance of involving students in designing as a method of practical action, which is the basis of gaining educational experience, is emphasized. The possibility of enriching the variable component of specialized technological education with professional content is shown using the example of painting on glass with simultaneous professional orientation.

Keywords: project technology, project-technological culture, specialised high school, professional education institution, painting on glass, professional orientation.

Як зазначають філософи Г. Гегель, У. Джемс, Дж. Дьюї, Ф. Шеллінг, мистецтво як вид діяльності вводить особистість у сфери високої та масової культури. Будь-яка культура, відмовившись від зверхності над іншими, здатна збагатити загальну культуру людства і відкрити шлях до універсальності

природи. Ґрунт для розвитку усіх потенціалів особистості, її реалізації у різних сферах життєдіяльності забезпечує проєктно-технологічна культура, яка проявляється через різні предмети праці. Залучення учнівської молоді до технічної, художньо-технічної та художньої творчості розкриває їх обдарованості, впливає на вибір майбутньої професійної діяльності, формує основи проєктної діяльності, розвиває проєктно-технологічну і художньо-естетичну культури, що підкреслює важливість вивчення предмету «Технології» і складність його змістового наповнення.

Про складність проблеми свідчать чисельні праці науковців, зокрема: в сфері загальної середньої освіти – Г. Васьківська, В. Вдовченко, В. Кизенко, Т. Мачача, В. Стешенко, В. Тименко, В. Титаренко, В. Туташинський, В. Юрженко; в сфері професійної (професійно-технічної) освіти (П(ПТ)О) – М. Близнюк, О. Глущенко, Є. Кулик, Л. Романов, Т. Пащенко, М. Шимановський, А. Цина та ін. Проте, як показав аналіз їхніх праць і надалі актуальною проблемою є пошук шляхів удосконалення змісту профільного варіативного складника середньої технологічної освіти та реалізація його культурологічного потенціалу.

Мета статті полягає у розкритті доцільності використання соціально-культурного та освітнього середовища закладу професійної (професійно-технічної) освіти для реалізації потенціалу проєктної технології на прикладі живопису на склі.

Культурологічний підхід забезпечує розуміння розвитку соціального досвіду людства через проєктно-технологічну культуру організації виробництва у різних сферах. Ще в 1979 році з'явилася таксономія артефактів, розроблена М. Вартофським [6]. Відповідно до неї артефакти поділяють на три рівні: *нижчий* – технологічні (молоток, зубило та ін.) та соціальні інструменти (слова); *середній* – збереження і передачу навичок або способів дій; *вищий* – уява, творчість та передача результату за межі контексту. Кожен нижчий рівень входить до вищого, дозволяючи розширювати поле для використання знань.

У роботі [5] розглядаються культурне та історичне коріння проєктування та технологій як освітніх конструкцій, в яких основою для технологічної діяльності людини є технологічні інновації. На думку авторів, проєктування та технології нерозривно пов'язані з еволюцією людини та суспільств, з створенням артефактів. У цьому контексті вони проаналізували дослідження вчених Б. Бернштайна і К. Мітчема щодо основ освітньої сфери технології в рамках соціального конструктивізму, який всі соціальні конструкти розглядав як винаходи або як штучно створені артефакти.

Як показали багаторічні дослідження Б. Берштайна, навчальний предмет технології має досить значну онтологічну силу, яку в освіті часто не враховують. Порівняно з іншими академічними предметами, які мають чіткі межі, він має змінні характеристики і слабкі зовнішні межі, непостійну базу знань і навичок, завжди повинен адаптуватися до змін, щоб відповідати навчальним програмам і відображати світ відповідно до розвитку технологічного прогресу. Але в цьому й полягає його прикладний характер, подібно до *soft skills*, і сила. Саме він є основою усіх видів діяльності [5, с. 225–226].

Дослідження К. Мітчема виявили широкий спектр філософських аспектів в інженерних (внутрішніх) і гуманітарних (зовнішніх) технологіях. На його думку, технологія є складною категорією, структура якої проявляється такими способами, як: об'єкт, знання, діяльність та воля. Він розглядає технології крізь призму концептуальних відмінностей за такою таксономією: *сенсорні навички*, що набуваються з допомогою евристик і мімікрії; *технічні максими*, які містять емпіричні правила та рецепти; *описувальні закони*, які передбачають розпізнавання причин і наслідків; *технологічні теорії* (теорії і операції, які може застосовувати людина і технологія в реальному світі). Як діяльність технологія розглядається: як *чинник*, який інтегрує знання і волю для виробництва артефактів; як *мистецтво*, що може бути корисним, тобто яке служить людині, і образотворчим, що вказує на культурне та історичне коріння. У цьому аспекті на проектування і технології потрібно дивитися ширше і вийти за межі технологічної освітньої галузі. Проектування є методом практичної дії, який лежить в основі усієї практичної діяльності з різних сфер. При розробленні навчального досвіду для класу потрібно враховувати навчальну сутність проектування і технології [5, с. 226–227].

Для виявлення актуальних заходів у технологічній освіті для розвитку затребуваних навичок ХХІ ст. було проведено дослідження соціального впливу навчальних програм технологічної освіти та діяльності в старшій школі на прикладах Англії, Нової Зеландії, США та Швеції [4]. Виявлено, що найбільше уваги в цих країнах приділяється трансформації здобувача. Для цього навчальні програми вдосконалювались за допомогою нових стандартів і міжпредметних зв'язків з предметами STEM і гуманітарними, а найкращі навички прийняття рішень та спілкування розвивались через виконання реальних пропозицій. Заслугує на увагу позиція губернаторів США щодо їхньої відповідальності за економічне зростання регіону, адже побудова відносин між освітою та бізнесом створює безпрограшну ситуацію для обох сторін. Для успіхів здобувачів потрібно: застосовувати той контент, який використовується в класі; вивчати варіанти кар'єри та приймати обґрунтоване рішення про освіту та майбутню

кар'єру; розвивати м'які навички; отримувати досвід, який може стати початком кар'єри; взаємодіяти та навчатись у своїх наставників. Водночас для економічного успіху регіону найважливішими завданнями для освітніх закладів є розвивати цікавість здобувачів до кар'єри і налагоджувати партнерські відносини зі школами. Результати дослідження показали, що в сучасних умовах високої цифровізації здобувачі старшої школи у розглянутих країнах більше демонструють навички з винахідництва і високої продуктивності, менше з цифрової грамотності свого віку та ефективних наборів комунікативних навичок, що пояснюється переведенням їх з споживачів контенту у виробників контенту завдяки цифровим технологіям і візуального програмного забезпечення. Це означає, що навички XXI ст. не лише вбудовані в курси технологічної освіти, але й мають міжпредметні зв'язки.

Характер і результат проєктної діяльності здобувача освіти залежить від його пізнавальної активності, яка формується під впливом пізнавальних потреб, інтересів, мотивів під час безпосередньої навчально-пізнавальної діяльності. Повноцінне соціальне, культурне і духовне становлення особистості здобувача потребує відповідного рівня пізнавальної активності, щоб засвоїти ті знання, вміння і навички, які у подальшому переростуть у компетентність. У цьому аспекті практико-орієнтовані проєкти забезпечують здобувачам можливість побачити результати їхньої пошукової, дослідницької та творчої роботи, відповідно до поставленої мети. Особливостями практико-орієнтованих проєктів є: орієнтація на практично значущий результат (особистісний або суспільний); самостійність у виконанні; участь учасників проєкту у складанні загального сценарію діяльності з визначенням функцій кожного з них; наявність проблеми, яка вирішується дослідницьким пошуком на основі інтегрованих знань і вмінь [2, с. 19].

Для отримання позитивно якісних результатів проєктної діяльності здобувачів важливу роль відіграє педагог. Він виконує такі функції: інформаційну (є джерелом інформації), координаційну (координує усю роботу над проєктом), підтримувальну і фасилітативну (підтримує і заохочує), організаційну, консультативну [2, с. 18]. У загальному виконання практико-орієнтованого проєкту передбачає наявність наступних видів роботи: визначення мети та її обговорення; генерування ідеї проєкту; вибір типу проєкту (індивідуальний чи груповий); обговорення і формулювання основних компонентів діяльності відповідно до її блоків у контексті структури – мета, завдання, ресурси, можливий результат, розподіл обов'язків (для групового проєкту), визначення етапів роботи, розробка проєкту у вигляді ескізів і креслеників, моделювання, економічний розрахунок, обговорення результату,

коригування за необхідності, виробництво продукту, створення портфоліо проекту, презентація і захист проекту, оцінювання результату, формулювання висновку, рефлексію, впровадження [2, с. 22–23].

Як зазначає Т. Мачача, цикл технологічної освіти передбачає етапи проектування і реалізації. Зміст технологічної освіти проектується на трьох рівнях – *загального уявлення* (допредметний мінімум змісту освіти, Державний стандарт, типові освітні програми), *предметного* (навчальні програми) і *навчального матеріалу* (підручники, посібники, хрестоматії і т.і.). Етап реалізації розглядають на рівні педагогічної дійсності, яка може відрізнятись у конкретних закладах освіти та на особистісному рівні, беручи до уваги освітні надбання здобувача на основі його досвіду. Вона звертає увагу на те, що нові підходи до формування і структурування сучасного змісту технологічної освіти дозволяють вчителям реалізувати своє право вибирати разом із здобувачами тематику курсу із урахуванням пізнавальних інтересів, життєвих потреб і професійних запитів [1, с. 172–173].

Зміст варіативного складника середньої профільної технологічної освіти об'єднує знання з різних галузей знань, забезпечує взаємозв'язок різних освітніх галузей і навчальних предметів, поглиблює національно, соціально, особистісно і професійно значущі теми. Успішну реалізацію інтегрованого змісту, формування наскрізних умінь і ключових компетентностей в процесі навчання забезпечує інтеграція універсальних способів проектно-технологічної діяльності та інтеграція основних видів діяльності, зокрема, пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, перетворювальної, комунікативної та естетичної [1, с. 175]. Т. Мачача наводить авторську навчальну програму курсу «Проектування виробів в етностилі», яку можна вивчати у двох варіантах – 35 та 70 годин, з яких інваріантна складова становить 20 год., а варіативна відповідно – 15/50. Нашу увагу привернула варіативна частина, а саме потенціал модулів для освоєння учнями школи мистецтва живопису на склі.

Технологічний процес і соціальні зміни актуалізують потребу в новому мисленні та культурі педагогів, що на практиці передбачає пошук нових ідей для відновлення або створення таких освітніх середовищ, які підтримують інноваційні процеси в навчанні здобувачів. Зокрема, це стосується співпраці загальної середньої школи і закладу П(ПТ)О у проектуванні навчального курсу в середній профільній технологічній освіті, що може бути взаємовигідно: вчителі технологій зможуть скористатися наявними ресурсами соціокультурного та освітнього середовища закладу П(ПТ)О для ознайомлення учнів школи з актуальною сферою виробництва, її творчим і культурологічним потенціалом; педагоги закладу П(ПТ)О зможуть скористатися можливістю водночас з

навчальним процесом здійснити профорієнтаційний вплив і зацікавити учнів школи у виборі відповідної професії.

Збереження традицій живопису на склі, вітражного мистецтва і їх культурної спадщини на Львівщині має багаторічну традицію і заклади, які її розвивають. Це потужна школа художнього скла в Львівській національній академії мистецтв (ЛНАМ) та єдиний в Україні заклад П(ПТ)О для підготовки вітражників-виконавців – ДНЗ «Львівське вище професійне художнє училище» (ДНЗ «ЛПХУ») [3]. Як показують події сьогодення, цей освітньо-мистецький зв'язок потребує нової творчої генерації здобувачів, які можуть з'явитись тоді, коли вони будуть мати можливість спробувати свої сили у цьому напрямі.

У рамках проєкту Українського державного університету імені Михайла Драгоманова на базі ДНЗ «ЛПХУ» реалізується модель, яка передбачає можливість використання елементів допрофільної підготовки учнів основної школи і елементів профільного навчання для старшокласників. Учні мають можливість спробувати себе у тих сферах професійної діяльності, які пропонує заклад. Великою популярністю серед шкільної молоді користуються художні професії – вітражник, дизайнер, живописець, реставратор, маляр. На практиці з профорієнтаційною метою широко використовується форма проведення майстер-класів з виїздом у школи, бібліотеки, музеї. Проте, на нашу думку, більш продуктивною є форма, коли у закладі проводяться уроки «Технології» з варіативного складника навчальної програми. Протягом одного заняття можна виготовити простий виріб на кшталт оберегу чи прикраси. Найбільш вдалим вибором є цикл із 3-4 занять, які дозволяють повною мірою використати потенціал проєктної технології для виготовлення складніших виробів – картин, панно, інтер'єрних виробів чи аксесуарів. Протягом 2022-2023 рр. завдяки використанню такої моделі накопичено значний досвід організації проєктно-технологічної діяльності старшокласників на прикладі живопису на склі.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що використання соціально-культурного та освітнього середовища закладу П(ПТ)О для проведення профільного навчання старшокласників «Технології» є доцільним у багатьох аспектах: на державному рівні вирішуються проблеми з матеріально-технічним забезпеченням загальноосвітніх закладів технологічного профілю і професійної орієнтації молоді на затребувані професії; на рівні загальноосвітнього предмету «Технології» з'являється можливість збагатити змістову варіативну складову новим досвідом, реалізувати потенціал проєктної технології та посилити обізнаність старшокласників у світі професій; на рівні закладу П(ПТ)О з'являється можливість проводити систематичні профорієнтаційні заходи, на яких завдяки професійним пробам кожен

старшокласник може знайти майбутній фах, що буде відповідати його нахилам і здібностям.

Список використаних джерел

1. Мачача Т. Методологічні засади формування культурологічного змісту варіативного складника профільної технологічної освіти. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. Вип. 23. С.171–183.
2. Проектні технології навчання учнів професійно-технічних навчальних закладів: довідник / [Глуценко О. В., Романов Л. А., Пащенко Т. М., Пятничук Т. В., Шимановський М. М.]; за заг. ред. Л. А. Романова. Житомир: «Полісся», 2019. 126 с.
3. Сліпчишин Л.В. Внесок професійної (професійно-технічної) освіти у відродженні вітражного мистецтва на Львівщині. *Молодь і ринок*. 2020. № 2 (181). С.41–46.
4. Bevins Scott P., Jones Virginia R., Trent Daniel L. A Global Analysis of how High School Technology Activities are Preparing Students for the 21st Century. *Research and Practice in Technology Education: Perspectives on Human Capacity and Development. PATT36 International Conference*. Athlone Institute of Technology, Co. Westmeath, Ireland 18th – 21st June 2018, pp.23–32.
5. McLain M., Bell D., Wooff D., Morrison-Love D. Cultural and historical roots for design and technology education: why technology makes us human. *Research and Practice in Technology Education: Perspectives on Human Capacity and Development. PATT36 International Conference*. Athlone Institute of Technology, Co. Westmeath, Ireland 18th – 21st June 2018, pp.223–230.
6. Susi T. Tools and Artefacts - Knowing «Where-from» Affects their Present Use. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*. 2006, 28(28), pp.2210–2215. URL: <https://escholarship.org/uc/item/0gm580d5>

УДК 377.1:372.322

*Вановська Інна, кандидат історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник лінгвістичного
науково-дослідного управління Військового інституту
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
Київ, Україна*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджено проблемні аспекти особливості самоосвітньої діяльності військовослужбовців у військово-педагогічному процесі; обґрунтовано значення здатності військовослужбовців до поповнення втрачених знань, умінь та навичок, їх оновлення та нарощування в процесі самоосвіти; представлено різні підходи до визначення поняття самоосвіти, на основі аналізу наукової літератури розкриваються його сутнісні характеристики, такі як самостійність, цілеспрямованість, систематичність, особиста зацікавленість та ін.; наводиться опис етапів процесу самоосвітньої діяльності.

Ключові слова: самоосвіта, неперервне навчання, класифікація самоосвіти, структура самоосвіти, пізнавальна діяльність, самоосвітня компетентність офіцерів Збройних сил України

Vanovska Inna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Leading researcher Linguistic

Research Boardt of the Military Institute of

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

MAIN ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF SELF-EDUCATIVE ACTIVITY IN THE MILITARY-PEDAGOGICAL PROCESS

The article examines the problematic aspects of the self-educational activity of servicemen in the military-pedagogical process; the importance of the ability of military personnel to replenish lost knowledge, abilities and skills, their renewal and expansion in the process of self-education is substantiated; different approaches to defining the concept of self-education are presented, based on the analysis of scientific literature, its essential characteristics are revealed, such as independence, purposefulness, systematicity, personal interest, etc.

Key words: *self-education, continuous training, classification of self-education, structure of self-education, cognitive activity, self-education competence of officers of the Armed Forces of Ukraine*

З розвитком військово-технічного прогресу, впровадженням передових технологій у системи озброєння та військової техніки, ускладненням форм і засобів ведення бойових дій висуваються дедалі більші вимоги до підготовленості військовослужбовців: знання, отримані за освітніми програмами у військових навчальних центрах, згодом забуваються або втрачають свою актуальність. Особливістю професійної діяльності військовослужбовців є її рухливість, викликана неминучими змінами технологій, що призводять до усвідомлення неактуальності існуючих професійних знань і умінь та необхідності постійного навчання.

Військово-педагогічний процес – це організована і цілеспрямована діяльність військовослужбовців з метою формування необхідних знань, навичок і вмінь, бойових і морально-психологічних якостей особистості воїна і військових колективів. Військово-педагогічний процес являє складне соціальне явище, що включає в себе військове навчання і виховання, які виступають в нерозривному зв'язку один з одним [6].

Підвищення рівня підготовленості військових фахівців, відновлення втрачених знань та опанування нової інформації здійснюється у процесі навчання та перепідготовки у військових навчальних центрах, за планом бойової підготовки у військових підрозділах та в процесі самостійного освоєння необхідного матеріалу. Велике значення має здатність військовослужбовців до поновлення втрачених знань, умінь та навичок, їх збагачення і примноження в процесі самоосвіти.

Система самостійної роботи військовослужбовців реалізується на основі як традиційних загальнодидактичних (науковості, системності, розвивальності, проблемності, наступності, доступності тощо), так і сучасних андрогогічних принципів, серед яких особливо важливого значення набувають такі:

Принцип самостійності навчання (військовослужбовцю належить провідна роль у процесі навчання як за часом, так і за характером діяльності).

Принцип опори на досвід.

Принцип елективності навчання (надання військовослужбовцеві певної свободи у виборі форм, методів, засобів навчання).

Принцип співробітництва (виконання визначених завдань у спільній діяльності) [2, с. 209].

Самоосвіта військовослужбовців у повсякденній діяльності військ є невід'ємною частиною військово-педагогічного процесу, особливим видом пізнавальної діяльності у специфічних умовах військової служби. Самоосвіта, поряд із самовихованням та саморозвитком, є одним з різновидів роботи над собою, що поєднується з поняттям самовдосконалення [5, с. 93].

Багатьма дослідниками самоосвіта розглядається як частина безперервної освіти. Науковець Рибчук О.О. виявив, що поняття «неперервна освіта (life long learning/education)» охоплює декілька значень: 1) створення умов для розвитку едукативних можливостей поза системою освіти – тобто підкреслення ролі індивіда поза системою освіти; 2) забезпечення умов неперервного вдосконалення професійної кваліфікації; 3) свідоме продовження навчання протягом життя. За такого підходу підкреслюється роль здобувача освіти у цьому процесі у різних позаінституційних формах [8, с. 233];

Я. Катюк розглядає як складний динамічний процес саморозвитку наукових досліджень: педагогіка та психологія, педагогічні науки протягом усього життя [4]; О.О. Рибчук самоосвіту визначає як засіб вдосконалення професійної майстерності, що представляє індивідуальну траєкторію саморозвитку особистості [1]; І.Ю. Лепешинський, В.В. Глебов, В.Б. Листків, В.Ф. Терехов відносять самоосвіту до видів освіти – як складову ланки у структурній моделі безперервної освіти [6]. Сучасний підхід до безперервної освіти наголошується на зміні характеру самої освіти. Він набув особистісної цінності. Мета освіти на сьогодні – ефективно вчитися самостійно поповнювати, відновлювати та збагачувати знання [5, с. 95]. У сучасній науковій літературі існує безліч визначень поняття самоосвіти, що пояснюється залученням до певної сфери життя. У найзагальнішому визначенні самоосвіта є цілеспрямованою пізнавальною діяльністю, керованою особистістю, в основі якої поєднується

особиста зацікавленість у засвоєнні нового матеріалу з його самостійним вивченням.

Виходячи з аналізу різноманітних визначень самоутворення, виділяємо суттєві ознаки, що їх поєднують, такі як самостійний пошук необхідної інформації, опанування нових знань з метою подальшого розвитку особистості. Характерними для самоосвіти є ознаки наявності внутрішньої мотивації, здобуття знань на додаток до існуючих, самостійності у діяльності суб'єкта [6]. Таким чином, самоосвіта визначається як цілеспрямована діяльність на придбання та засвоєння систематичних знань, обумовлена особистими потребами особистості з метою досягнення самовдосконалення.

У військово-педагогічному процесі широко використовується термін самостійної роботи, який визначається як вид пізнавальної діяльності, який здійснюється без сторонньої допомоги, що дозволяє закріпити раніше отримані знання, вміння та навички [5, с. 95]. Для уникнення помилкового взаємного зіставлення визначень самостійної роботи та самоосвітньої діяльності варто зазначити, що при певному збігу обставин їх цілі та завдання збігаються, різниця полягає в тому, що самостійна робота організується, мотивується та коригується під зовнішнім впливом, а самоосвітня діяльність керується виключно внутрішніми мотивами та самоорганізацією. У процесі самоосвітньої діяльності особистістю освоюється нова інформація, яка стосується будь-якої певної галузі, це можуть бути знання з галузі наукових дисциплін, культури, духовних та соціальних інститутів. Самоосвітня діяльність військовослужбовців спрямована на придбання та засвоєння спеціальних знань, які сприяють успішному виконанню покладених службових обов'язків, всебічному розвитку фахівця та його підготовці до наступного «рівня» штатної посади. У зоні актуалізації знань та вмінь, які набувають військовослужбовці самостійно, переважають знання та вміння, що визначаються кваліфікацією військовослужбовця як фахівця.

На основі поділу видів знань, що набувають шляхом самоосвіти, А.М. Зельницьким виділено поняття професійної самоосвіти як самоосвіти, підпорядкованої професійній діяльності, яка задовольняє її потреби та спрямована на актуалізацію відомої інформації та отримання нових знань та умінь. Суттєвим є видовий розділ професійної самоосвіти за способами мотивації на цілеспрямовану, самоцільну та попутню. Цілеспрямована професійна самоосвіта є основним видом, що виникає в результаті усвідомленого активного процесу освоєння особистістю нової інформації. У зв'язку з усвідомленістю цієї діяльності цілеспрямована професійна самоосвіта підлягає проектуванню, контролю та коригуванню. Самоцільна професійна самоосвіта пов'язана з самою діяльністю людини, що мотивує стійкий інтерес до освоєння

нових знань та умінь у цій сфері. Супутня професійна самоосвіта здійснюється у процесі засвоєння основного матеріалу як випадкової корисної інформації [3, с. 66].

Прогресивна самоосвіта найбільш актуальна, оскільки вона спонукає до розвитку особистості. Залежно від виду інформації, що опановується, залежно від того чи є ця інформація відомою чи невідомою раніше, самоосвіта має пізнавальну та творчу функції. На підставі поділу сфери реалізації самоосвітніх потреб виділяємо чотири види самоосвіти: побутову, пізнавальну, самореалізаційну, професійну. Побутова визначається самою назвою і передбачає оволодіння соціальним досвідом у побуті. Пізнавальна самоосвіта полягає у пізнанні навколишнього світу. Самореалізація націлена на властивості і якості особистості, що змінюється, відповідно до обраного ідеалу. Професійна самоосвіта служить для підтримки попередньо набутих та збагачених професійних компетенцій. Професійна самоосвіта виникає при залученні особистості в діяльність трудового соціуму, як необхідності вирішення завдань, які мають певні результати. Наприклад, це може бути участь у освоєнні на виробництві нових невідпрацьованих технологій, зміні напряму діяльності підприємства чи сама діяльність підприємства є різнобічною, оптимізованою до ефективності праці та функціонування організації. Іншими словами, діяльність працівника, що стоїть біля конвеєра і постійно виконує в монотонному режимі дії, що повторюються, не сприятиме професійній самоосвіті. Лише залучений до активної різнобічної діяльності військовослужбовець стикається з певними труднощами, звертає увагу на свої недоліки, оцінює можливості щодо їх усунення. Тобто, важливим фактором, що сприяє прояву прагнення до професійної самоосвіти, є участь особистості в активній професійній діяльності. Діденко О.В. у своєму дослідженні [1], на наш погляд, успішно побудував процес самоосвіти. На першому етапі у особистості виникає усвідомлення потреби у самоосвіті, відбувається самооцінка підготовленості, розуміння у потребі нових знань, постановці цілей і завдань. На наступному етапі особистістю здійснюється планування роботи із самоосвіти. Далі відбувається визначення форм, методів та засобів самоосвіти. Потім здійснюється пошук та освоєння нової інформації, самооцінка результатів.

Результатом є усвідомлення особистістю наявності нових знань, умінь та навичок, коли здійснюється їх застосування на практиці. Процес самовдосконалення неможливий без внутрішньої потреби самовдосконалення, навіть за наявності сприятливих зовнішніх умов та відповідних здібностей особистості. Основою ж самовдосконалення виступає рефлексія - діяльність

визначається як рефлексивна, структурними компонентами якої є: саморефлексія, самопізнання, самореалізація.

Стимулюючи активність та самостійність особистості, рефлексивний рівень самопізнання опосередковує формування системи внутрішніх мотивів та визначає подальший напрямок самоосвітньої діяльності [7, с. 128]. Рефлексія самовдосконалення передбачає акцентування уваги на себе і на результати своїх дій. Наявність в особистості правильних знань про себе, адекватної оцінки своїх досягнень є умовою успішного самовдосконалення. При виявленні та оцінці рівня невідповідності між метою самовдосконалення та досягнутими результатами виникає необхідність внесення коректив у працю над собою. Помилки, допущені особистістю в самопізнанні, зрештою призводять до припинення самовдосконалення. Передумовою до самоосвіти є пізнавальні потреби особистості, які викликають необхідність постійного, цілеспрямованого і продуктивного саморозвитку. При цьому, при досягненні певного результату, потреба в самоосвіті не вичерпується, а лише сприяє формуванню нових мотивів до подальшого розвитку на тлі вже набутих знань [7, с. 128]. Незважаючи на те, що самоосвіта є професійним обов'язком військовослужбовця будь-якого звання та рангу, залучення його до самоосвітньої діяльності неможливе без безпосереднього особистого інтересу, в якості якого можуть виступати: прагнення до отримання вищої кваліфікації, що супроводжується додатковим матеріальним стимулюванням; підвищення освітнього рівня, професійних знань та вмінь, що сприяє можливості просування по службі; бажання успадкувати позитивний приклад реального або вигаданого персонажу, що є втіленням ідеалу. Грунтуючись на розкритті сутності самоосвіти в проведених дослідженнях вищевказаних авторів, самоосвітня діяльність військовослужбовців у військово-педагогічному процесі нами визначена як цілеспрямована пізнавальна активність з самостійно вибудовуваним, позитивно мотивованим ходом пізнання, що спонукається до проявів придбання професійно значущих знань, умінь та навичок, які сприяють успішному виконанню професійних обов'язків, спрямованих на досягнення необхідного особистісного результату.

У своєму професійному середовищі військовослужбовець (суб'єкт) має певну область професійних знань, умінь і навичок. Позитивно спрямована мотивація, яка підштовхує до дій ззовні і дає усвідомити внутрішню потребу в самовдосконаленні (саморефлексія), визначає суб'єкту мету майбутньої пізнавальної діяльності, проєктує процес самоосвіти, під час здійснення якої контролює та оцінює проміжні результати, та вносить необхідні корективи. При оволодінні областю потрібних професійних знань, умінь та навичок суб'єкт

досягає необхідної мети самоосвіти. Подальше застосування новонабутих знань, умінь та навичок у професійній діяльності сприяє формуванню у суб'єкта нових мотивів до подальшого самовдосконалення.

На сьогодні проблемі сучасній професійній самоосвіті військовослужбовці уваги приділяють недостатньо. Освітнє середовище військово-педагогічного процесу ВВНЗ недостатньо сприяє формуванню мотиваційного та організаційного компонента самоосвітньої діяльності. За явної зацікавленості командування у самостійному підвищенні рівня підготовки підлеглих, шляхи вирішення завдання самоосвіти та створення необхідних умов залишаються на рішення самим військовослужбовцям. Враховуючи особистісні характеристики військовослужбовців, зовсім не всі виявляють прагнення до змін у своєму житті, у багатьох немає бажання до виконання додаткової роботи, їх повністю влаштовує та соціальна ніша, яку вони займають.

До того ж, в процесі самоосвіти перед військовослужбовцем виникає безліч перешкоджаючих явищ: дефіцит вільного часу, сильне емоційне навантаження у повсякденній службі, невирішені соціальні проблеми у побуті тощо. Отримання нових знань в процесі планових занять з бойової підготовки:

1. Підготовкою військовослужбовців займається керівництво шляхом направлення до військових навчальних центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації.

2. Військовослужбовці «знаходять» у собі достатньо внутрішніх мотивів та здібностей до самоосвіти та вдосконалюються. Внаслідок чого, на наш погляд, актуальною є розробка інструментів, інтегрованих у повсякденну військову службу, які системно сприяють афективному формуванню готовності педагогічних наукових кадрів до самоосвітньої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Діденко О.В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки: електрон. наук. фахов. вид.* Хмельницький, 2014. Випуск 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_6 (дата звернення: 06.01.2024).

2. Замотаєва Н. В. Військова педагогіка: історія, теорія, практика: навч. посіб. Київ: Альфа Реклама, 2021. 364 с.

3. Зельницький А.М. Якість вищої військової освіти як результат функціонування педагогічної системи ВВНЗ. *Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.* 2017. № 1 (35). С. 62–69.

4. Катюк Я.Л. Особливості психолого-педагогічної підготовки офіцерів-вихователів у системі післядипломної освіти. *Науковий журнал ScienceRise. Спецвипуск «Педагогічна освіта».* 2015. № 6/5(11). С. 17–20.

5. Кучерявий А.О., М.В Балко М.В. Основи самостійної навчальної діяльності: навч. посіб. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. ЕО Дідоренка. 2010. 200 с.
6. Лепешинський І.Ю. Основи військової педагогіки та психології. 2011. URL: <http://medbib.in.ua/osnovyi-psihologicheskoy-raboty.html> (дата звернення: 12.12.2023).
7. Нецадим М.І. Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 852 с.
8. Рибчук О.О. Педагогічна модель розвитку фахової компетентності викладачів ВВНЗ у системі післядипломної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир, 2017. Вип. 2 (88). С. 231–236.

УДК 378.147:37.017.

*Пилипів Леся, к.мед.н.,
доцент кафедри внутрішньої медицини №2
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*
*Пилипів Ольга, канд. філол. наук,
доцент кафедри класичної філології
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
ВПНЗ «Львівський медичний університет»
Львів, Україна*

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У МЕДИЧНОМУ ВИШІ: ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Важливим завданням академічної спільноти в умовах сьогодення є формування професійних та загальнокультурних цінностей на усіх ланках науково-освітнього процесу. Перед викладачем медичного вишу постає низка завдань: не лише дати студентам необхідні знання і навички, а й спонукати їх до формування навичок тайм-менеджменту, навчити самостійно збирати, опрацьовувати та аналізувати інформацію, робити правильні власні висновки.

Створення унікальних завдань, поетапний контроль виконання роботи, активне консультування, перевірка академічного тексту на плагіат, обговорення клінічних випадків зі студентом, визначення дискусійних моментів у роботі та елементів, які потребують доопрацювання, мають сприяти мінімізації проявів академічної недоброчесності з боку студентів. Студент має бути зацікавлений у тому, щоб викладач визначив його «сильні» і «слабкі» сторони, а, відповідно, окреслив поле для подальшого розвитку, що є передумовою самовдосконалення. Вважаємо, що основними інструментами у подоланні академічної недоброчесності з боку здобувачів вищої освіти повинні стати: популяризація академічної доброчесності, її принципів та стандартів; плекання академічної культури та інтелектуальної гідності; висока мотивація до навчання; засудження освітнім середовищем недоброчесних та корупційних практик; підвищення академічної відповідальності учасників освітнього процесу за академічні проступки; використання програмних продуктів зіставлення наукового тексту; високий професіоналізм професорсько-викладацького складу та мотивація студентів власним прикладом.

***Ключові слова:** академічна доброчесність, медичний виш*

*Pylypiv Lesya, candidate of medical sciences,
associate professor of the Department of Internal Medicine № 2
Danylo Halytsky Lviv National Medical University*

*Pylypiv Olha, candidate of philological sciences,
associate professor of the Department of Classical Philology
Ivan Franko Lviv National University,
head of the department of humanitarian and socio-economic disciplines
“Lviv Medical University”
Lviv, Ukraine*

ACADEMIC INTEGRITY IN A MEDICAL UNIVERSITY: A PRACTICAL DIMENSION

An important task of the academic community in today's conditions is the formation of professional and general cultural values at all stages of the scientific and educational process. The teacher of a medical university faces a number of tasks: not only to give the students the necessary knowledge and skills, but also to encourage them to develop time management skills, to teach them to independently collect, process and analyze information, to draw correct conclusions.

Creation of unique tasks, step-by-step control of work performance, active counseling, checking of academic text for plagiarism, discussion of clinical cases with the student, identification of debatable points in the work and elements that need to be refined should contribute to minimizing manifestations of academic dishonesty on the part of students. The student should be interested in the teacher identifying his "strengths" and "weaknesses" and, accordingly, delineating the field for further development, which is a prerequisite for self-improvement. We believe that the main tools for overcoming academic dishonesty on the part of higher education seekers should be: popularization of academic integrity, its principles and standards; fostering academic culture and intellectual dignity; high motivation to study; condemnation of dishonest and corrupt practices by the educational environment; increasing the academic responsibility of participants in the educational process for academic misconduct; use of scientific text comparison software products; high professionalism of the teaching staff and motivation of students by their own example.

Keywords: *academic integrity, medical university*

Академічна доброчесність базується на низці важливих соціальних цінностей: чесність, справедливість, повага, довіра та відповідальність. Повага до своєї власної думки і свого творіння починається з поваги до чужих. Чесність та принциповість у навчальному процесі є основою побудови довіри між усіма учасниками освітнього процесу. Згідно з дослідженням Центру академічної доброчесності, близько 80% студентів зізнаються, що списували принаймні один раз, 17% студентів повідомляють, що вони купували, обмінювали або користувалися спеціальними послугами з написання робіт для виконання своїх завдань, 58% старшокласників зізналися в плагіаті. 50% студентів вважають, що зміна слів, але копіювання основної інформації не є серйозною проблемою списування, а 76% дослівно переписують інформацію з джерела «слово в слово» без цитування [1].

У Законі України «Про освіту» від 05.08.2017 № 2145-VIII (редакція від 01.01.2021) академічну доброчесність визначають як сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [2].

Основними принципами та фундаментальними цінностями академічної доброчесності та етики академічних відносин згідно з «Кодексом академічної доброчесності національного агентства із забезпечення якості вищої освіти» (2019) є: доброчесність і порядність, правдивість, прозорість, законність, повага, довіра, послідовне відстоювання гідної поведінки та ідей поширення принципів академічної доброчесності в несприятливих умовах стороннього тиску, справедливість, самовдосконалення та вдосконалення, відповідальність, сумлінність та професіоналізм учасників освітнього процесу [3].

Найпоширенішими проявами некоректних дій з боку здобувачів вищої освіти, на нашу думку, є різні прояви академічного обману, серед яких академічний плагіат, списування, написання завдань іншою особою. Така ситуація зумовлена насамперед слабким рівнем мотивації студентів і невпевненістю у власних силах, вільним доступом до інформації завдяки стрімкому розвитку нових технологій, у тому числі штучного інтелекту, відсутністю базових навиків роботи з джерелами інформації і навичок тайм-менеджменту, відсутністю поінформованості щодо видів академічної недоброчесності та часто відсутністю будь-якого контролю з боку професорсько-викладацького складу, відсутністю визначеної академічної відповідальності, незнанням прав та обов'язків здобувачів освіти. Однак, використання плагіату або шахрайські дії створюють нерівні умови для студентів і дають несправедливу перевагу тим, хто їх застосовує.

Саме тому важливим завданням академічної спільноти на найближчий час є формування професійних та загальнокультурних цінностей на усіх ланках науково-освітнього процесу, причому подолання академічної недоброчесності, на нашу думку, має починатись з працівників вищої освіти, які власним прикладом мають показувати студентам принциповість у даному питанні. Ознайомлення із основами академічної доброчесності має відбуватись, безперечно, на початку університетської кар'єри, що дозволить застосовувати принципи належної академічної практики від самого початку навчання та сформує правильну, позитивну звичку в подальшому.

Важливими мотиваційними чинниками для студентів, на нашу думку, можуть стати: бажання розвивати власні погляди і вміння висловлювати власну

думку, здати найкращу роботу, яка буде гідно оцінена викладачем, покращення чіткості і ясності висловлених думок у творчій роботі. Важливо наголошувати, що майстерне володіння технікою академічного письма — це не просто практична навичка, а навичка, яка надає довіри та авторитету роботі студента та демонструє відданість принципу інтелектуальної чесності в науці.

Перед викладачем постає низка завдань: не лише дати студентові необхідні знання і навички, а спонукати його до формування навичок тайм-менеджменту, навчити самостійно збирати, опрацьовувати та аналізувати інформацію, робити правильні власні висновки. Збір інформації має включати використання достовірних джерел та їх коректне цитування.

Одним із складових елементів вивчення клінічних дисциплін є написання навчальної історії хвороби. Розміщення великої кількості історій хвороби з різними діагнозами на різних платформах мережі Інтернет створило передумови для активного їх використання студентами, так званого кіберплагіату. Завданням викладача у цьому випадку є створення унікальних завдань (представлення реального клінічного випадку, а саме пацієнта з певною клінічною картиною), поетапний контроль виконання роботи, активне консультування, перевірка історій хвороби на плагіат, обговорення клінічного випадку зі студентом, визначення дискусійних моментів та елементів, які потребують доопрацювання. Студент має бути зацікавлений у тому, щоб викладач визначив його «сильні» і «слабкі» сторони, а, відповідно, окреслив поле для подальшого розвитку, що є передумовою для самовдосконалення.

На виконання кожного виду роботи має бути виділена достатня кількість часу. Застосування для перевірки написаних історій хвороби чи інших видів роботи (реферат, самостійна робота тощо) сучасних програм зіставлення тексту може значно полегшити роботу викладача, а також мотивуватиме студента виконувати роботу самостійно.

Іншою, не менш важливою проблемою, є використання інтернет-ресурсів під час практичних занять, у тому числі при написанні контрольних робіт (списування). Це знижує довіру до результатів навчальної роботи. Для боротьби з цим явищем викладачеві варто обирати такі види завдань, які будуть спрямовані на активізацію процесу мислення і відповіді на які за ключовими словами неможливо знайти у мережі Інтернет чи за допомогою штучного інтелекту. Використання на практичних заняттях ситуаційних клінічних задач, представлення пацієнтів і їх спільний огляд є добрим прикладом завдань для формування клінічного мислення студента.

Заходами для запобігання всім видам академічної недоброчесності у медичному виші, на нашу думку, мають стати: 1) розроблення, встановлення та

впровадження академічних правил і кодексів честі та ознайомлення із ними всіх учасників освітнього процесу; 2) інформування студентів і викладацького складу у питаннях дотримання встановлених правил, методів контролю проявів академічної недоброчесності у виші, наслідки вчинення академічного плагіату; 3) розроблення та впровадження систем виявлення та контролю фактів академічної недоброчесності. Отже, навчальний процес має бути побудований так, щоб перевірка дотримання правил академічної доброчесності виконувалась насамперед і в обов'язковому порядку, а робота, виконана з порушенням цих правил, була незарахованою.

Однією з основних цілей в академічному середовищі є оцінка знань і засвоєння студентами певної теми, і дуже важливо переконатися, що робота є оригінальною та виконана виключно студентом для оцінки набуття ним фахової компетенції. Тому використання програмних продуктів зіставлення тексту, контроль та підтримка викладача на всіх етапах виконання роботи, розв'язування на практичних заняттях клінічних ситуаційних задач, які формують у студента клінічне мислення, збільшення поінформованості студентської спільноти щодо принципів академічної доброчесності, можуть бути корисними для забезпечення академічної доброчесності та боротьби з плагіатом у медичних вишах.

Корисним буде видання та розповсюдження методичних матеріалів з уніфікованим визначенням вимог щодо належного оформлення посилань на використані у письмовій роботі джерела; запровадження у рамках навчальних курсів тем з основ академічного письма.

Враховуючи вищесказане та особистий досвід, вважаємо, що основними інструментами у подоланні академічної недоброчесності з боку здобувачів вищої освіти повинні стати:

- 1) посилення просвітницької роботи з метою популяризації академічної доброчесності, її принципів та стандартів;
- 2) плекання у студентстві академічної культури та інтелектуальної гідності;
- 3) висока мотивація до навчання;
- 4) засудження освітнім середовищем недоброчесних та корупційних практик;
- 5) підвищення академічної відповідальності учасників освітнього процесу за академічні проступки шляхом застосування різноманітних санкцій;
- 6) використання програмних продуктів зіставлення наукового тексту;
- 7) високий професіоналізм професорсько-викладацького складу та мотивація студентів власним прикладом.

Список використаних джерел

1. Plagiarism Statistics: Market Report & Data. Jannik Lindner. URL: <https://gitnux.org/plagiarism-statistics/> (дата звернення: 23.04.2024).
2. Закон України «Про Освіту». Стаття 42 „Академічна доброчесність”. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page3>.
3. Кодекс академічної доброчесності національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Кодекс-академічної-доброчесності.pdf>

УДК 379.8 (076)

*Кудрик Ліліана, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільствознавчої освіти
Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Сурмяк Глорія-Марія, студентка III курсу
факультету культури і мистецтва
Львівського національного університету імені Івана Франка
Львів, Україна*

РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті обґрунтовано необхідність розвитку емоційного інтелекту учнів в Новій українській школі для формування здорової, успішної творчої особистості. Проаналізовано роль і функції культурно-дозвіллевої діяльності у розвитку емоційного інтелекту учасників освітнього процесу. Відзначено важливість емоційно-етичної компетентності педагога для створення комфортного соціально-емоційного середовища в закладі освіти.

Ключові слова: емоційний інтелект, культурно-дозвіллева діяльність, учасники освітнього процесу, розвиток особистості, емоційно-етична компетентність педагога.

*Kudryk Liliana, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Science Education
of the Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Surmyak Gloria-Maria, 3rd year student of the Faculty of Culture and Art
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine*

THE ROLE OF CULTURAL AND LEISURE ACTIVITIES IN THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS

The article substantiates the need to develop the emotional intelligence of students in the New Ukrainian School for the formation of a healthy, successful creative personality. The role and functions of cultural and recreational activities in the development of emotional intelligence of the participants of the educational process are analyzed. The importance of the emotional and ethical

competence of the teacher for the creation of a comfortable social and emotional environment in the educational institution is noted.

Keywords: emotional intelligence, cultural and recreational activities, participants in the educational process, personality development, emotional and ethical competence of the teacher.

Актуальність проблеми. Згідно з Концепцією Нової української школи [3], важливим завданням сучасної освіти є виховання творчої, гармонійно розвиненої, успішної особистості. Нова українська школа прагне не лише дати дітям академічні знання, але й сформувати в них у процесі навчання і позаурочної, культурно-дозвіллевої діяльності т.зв. м'які навички (soft skills), від яких залежить життєвий успіх та якість життя в дорослому віці [4, с.21]. Серед таких навичок – емоційний інтелект особистості: здатність розуміти і виражати власні емоції, управляти ними, а також розуміти емоції інших людей [2, с. 9]. Діти з розвиненим емоційним інтелектом, як правило, добре вчаться, комфортно почуваються у сім'ї, менше конфліктують з батьками, однолітками, більш здорові та щасливі, не схильні до ризикованих і небезпечних вчинків. У дорослому віці вони здатні досягати успіхів у професійній діяльності, кар'єрі, будувати якісні стосунки, міцну сім'ю, ставати хорошими батьками. Водночас діти з недостатньо розвиненим емоційним інтелектом не можуть справлятися зі своїми емоціями, в майбутньому часто стають заручниками шкідливих звичок. Вони схильні до імпульсивної та протиправної поведінки, розладів харчування, конфліктів, депресії і навіть суїцидів. Тому, якщо ми хочемо виховати молоде покоління здоровим, реалізованим, – необхідно звернути увагу на розвиток емоційного інтелекту дітей, підлітків, молоді. Це особливо актуально у час війни: діти і молодь гостро реагують на виклики сьогодення, переживають тривогу і стреси, не вміють свідомо регулювати психоемоційний стан, а це спричиняє проблеми з емоційним, ментальним і фізичним здоров'ям.

У західній і українській педагогіці останнім часом все більш активно звертають увагу на емоційний інтелект, тому що його розвиток є основою здорової особистості. Емоційний інтелект досліджують українські науковці С. Дерев'янка, Н. Коврига, О. Лящ, І. Матійків, Е. Носенко, І.Опанасюк, Т.Котик, М. Шпак та ін. Також чимало авторів вивчають культурно-дозвіллеву діяльність: В. Астахова, В. Бочелюк, В. Кірсанов, Г. Олійник, О. Семашко, В. Степура, І. Соколова, Л. Сохань, А. Стоян, О. Шмагон, Н. Черниш, О. Якуба, Н. Яременко, А. Ярова та інші. Проте проблема ролі культурно-дозвіллевої діяльності у розвитку емоційного інтелекту та ресурсів особистості поки що недостатньо досліджена.

Відповідно, **мета статті** – показати важливе значення культурно-дозвіллевої діяльності для розвитку емоційного інтелекту дітей і молоді.

Виклад основного матеріалу. Одним із дієвих способів розвитку емоційного інтелекту учасників освітнього процесу може і повинна стати культурно-дозвіллева діяльність. Це широкий спектр видів діяльності, які спрямовані на задоволення потреб особистості у відпочинку, розвагах, самоосвіті та саморозвитку; розвивають та збагачують культурний досвід людини шляхом споживання культурних продуктів чи активної участі у культурних подіях [1].

Культурні види дозвілля дають можливість відчувати розмаїття емоцій, розширюють спектр переживань та реакцій на події навколо. Скажімо, мистецтво може викликати здивування, радість, смуток, захоплення, співпереживання, співчуття, емпатію, і так розвивати емоційну гнучкість. Шляхом творчого осмислення різноманітних культурних феноменів людина може краще зрозуміти себе, свої емоції, світогляд, систему цінностей, життєву позицію. А участь у культурних подіях, заходах, акціях якнайкраще сприяє самореалізації та самовираженню, підвищенню самоповаги й самооцінки.

З огляду на це в умовах Нової української школи велика увага має приділятися культурно-дозвіллевій діяльності. Педагог покликаний створити необхідні умови для організації якісного дозвілля, щоб у школі діти не тільки навчалися, але й усебічно розвивалися, зростали як особистості. Адже заняття живописом, музикою, танцями чи театром дозволяють глибоко досліджувати свій внутрішній світ і творчо його виражати. Психологічні тренінги та семінари навчають не лише розпізнавати свої емоції, а також дають знання про те, як ними керувати. Читання художньої, науково-популярної літератури, психологічних книг дають можливість досліджувати емоції, мотиви поведінки персонажів, співпереживати їм. Розвитку емпатії та кращому розумінню себе й інших сприяють волонтерська діяльність, участь у благодійних проєктах, акціях, ярмарках. Спілкування з людьми з різним досвідом, поглядами та емоціями розширює кругозір, робить людину більш чуйною та емпатійною. Фізична активність (спорт, танець) сприяє розвитку саморегуляції та емоційної стійкості, допомагає зняти стрес, покращити настрій, навчитися керувати своїми емоціями. Дебати та дискусії вчать чітко формулювати свої думки, аргументувати свою позицію, а також поважати думку інших. Клуб за інтересами дає можливість налагодити зв'язки, поділитися своїми емоціями, досвідом, розвинути обдарування, розкрити таланти. Відвідування музеїв, виставок, екскурсій розширює кругозір, дає нові знання та враження, робить життя більш цікавим, різноманітним, насиченим. Досягнення успіхів у творчості, спорті, інших активних видах діяльності дає відчуття впевненості у собі, сприяє покращенню фізичного та психічного здоров'я.

З метою розвитку емоційного інтелекту важливо правильно організувати культурно-дозвілєву діяльність: допомогти учасникам освітнього процесу вибирати заняття, які їм подобаються; навчити дітей і молодь ставити перед собою цілі та досягти їх; залучати до різноманітних видів діяльності; спонукати ділитися своїми враженнями та емоціями, давати педагогові – організатору дозвілля зворотний зв'язок. Для учня результатом розуміння своїх емоцій та управління ними може стати: добра успішність у навчанні, позитивна Я-концепція, комфортне становище у колективі, попередження депресивних розладів, уникнення суїцидів, легка адаптація до змін та ін. Дитина з розвиненим емоційним інтелектом здатна висловлювати свої емоції словами, образами; вміє слухати себе й інших; спроможна не замикатися в собі, а ділитися з дорослими своїми переживаннями; готова сприймати конструктивну критику, виходити із зони комфорту, працювати над собою.

Дієвим методом розвитку емоційного інтелекту може бути ведення щоденника почуттів (щоденника самоаналізу емоцій). Доцільно рекомендувати учням наприкінці кожного дня записувати, які почуття викликали певні ситуації, що трапилися протягом дня, та як вони з ними впоралися. Документування таких подробиць допоможе учасникам освітнього процесу розвинути розуміння причинно-наслідкових зв'язків, усвідомити можливі причини виникнення проблем та способи їх уникнення.

Робота над емоційним інтелектом передбачає не лише розуміння, аналіз, а й прийняття своїх емоцій, зокрема негативних. Адже їх ігнорування чи витіснення загрожують серйозними проблемами з психічним здоров'ям, можуть призвести до психосоматичних розладів. Психологічні, настільні, командні, рольові ігри, терапевтичні казки, арт-терапія (співи, танці, малювання), прогулянки на природі допомагають вивільнити деструктивні емоції. Необхідно формувати у підростаючих поколінь навички емоційної гігієни, вчити екологічно вивільняти емоції, трансформувати свої психоемоційні стани. EQ потрібно розвивати з раннього віку і протягом усього життя, і в цьому процесі важлива грамотна підтримка авторитетних дорослих – батьків, педагогів, психологів.

Вчителі мають стати рольовими моделями, прикладами емоційної саморегуляції для учнів. Важливо, щоб педагоги ділилися своїми почуттями, емоціями, станами, які вони переживають під час освітнього процесу, розповідали учням про свої реакції на певні події, – це допоможе учасникам освітнього процесу зрозуміти стратегії мислення, поведінки, вираження емоцій. Завданням педагога є створення атмосфери доброзичливості і довіри, щоб дитина могла розуміти себе та інших, вчитися із задоволенням, дружити і будувати гармонійні стосунки з однолітками. Важливого значення набуває

рівень емоційно-етичної компетентності педагога, адже саме педагог з розвинутим емоційним інтелектом, психолого-педагогічним тактом може сприяти формуванню комфортного, здоров'язбережного соціально-емоційного середовища в закладі освіти.

Грамотно та доцільно організоване дозвілля привчає учнів цінувати й упорядковувати свій вільний час, навчає самоорганізації і тайм-менеджменту; спонукає обирати заняття за інтересами, потребами, допомагає знайти своє хобі, «споріднену працю» (Г. Сковорода), яка приносить радість, натхнення, задоволення; формує відчуття внутрішньої свободи, відкритості до нового досвіду, рефлексивності і спонтанності; розвиває організаторські здібності та лідерські якості; вчить поважати свої та чужі зацікавлення, інтереси, погляди, святкувати свої перемоги і радіти успіхам інших. Виступи на сцені, участь у концертах, акціях, ярмарках, виставках, різноманітних проєктах є свого роду тренувальними майданчиками, які створюють учням умови для того, щоб навчитися управляти своїми емоціями, перемагати страх публічного виступу, долати стресові ситуації, розвивати навички стресостійкості і саморегуляції.

Дозвілля виконує низку важливих функцій (рекреаційна, комунікативна, соціальна, творча, ціннісно-орієнтаційна, виховна), які так чи інакше сприяють розвитку емоційного інтелекту учасників освітнього процесу. *Рекреаційна функція:* під час відпочинку (участі в літніх таборах, туристичних походах, козацьких забавах), неформального спілкування нервова система дитини заспокоюється, зникає тривога, з'являється радість у душі, відбувається відновлення втрачених сил, з'являється мотивація до навчання і праці. *Комунікативна функція:* під час дискусій, диспутів, вечорів відпочинку, конференцій, просвітницьких акцій, конкурсних та розважальних програм, КВК, брейн-рингів та інших різноманітних ігор дитина має нагоду знайти нових друзів, однодумців, влитися в колектив, команду, подолати самотність, задовольнити потребу у приналежності, визнанні, самоактуалізації; відбувається розширення емоційного діапазону, підвищення рівня емоційної інтелігентності. Спільне переживання емоцій під час культурних подій сприяє формуванню емоційної згуртованості, підтримує позитивне середовище для міжособистісних взаємин. У процесі дозвіллевих активностей учні мають змогу навчитися врівноважено реагувати на емоційно насичені ситуації, сприймати інші точки зору, зміцнювати самоконтроль, опанувувати мистецтво активного слухання, техніки постановки запитань, навички критичного мислення, що є важливими складниками життєвої позиції свідомого громадянина. *Соціальна функція* дозвілля полягає у тому, що кожна особистість, що підростає і розвивається, у культурно-дозвіллевій діяльності може проявити власну гідність, підвищити

самооцінку, знайти зміст свого існування, своє призначення, інтегруватися в суспільство, відчувати гордість приналежності до свого народу, нації. *Творча функція* полягає у створенні умов для розкриття творчого потенціалу дітей і молоді через участь у святах, конкурсах, іграх, творчих вечорах, ранках, літературно-музичних композиціях; через роботу в різноманітних гуртках, групах за інтересами, творчих майстернях; через створення літературних, музичних, народознавчих віталень, художніх салонів, світлиць, музеїв в освітньому закладі. *Ціннісно-орієнтаційна функція*: під час культурно-дозвіллевої діяльності відбувається виховання на національних і вселюдських духовно-моральних цінностях; формується система ідеалів, ціннісних орієнтацій особистості; поступово складатися відповідальна, зріла життєва позиція – не жертви обставин, а творця своєї реальності, автора свого життєвого сценарію, своєї казки життя. *Виховна функція*: завдяки добровільному включенню людини в дозвіллеву діяльність здійснюється цілеспрямований розвиток ресурсів особистості, розкриття закладеного в людині необмеженого творчого потенціалу, що призводить до відчуття щастя, радості, задоволення від життя, зменшується рівень стресу, розширюється світогляд, підвищується культурно-освітній та духовний рівень.

Сучасні вимоги щодо організації дитячого і молодіжного дозвілля полягають у тому, що воно має бути різноманітним і цікавим, розважальним і ненав'язливим, емоційно привабливим. Причому важливі як зміст, так і форма занять, які мають бути змістовними, захопливими, інтерактивними, відповідати віковим і психологічним особливостям дітей, їх потребам та інтересам, культурним запитам, не бути штучними («заходи ради заходів»), сприйматися органічно. В освітньому процесі можна підтримувати позитивний емоційний фон за допомогою «очікуваної радості» (наближення свята, театралізованого дійства, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, фестивалю тощо).

Завдання сучасної освіти на етапі її активного реформування полягає в тому, щоб учні не просто засвоїли певні знання, а емоційно пережили їх, «пропустили крізь призму серця» (П.Юокевич). Чудовим помічником у цьому може стати мистецтво, в якому в образній формі представлені різні проблеми буття, пропущені через художнє бачення. Через взаємодію з мистецтвом (література, архітектура, скульптура, музика, живопис, кіно та інші різновиди людської діяльності), заняття художньою творчістю (аплікація, ліпка, малювання, конструювання, моделювання та ін.) розвивається весь комплекс почуттів особистості, формуються естетичні, інтелектуальні, моральні, духовні, патріотичні почуття. Відвідування музеїв, перегляд історичних кінофільмів, читання літератури про видатних та історичних постатей нашого минулого і

сьогодення, – ці види дозвіллевої діяльності показують багатовікову боротьбу українського народу за свою свободу і незалежність, сприяють національно-патріотичному вихованню учнів.

Літературна творчість, читання, щоденники, листування допомагають осягати різні аспекти емоцій, розкривають для дітей їх власні переживання. Читання й обговорення прочитаного, читацькі конференції, круглі столи, літературні вечори, поетичні вітальні, свята допомагають учням розвивати їхні емоційні навички, фантазію, творчу уяву, асоціативне мислення. Відчуття емоцій літературних героїв, асоціювання себе з ними сприяє розвитку емпатії, інтуїції, розумінню станів людської душі, розвиває впевненість у собі, віру в себе. Також важливо, щоб учні, розвиваючи свою читацьку компетентність, читали й осмислювали філософські твори видатних українських мислителів світового масштабу, зокрема, поетичні твори («Сад божественних пісень»), філософські діалоги, листи, байки Г. Сковороди. Адже він є великим знавцем людської душі, психіки, у його творчості виявляється глибоке розуміння людських емоцій, взаємовідносин. У своїх творах Сковорода використовував різноманітні образи та символи, що взаємодіють з емоційною сферою читача, з підсвідомим. Сковорода акцентував увагу на внутрішньому світі людини, підкреслював важливість розвитку духовних якостей та самопізнання, виховання серця, закликав творити «Царство Боже всередині нас», навчитися «управляти душею», що є, на його переконання, шляхом до щастя. Вивчення культури, духовності своєї країни допомагає у культурному самоусвідомленні, у формуванні культурної, духовної, національної ідентичності. Адже розвиток емоційного інтелекту починається в ранньому віці – це колискові, забавлянки, казки, загадки, байки, легенди, пісні, які занурюють дитину у стихію рідної мови, самобутньої української культури, нетлінної народної мудрості.

Участь у групових заходах і активностях (ранкові зустрічі, драматичні кола, майстер-класи, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, вечори-зустрічі, вечори гумору, конкурсно-розважальні програми, диспути, дискусії, філософські години, бесіди, вебінари, флешмоби та ін.) допомагає розвивати навички ефективного спілкування та взаємодії з іншими. Коло спілкування визначає культурний розвиток дитини, тому важливо допомогти розширювати й урізноманітнювати його. Участь у художніх проєктах, театральних виставах, гуртках, клубах за інтересами чи інших інтерактивах може бути дієвим засобом вирішення питань соціальної інтеграції: вона об'єднує людей різних соціокультурних груп, сприяє знаходженню взаєморозуміння та соціальної гармонії.

Гра є одним з провідних видів діяльності, через яку формуються соціально-емоційні навички, розкривається творчий потенціал учасника освітнього процесу. У процесі гри дитина пізнає себе і світ, засвоює культурно-історичний досвід свого народу, його звичаї і традиції. Зараз молодих людей приваблюють ігри, пов'язані з використанням гаджетів, інших засобів ІКТ. Водночас необхідно відроджувати й популяризувати українські народні ігри, організовувати культурно-дозвілєву діяльність на засадах українознавства, етнопедagogіки. Ігри відволікають дитину від постійного потоку інформації, нерідко деструктивної. Це постійна взаємодія з іншими учасниками, обмін емоціями. А змагальний елемент затягує у процес гри, змушує знаходити способи взаємодії з суперником, шукати тактики для виграшу, розвиває творчу уяву, фантазію, кмітливість та винахідливість, логічне мислення. Наприклад, популярний сьогодні квест – це чудова можливість проявити себе і свої здібності в нестандартній ситуації. Дитина вчиться спілкуватися з друзями, орієнтуватися в мінливій обстановці, придумувати ідеї для розгадки головоломки й отримує від проходження квесту багато позитиву, гарний настрій, радість перемоги, щастя спілкування з друзями в невимушеній атмосфері.

Масові форми роботи (тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, вечори-зустрічі, конкурсно-розважальні програми, диспути, дискусії, філософські години, бесіди, творчі проєкти, колективні творчі справи) також займають важливе місце в житті дітей і молоді. Залучення до соціальних груп, спільнот, учнівського чи студентського самоврядування, волонтерської діяльності дозволяє розвивати навички соціальної адаптації, небайдужість, активну громадянську позицію.

Висновки. У сучасному суспільстві, де діти і молодь стикаються зі складними соціальними викликами, стрімким розвитком технологій, розвиток емоційного інтелекту стає дедалі більш актуальним. І саме культурно-дозвілєва діяльність виступає не лише засобом розваги, але й потужним інструментом для розвитку емоційного інтелекту, стресостійкості, резильєнтності учасників освітнього процесу. Залучення до культурно-дозвілєвої діяльності створює умови для формування творчої, соціально адаптованої, емоційно стійкої, зрілої особистості. Культуродозвілля дає можливість кожній молодій людині розкрити свій потенціал, розвинути емоційну грамотність, співчуття та емпатію, і завдяки цьому сприяє гармонійному розвитку як індивіда, так і суспільства в цілому.

За умови грамотної організації культурно-дозвілєва діяльність може забезпечити дітям і молоді унікальні можливості для засвоєння практичних навичок управління емоціями та ефективної взаємодії з іншими, оскільки вона сприяє задоволенню потреб особистості у спілкуванні, спонукає до

саморефлексії, розвитку самосвідомості, самовиховання та самовдосконалення. Культурно-дозвіллева діяльність допомагає виходити за межі шаблонів, стереотипів, досліджувати нові ідеї, відкриває нові горизонти для сприйняття себе і світу, чинить позитивний вплив на ментальне та фізичне здоров'я; збільшує креативність та інноваційність сучасної молоді людини, що є важливим для досягнення успіху в різних сферах життя.

Список використаних джерел

1. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвіллезнавство. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
2. Гоулман Д. Емоційний інтелект. [пер. з англ. С.-Л. Гумецької]. Харків: Віват, 2019. 512 с.
3. Концепція Нової української школи URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna_serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення 01.04.2024).
4. Котик Т., Кежковська І. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів як обов'язковий освітній результат Нової української школи. *Освітні обрії*. 2020. № 2. С. 20–26.
5. Яременко Н. В. Дозвіллезнавство : навчальний посібник Фастів : «Поліфаст», 2007. 460 с.

УДК 3.37.02

*Харламенко Валентина, канд. пед. наук, доцент
Завідувач кафедри технологічної освіти
Шатова Олена, викладач,
кафедра технологічної освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

У статті розглянуто потенціал, що відкривається через цифровізацію технологічної освіти, включаючи аспекти інтерактивності, індивідуалізації, глобального доступу до знань, розвиток навичок для майбутнього та забезпечення зручності та гнучкості навчання. Аналіз цих можливостей відбувається через призму визначення викликів, які постають перед цифровою трансформацією технологічної освіти. Цифровізація технологічної освіти вимагає системної модернізації та адаптації з метою відповідності сучасним вимогам цифрового світу, що є актуальним завданням в галузі освіти та навчання.

Ключові слова: *цифровізація технологічної освіти, сучасні технології, впровадження сучасних технологій, здобувачі освіти, середня школа, уроки технологій*

*Kharlamenko Valentyna, PhD (Pedagogic sciences), associate professor
Head of the Department of Technological Education
Shatova Olena,
Instructor of the Department of Technological Education
Dragomanov Ukrainian State University,
Kyiv, Ukraine*

DIGITALIZATION OF TECHNOLOGICAL EDUCATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

This article explores the potential offered by the digitalization of technological education, including aspects of interactivity, individualization, global access to knowledge, the development of future skills, and the provision of convenience and flexibility in learning. The analysis of these possibilities is conducted through the lens of identifying the challenges posed by the digital transformation of technological education. Digitalization of technological education necessitates systematic modernization and adaptation to meet the contemporary requirements of the digital world, making it a relevant task in the field of education and learning.

Keywords: digitalization of technological education, modern technologies, implementation of modern technologies, education seekers, secondary school, technology lessons

У Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. №649-р зазначено, що повсякденна діяльність людини стає все більш «цифровою» [3]. Кожну хвилину цифрові технології змінюють наше життя. Тому розуміння їх впливу та можливостей є важливим завданням для суспільства та урядів. Цифрові технології перетворюють бізнес-моделі, сприяють інноваціям та створюють нові можливості. Впливають на зайнятість, створюючи нові робочі місця в галузі. Змінюють вимоги до робочої сили. Цифрові технології впливають на спосіб спілкування, розваги, освіти та культуру, створюють нові способи виразу та взаємодії між людьми. Цифрові технології перетворюють методи навчання, роблячи їх максимально інтерактивним та індивідуалізованим. Під їх впливом розвивати навички, які є важливими в сучасному цифровому світі, такі як програмування, робота з цифровим обладнанням, аналіз даних та креативність.

Цифровізація технологічної освіти - це сукупність методів та інструментів, які дозволяють гармонійно поєднувати в собі традиційні технології та інноваційні цифрові можливості такі, що використовуються для обробки, передачі, аналізу та управління інформацією за допомогою електронних пристроїв та комп'ютерів і включають в себе програмування, штучний інтелект, спеціальні графічні редактори, робототехніку, лазерні різачки та фрезерні верстати тощо. Такі технології грають важливу роль в сучасному світі і використовуються в різних сферах, включаючи інформаційні технології, науку, медицину, промисловість, мистецтво та багато інших галузей. Вони дозволяють автоматизувати процеси, поліпшувати продуктивність та розширювати горизонт людських можливостей.

У Паризькому комюніке (2018) міністрів освіти країн – членів Болонського процесу наголошується, що «студенти повинні мати справу з дослідженнями або діяльністю, пов'язаною з дослідженнями й інноваціями, на всіх рівнях вищої

освіти, щоб розвинути критичний та творчий образ мислення, який дозволить їм віднаходити інноваційні рішення щодо викликів, що виникають. У цьому відношенні ми зобов'язуємося покращувати синергію між освітою, дослідженнями й інноваціями» (Паризьке комюніке, 2018)[1, с.84]. В свою чергу Є. Красняков зазначає, що держава формулює та реалізує освітню політику, ініціює процеси модернізації галузі, окреслює основні принципи, цілі та завдання її реформування [2, с. 70] Таким чином, впровадження цифрових технологій в освітній процес на уроках технологій можна визначити, як значущу одиницю в приєднанні України до європейських та світових інтеграційних процесів.

Впровадження сучасних цифрових технологій в навчальний процес в закладах середньої освіти на уроках технологій сприяє розвитку критичного та творчого мислення учнів/учениць. Здобувачі освіти навчаються розв'язувати завдання, аналізувати інформацію, розробляти інноваційні рішення та вирішувати складні завдання.

Саме застосування цифрових технологій на уроках технологій сприяє зближенню досліджень та інновацій. Це створює ідеальні умови для розгортання проектно-технологічної діяльності та отриманню позитивного результату при завершенні виконання проєкту Саме через технологічну освітню галузі здобувачі освіти отримують можливість вивчати новітні технології та технологічні процеси, розвивати інноваційні підходи та робити власні дослідження, що сприяє їхньому глибшому розумінню і застосуванню нових знань у вирішенні сучасних викликів.

Можливості, які розкриває цифровізація технологічної освіти:

- Інтерактивність та залучення. Цифровізація технологічної освіти дозволяє створювати інтерактивні навчальні матеріали, що дає можливість всебічно розкрити тему навчального матеріалу.

- Індивідуалізоване навчання. Цифровізація технологічної освіти дозволяє створювати індивідуалізовані програми для кожного учня/учениці, враховуючи їхні потреби та рівень знань та матеріально технічні можливості.

- Глобальний доступ до знань. Цифровізація технологічної освіти надає можливість доступу до світових ресурсів та навчальних матеріалів, що розширює горизонти освіти.

- Розвиток навичок для майбутнього. Цифровізація технологічної освіти дозволяє здобути учням/ученицям важливі навичкам, вміння, досвід та компетентності для майбутнього.

- Зручність та флексибільність. Цифровізація технологічної освіти дозволяє навчатися з будь-якого місця та в будь-який час, що забезпечує зручність та флексибільність.

Оцінка ефективності можливостей відбувається через виклики з якими стикається цифровізація технологічної освіти. Саме це вказує на специфічність ситуації, що виникла і означає неможливість продовжувати діяти на основі попередніх підходів та методів, вимагаючи розвитку, адоптації та модернізації технологічної освіти, щоб достойно відповісти на виклики сучасного цифрового світу.

Основні виклики з якими стикається процес цифровізації тхнологічної освіти в середній школі це:

- Масова освіта у контексті закладів середньої освіти. Вимагає розробки нових технологій навчання та мотивації навчання в контексті цифрової освіти для всіх без винятку здобувачів освіти , які досягли віку, визначеного для обов'язкової освіти і відповідно мають право на надання якісної освіти без обмежень.

- Перерозподіл ресурсів в галузі загальної середньої освіти. Створює підвищену конкуренцію між закладами освіти для заохочення талановитих дітей, запуску інноваційних освітніх програм або напрямків навчання, можливості співпраці з міжнародними освітніми організаціями, залучення та використання сучасних цифрових технологій та ресурсів.

- Міжнародний спрямований розвиток. Вимагає забезпечення викладання англійської мови через те, що цифровізація, яка є ключовим аспектом міжнародного цілеспрямованого розвитку, забезпечує використання англійської мови як мови комунікації в глобальному інформаційному просторі.

- Генераційна роздільність. Ініціює розширення розриву між новими поколіннями учнів\учениць та викладацьким складом (різні системи цінностей, світогляд, спосіб життя, способи навчання і вивчення) і вимагає адаптації до потреб різних вікових груп.

- Перетворення когнітивних здібностей особистості. Формує інноваційні форми колективного і гібридного інтелекту, включаючи взаємодію між людиною та комп'ютером та розвиває нові способи сприйняття, аналізу та використання інформації.

Цифровізація технологічної освіти створює унікальні можливості для підвищення якості та ефективності технологічної освітньої галузі в цілому, а також сприяє розвитку інноваційних підходів та дослідницької активності учнів\учениць. На круглому столі «Нова якість освіти через цифрові технології: перспективи ринку E-learning в Україні» зазначалось, що сучасні технології в

школі мотивуватимуть дітей до навчання і формуватимуть практичні навички та компетенції [4]. Основа цифровізації технологічної освіти включає інтерактивність та залучення, індивідуалізоване навчання, глобальний доступ до знань, розвиток навичок, умінь, компетентностей для майбутнього, зручність та гнучкість. Проте, разом із цими можливостями, цифровізація технологічної освіти стає і перед викликами. Особливою проблемою є забезпечення доступу до сучасних технологічних можливостей в освіті для всіх здобувачів освіти незалежно від регіону.

Усі ці виклики та можливості вказують на необхідність розвитку та модернізації технологічної освіти для ефективної відповіді на сучасні вимоги, які ставить глобальна трансформація цифрового світу.

Список використаних джерел

1. Бульвінська О. Сучасні методи навчання і викладання на основі дослідження: зарубіжний досвід. *Освітологічний дискурс* : електрон. наук. фах. вид. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2019. № 1/2. С. 83–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2019_1-2_9.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. К., 2015. 336 с.
3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Розпорядження Кабінету міністрів України № 649-р від 20 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>.
4. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/liliya-grinevich-mi-pochinayem-rozvitok-cifrovoyi-osvitiv-ukrayini-stvoryuyetsya-nacionalna-osvitnya-platforma-ta-e-pidruchniki-ale-nampotribna-dopomoga>.

УДК 378.013:17.0

*Шарлович Зоя, к.п.н., ад'юнкт,
спеціаліст відділу профорієнтації та міжнародної співпраці,
Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі,
Республіка Польща*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБГРУНТУВАННЯ АВТОРСЬКОГО СЕМІНАРУ «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ, НАУЦІ І ПРАКТИЦІ»

Академічна доброчесність є нагальною проблемою в сучасній освітній галузі на всіх рівнях, починаючи від дошкільної, загальноосвітньої школи, фахової передвищої та вищої освіти.

Інформація на інтернет-ресурсах інтенсивно швидко і широко поширюється, і, звичайно ж, всі до неї мають доступ в необмеженій кількості. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дають можливість вільного доступу до інформації, що розміщена на навчальних сайтах, на сайтах підприємств, установ, організацій; в електронних бібліотеках, сайтах

періодичних наукових видань, інституційних репозитаріях із числа наукових, освітніх та дослідницьких установ, в яких розміщено широкий спектр різносторонньої інформації, яка постійно оновлюється, доповнюється і накопичується. В такому хаосі інформаційних матеріалів легко загубитися, але важливо не втратити свою честь, сумління, порядність та інші етичні якості, які мають бути притаманні сучасним фахівцям, науковцям, учасникам освітнього процесу [1].

Як зберегти свою ідентичність, як користуватися джерелами, щоб не порушувати правил авторського права? Як у своїх статтях, наукових працях, на сайтах використовувати джерела із достовірною інформацією? Як бути впевненому, що зміст, приведений у праці автора, належить саме йому, а не запозичений без посилання на справжнього автора? Ці та інші питання є змістом авторського семінару «Академічна доброчесність в сучасній освіті, науці і практиці», розробленого для учасників освітнього процесу закладів всіх рівнів освіти, науковців і дослідників [1].

Ключові слова: учасники освітнього процесу, заклади усіх рівнів освіти, академічна доброчесність, плагіат, самоплагіат.

*Sharlovych Zoia, Ph.D. ped. Sciences, Adjunct,
specialist of the career guidance and international cooperation department,
International Academy of Applied Sciences in Łomża, Republic of Poland*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE JUSTIFICATION OF THE AUTHOR'S SEMINAR "ACADEMIC INTEGRITY IN MODERN EDUCATION, SCIENCE AND PRACTICE"

Academic integrity is an urgent problem in the modern education sector at all levels, from preschool, secondary school, vocational pre-university and higher education.

Information on Internet resources is intensively disseminated quickly and widely, and, of course, everyone has access to it in unlimited quantities. Modern information and communication technologies allow free access to information posted on educational websites, websites of enterprises, institutions, organizations; in electronic libraries, websites of periodicals, institutional repositories of scientific, educational and research institutions, which contain a wide range of diverse information that is constantly updated, supplemented and accumulated. It is easy to get lost in such a chaos of information materials, but it is important not to lose your honor, conscience, integrity and other ethical qualities that should be inherent in modern professionals, scientists, and participants in the educational process.

How do you preserve your identity, how do you use sources without violating copyright rules? How to use sources with reliable information in your articles, research papers, and websites? How can one be sure that the content presented in the author's work belongs to him or her and is not borrowed without reference to the real author? These and other questions are the content of the author's seminar "Academic Integrity in Modern Education, Science and Practice", developed for participants in the educational process of institutions of all levels of education, academics and researchers.

Keywords: *participants of the educational process, institutions of all levels of education, academic integrity, plagiarism, self-plagiarism.*

Вступ. Доступність до інформативного наукового, науково-популярного, навчального матеріалу, який є в широкому доступі в електронній мережі закладів освіти, бібліотеках, репозитаріях закладів освіти, сайтах центрів професійного

розвитку, інших навчальних центрах, блогах, які надають послуги з післядипломної освіти, стали можливими завдяки впровадженню інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Мета статті: розкрити суть проблеми, пов'язаної із академічною доброчесністю та недотриманням етичних норм з використання інтелектуальної власності в освітньому процесі вищої школи, наукових дослідженнях; обґрунтувати доцільність створення і впровадження авторського семінару «Академічна доброчесність в сучасній освіті, науці і практиці».

Виклад основного матеріалу. Наявність широкого асортименту інформаційних наукових, науково-популярних, навчальних, освітніх джерел допомагає в пошуку та засвоєнню матеріалу, оновленню і засвоєнню знань, порівняння досягнень в різних галузях наукового пізнання, тощо [1].

Однак, окрім позитивних надбань сучасних технічних можливостей з користання інформацією, є і негативні наслідки, пов'язані із недобросовісним використанням та присвоєнням думок, поглядів, ідей, результатів досліджень іншими особами, які видають ці матеріали чи наукові напрацювання за свої. Проблема полягає в академічній недоброчесності окремих студентів, викладачів, науковців, розробників і власників сайтів, тощо.

В статті 42. Закону України про освіту дається визначення, що «академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та / або наукових (творчих) досягнень» [2]. Цей Закон також чітко виокремлює вимоги до учасників освітнього процесу щодо попередження академічної доброчесності та вказує на різні види відповідальності за порушення інтелектуальних прав їх власників, включаючи і академічну відповідальність.

На сайті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти можна у вільному доступі побачити, як на основі звернень, Комітетом з етики розглядаються факти академічного плагіату, а також фабрикування, підробки, привласнення наукових фактів, результатів досліджень, тощо [3].

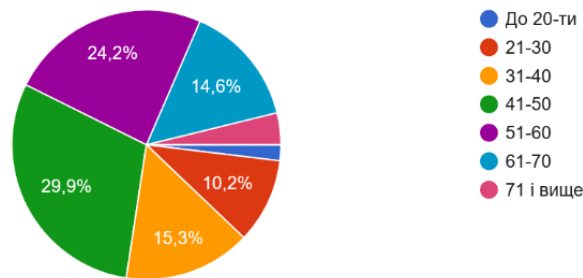
Також проведено аналіз проблеми та правових документів щодо авторського і суміжних прав Республіки Польщі [4].

За результатами аналізу бібліографічних та інтернет джерел, на основі опрацьованої літератури, мною розроблено авторський навчальний семінар «Академічна доброчесність в сучасній освіті, науці і практиці».

Перед початком семінару, проведено опитування, що має на меті дослідження, пов'язане з питаннями, що охоплюють поняття академічної

доброчесності, розуміння та ставлення до основних аспектів академічної доброчесності. В опитуванні взяло участь 157 учасників семінару.

157 odpowiedzi

Рис. 1. Вікові категорії респондентів опитування
Джерело: результати власних наукових досліджень автора

Перерважна більшість учасників семінару – особи старші сорока років, і лише три особи до 20-ти років, 19 осіб до тридцяти років. Це може означати, що тема є цікавою більшості досвідчених викладачів і науковців, які розглядають проблему академічної доброчесності, як потребу вивчити основні аспекти змісту авторського семінару з метою використання набутих знань для себе та для застосування цих знань у процесі викладання.

92,4% респондентів мають вищу освіту. Із них 39,5% - кандидати наук, 12,1% - доктори наук, 12,1% - навчаються в аспірантурі, 12,1% о – планують навчатися в аспірантурі і 24,2% и – не мають і не планують здобувати науковий ступінь, тобто переважна більшість, а саме $\frac{3}{4}$ від усіх респондентів пов'язують своє майбутнє із науковою діяльністю. Очевидно, що цим пояснюється інтерес до теми академічної доброчесності.

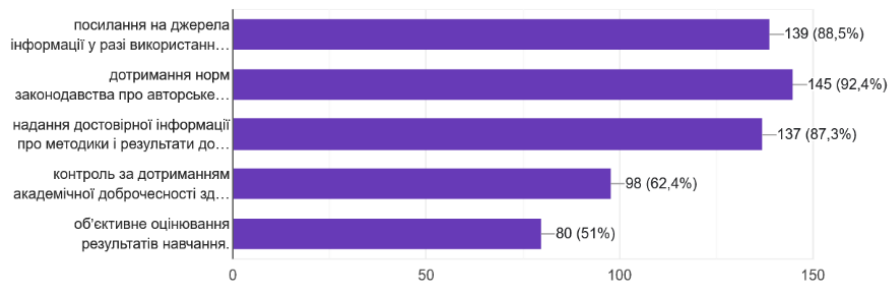
На питання «Чи знайоме вам поняття академічної доброчесності?» 76,8% знають визначення цього поняття, 20% розуміють суть, але не можуть дати визначення; 2,6% чули таке словосполучення, але не знають в чому полягає його суть; 0,6% – взагалі не знають, що це таке.

Опираючись на статтю 42. Закону України Про освіту, до опитувальника автор включила запитання, в якому розкривається поняття щодо того, у чому полягає суть дотримання академічної доброчесності науково-педагогічними і науковими працівниками, а саме щодо «посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання» [2].

Що, на ваш погляд, передбачає дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками (множинний вибір):

Копію

157 odpowiedzi

Рис. 2. На чому полягає дотримання науково-педагогічними і науковими працівниками академічної доброчесності

Джерело: результати власних наукових досліджень автора

Науково-педагогічні і педагогічні працівники, аспіранти, докторанти, студенти повинні дотримуватися академічної доброчесності, проявляти повагу до авторських прав, бути чесними в освіті, науці і професійній практиці. Важливо збагнути, що самореалізація і відчуття власного задоволення результатами своєї мислительської праці можливе за умови використання власного інтелектуального потенціалу. В собі особисто і у здобувачів освіти потрібно виховувати власну освітню і наукову потребу у створенні чогось нового, внести в науку і професійну діяльність щось своє на основі знань, умінь, компетенцій, власного досвіду, опираючись на досвід колег.

Збагачення знанням спонукатиме до формування наукової думки, бажання та прагнення її дослідити за допомогою наукових спостережень, досліджень, що створить власні наукові надбання. Саме відповідальність перед собою, колегами, спонукає учасниками освітнього процесу до об'єктивності, поваги до інтелектуальної власності інших.

Академічна доброчесність має бути основою нашої діяльності, рушійною силою для стрімкого особистого, освітнього та наукового зросту і злету.

Уміння автора працювати із джерелами ставить його на щабель вище, підкреслює його предметну, дисциплінарну і міждисциплінарну компетенцій, показує його наполегливість, наукову активність, академічну порядність, чесність, наукову, педагогічну, творчу наснагу та працьовитості.

Це лише кілька аспектів проблематики академічної доброчесності, що знайде своє продовження в подальших працях автора.

Список використаних джерел:

1. Державна наукова установа Український інститут науково-технічної експертизи та інформації. “Академічна доброчесність в сучасній освіті, науці і практиці”: семінар в

УкрІНТЕІ 23 квітня 2024 р. URL: <http://www.uinteі.kіev.ua/news/akademichna-dobrochesnist-v-suchasniy-osviti-nauci-i-praktyci-seminar-v-ukrintei-23-kvitnya>.

2. Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380) Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція від 24.03.2024, підстава – 3482-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

3. Національне агенство із забезпечення якості вищої освіти. Скарги / повідомлення щодо фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, прийняті до розгляду Комітетом з етики Національного агенства. URL: <https://naqa.gov.ua/скарги-повідомлення-щодо-фактив-акад>.

4. ISAP Internetowy System Aktów Prawnych Baza - Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Dz.U. 1994 nr 24 poz. 83 URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19940240083>.

УДК 377.1

Пенцак Павло

*викладач кафедри водіння бойових машин та автомобілів,
Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного
Львів, Україна*

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВВНЗ

Розглянуто сучасні вимоги до громадянсько-патріотичної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Встановлено, що розглянуто сучасні вимоги до громадянсько-патріотичної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Зроблено висновок, що актуальним на сучасному етапі є розробка інноваційних методик громадянсько-патріотичної підготовки. Зроблено висновок, що актуальним на сучасному етапі є розробка інноваційних методик громадянсько-патріотичної підготовки.

Ключові слова: *громадянсько-патріотична підготовка, громадянсько-патріотичні якості, вищі військові навчальні заклади, досвід та традиції виховання, майбутні офіцери.*

Pentsak Pavlo

*teacher of the department of driving combat vehicles and cars,
Petro Sagaidachny National Academy of Land Forces, Lviv, Ukraine*

CURRENT REQUIREMENTS FOR CIVIC AND PATRIOTIC TRAINING OF FUTURE OFFICERS IN VVZN

Modern requirements for civic and patriotic training of future officers in higher military educational institutions are considered. It was established that modern requirements for civic and patriotic training of future officers in higher military educational institutions were considered. It was concluded that the development of innovative methods of civic-patriotic training is relevant at the current stage. It was concluded that the development of innovative methods of civic-patriotic training is relevant at the current stage.

Key words: *civic-patriotic training, civic-patriotic qualities, higher military educational institutions, experience and traditions of upbringing, future officers.*

Професійний особовий склад Збройних Сил України перебуває в центрі уваги держави, підтримується вдосконаленими системами кадрового менеджменту, підготовки до військової служби та військово-патріотичного виховання молоді. Під час підготовки майбутніх офіцерів важливу роль відіграє громадянсько-патріотична підготовка, до якої зростають вимоги в сучасних умовах війни.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідники зосереджуються на обґрунтуванні різних аспектів громадянсько-патріотичної підготовки та розглядали науково-педагогічні засади громадянсько-патріотичної підготовки [4; 6; 10]; формування громадянсько-патріотичних рис здобувачів освіти [1; 2; 3], історичний досвід та традиції громадянсько-патріотичного виховання [5; 7; 8; 9] тощо.

Для того, щоб сформувати творчу, ініціативну, національно свідому особистість, необхідно наповнювати всі ланки освітнього процесу, передусім у закладі вищої освіти, змістом, який відтворюватиме справжню історію, мистецтво, культуру, символіку, природу рідної країни, всієї України та забезпечуватиме перспективи для постійного духовного самовдосконалення індивіда, формування його інтелектуального та культурного потенціалів як найвищої суспільної цінності. Вивчення творів народного мистецтва пробуджує в молоді яскраві образи про Батьківщину, її культуру і національний колорит, виховуючи відтак патріотичні почуття [1, с. 47]. Важливим є вивчення військової символіки (прапори й емблеми військових підрозділів), у військово-професійних свят, проведення загальнонаціональних конкурсів на знання української мови [8, с. 225]. У нормативних документах особлива увага приділяється освітнім аспектам «навченість військ, їх дисципліна, стратегія і тактика командування, кількість та якість озброєння, тилове забезпечення армії, економічні ресурси держави, що веде війну, ефективність розвідки, навіть рівень фізичної підготовки» [2, с. 29].

Метою статті є розгляд сучасних вимог до громадянсько-патріотичної підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Важливим є усвідомлення майбутніми офіцерами державотвірного змісту військової професії для «розбудови української держави; зміцнення її політичного та економічного потенціалу; забезпечення розвитку демократичних процесів; набуття громадянами України повноцінних умов для духовного та професійного становлення тощо» [6, с. 167]. Особливостями виховної діяльності у ВВНЗ і військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти є організовані, планомірні, систематизовані, послідовні та цілеспрямовані процеси громадянсько-патріотичної підготовленості, спрямованої на опанування

майбутніми офіцерами національних духовних і культурних цінностей, формування громадянсько-патріотичної позиції, переконань, поведінки тощо. Під час здобуття освіти у ВВНЗ та активної громадянської і патріотично спрямованої діяльності у майбутніх офіцерів формується «патріотизм громадянсько-гуманістичного типу» [10, с. 255]. Лише офіцер із високими фаховими, морально-психологічними, духовними рисами, сповнений патріотизму, спроможний до виконання свого обов'язку.

Моральні, національні та військові цінності чітко встановлено у військових статутах, проговорено під час підготовки та практично повторено в етикеті поведінки. Такі цінності визначають ідеал військового виховання, обумовлюють ключові риси курсанта та курсантського колективу [3, с. 273]. За роки незалежності України Міністерством оборони видано понад 600 нормативних документів, які стосуються освіти, навчання і виховання військових фахівців. На сьогодні актуальними є понад 80 законодавчих актів, які унормовують різні сторони підготовки майбутніх офіцерів [4, с. 115].

Для того щоб сформувати мотивацію досягнення ідеалу виховання, потрібно організувати безпосередню активну участь усіх курсантів у процесі виховання і самовиховання, допомоги товаришам. Поведінка майбутнього офіцера формується коригуванням, постійним контролем, управлінням процесом виховання та самовиховання. Лише людина з високими фаховими, морально-психологічними, духовними якостями та національними цінностями, яка є свідомою і патріотичною, спроможна виконати власний обов'язок.

Громадянсько-патріотична підготовка – вид внутрішньо-комунікаційної роботи посадових осіб органів військового управління, командирів, який проводиться з метою формування і розвитку у військовослужбовців відповідних світоглядних установок, ідейних переконань та морально-бойових якостей, необхідних для виконання поставлених завдань у будь-яких умовах обстановки.

Громадянсько-патріотична підготовка проводиться у Збройних Силах України з метою: формування в особового складу державницького світогляду та національної самосвідомості, які базуються на знанні військовослужбовцями історичних процесів національного державотворення та бойових традиціях українських військових формувань і сучасних Збройних Сил України; упровадження в систему навчання та виховання особового складу національно-патріотичних цінностей, ідей вірності Військовій присязі, бойовим традиціям, гордості за належність до Збройних Сил України; своєчасного доведення до особового складу актуальної інформації про діяльність керівництва держави та військового командування, спрямованої на зміцнення обороноздатності країни; формування морально-психологічних мотиваційних основ службової діяльності

та цільової спрямованості підготовки військовослужбовців до виконання завдань щодо захисту національних інтересів; утвердження засад діяльності Збройних Сил України та формування довіри до керівництва держави, відповідних командирів (начальників).

Основним змістом громадянсько-патріотичної підготовки є цілеспрямована діяльність командирів (начальників), структурних підрозділів морально-психологічного забезпечення всіх рівнів щодо формування і підтримання у майбутніх офіцерів: українських патріотичних світоглядних ідеалів, які базуються на громадянсько-патріотичних цінностях та орієнтирах; стійкої мотивації до збройного захисту територіальної цілісності, державного суверенітету України.

Основні принципи громадянсько-патріотичної підготовки: свідомість; наочність; ґрунтовність; емоційність; активність та самостійність; урахування індивідуальних особливостей військовослужбовців; системність та послідовність викладення навчального матеріалу; спрямованість змісту занять на підготовку особового складу до виконання завдань щодо захисту національних інтересів.

Завдання громадянсько-патріотичної підготовки: формування громадянсько-патріотичної свідомості особового складу Збройних Сил України; виховання особового складу на ідеалах української державності і соборності українських земель, бойових традиціях, прикладах мужності та героїзму українських воїнів часів визвольних змагань і під час захисту територіальної цілісності Української держави; доведення до особового складу основ утвердження української державності, які своїм змістом формують і розвивають національні та громадянські світоглядні позиції, ціннісні орієнтації, морально-психологічну готовність до збройного захисту держави; пропагування і популяризація традицій духовно-культурної самобутності українського народу, української мови, героїчної боротьби за незалежність, територіальну цілісність України; виховання у військовослужбовців вірності Військовій присязі, бойовим традиціям, гордості за належність до Збройних Сил України; роз'яснення особовому складу воєнно-політичної обстановки, стану воєнно-політичних відносин на певний момент (у певний період), місця і ролі Збройних Сил України в системі захисту національних інтересів держави; розвиток в особового складу мотивації до військово-професійної діяльності; вплив на формування морально-психологічної стійкості та свідомого ставлення до виконання бойових завдань щодо захисту суверенітету, незалежності і територіальної цілісності України; розвиток в особового складу здатності протистояти негативному інформаційно-психологічному впливу на свідомість військовослужбовців; мінімізація

соціальних стихійних та організованих впливів на процес навчання, виховання і бойової діяльності особового складу.

Зміст індивідуальної роботи полягає у тому, щоб виходячи із глибокого і всебічного знання особового складу, врахування індивідуальних особливостей кожного, систематично здійснювати цілеспрямований вплив на свідомість та почуття воїна, на формування його світогляду, допомагати йому позбавлятися своїх недоліків. Методи вивчення підлеглого - індивідуальна бесіда; вивчення документів; узагальнення незалежних характеристик; особисте спостереження; аналіз результатів діяльності; опитувальні методики: анкетування; інтерв'ювання; тестування; індивідуальний контроль. Методи індивідуального впливу на підлеглого - переконання; приклад; заохочення (у т.ч. схвалення, похвала, вираз позитивного ставлення); індивідуальні прохання; створення проблемних ситуацій; індивідуальна допомога; індивідуальні завдання і доручення (довіра); індивідуальні поради і роз'яснення; обговорення; вправа; примус; індивідуальна критика. Методи профілактики і корегування - переконання; перенавчання; індивідуальна критика; "реконструкція характеру"; нагадування; зауваження; засудження; заборона; стягнення.

Інформаційно-психологічний вплив - це такий вплив на індивіда інформаційно-психологічними або іншими засобами, який викликає трансформацію психіки, зміну поглядів, думок, відносин, ціннісних орієнтацій, мотивів, стереотипів особистості з метою вплинути на її діяльність і поведінку. Кінцевою його метою є досягнення певної реакції, поведінки (дії або бездіяльності) особистості, яка відповідає цілям психологічного впливу. Для реалізації інформаційно-психологічного впливу противника на свідомість військовослужбовців використовуються такі джерела, канали поширення й технології (засоби): засоби масової інформації й спеціальні засоби інформаційно-пропагандистської спрямованості; глобальні комп'ютерні мережі й програмні засоби швидкого поширення в мережі пропагандистських інформаційних матеріалів; засоби, що нелегально модифікують інформаційне середовище, на підставі якого людина приймає рішення; засоби створення віртуальної реальності; засоби психосемантичного впливу; засоби генерування акустичних й електромагнітних полів. З метою попередження негативному інформаційно-психологічного впливу особлива увага звертається на роз'ясненні військовослужбовцям воєнно-політичної і тактичної обстановки в районі виконання завдань, істинних цілей, завдань, тематики, форм, методів психологічних операцій. Позитивний ефект дає ознайомлення військовослужбовців з конкретними фактами, що свідчать про найрізноманітніші прийоми, методи і наслідки інформаційно-психологічного

впливу протиборчих сторін. Так, наприклад, розвиткові негативних реакцій в поведінці військовослужбовців можна запобігти, завчасно попередивши їх про можливість використання противником нових, невідомих до цього часу форм і способів впливу, застосування ними психотропних засобів тощо. Роз'яснення військовослужбовцям можливих форм і способів інформаційно-психологічного впливу протиборчими сторонами, а також з боку сил психологічних операцій зумовлює надійне перекриття каналів цього впливу на особовий склад. Важливо тримати під постійним контролем людей, чия діяльність пов'язана з прийомом і передачею інформації. Для підвищення психологічної стійкості особового складу доцільно виявляти лідерів, створювати неформальні групи військовослужбовців, які б формували відповідні стереотипи про армію противника, були б носіями високого морально-психологічного стану.

Особлива увага майбутніх офіцерів приділяється вивченню змісту, тез та аргументів друкованої та телерадіомовної пропаганди противника, а також аналізу можливого негативного інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців з помітною нервово-психічною нестійкістю, високою “недовірливістю” і тривожністю, які в складних ситуаціях нерідко стають індукторами паніки. Головною метою захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника на особовий склад підрозділу є досягнення інформаційно-психологічної переваги над ним. Це можливо завдяки виконання наступних завдань: визначення факторів бойової, суспільно-політичної обстановки, які можуть бути використані ймовірним противником для інформаційно-психологічного впливу на особовий склад підрозділу; своєчасне виявлення сил і засобів інформаційно-психологічних операцій, їх бойових можливостей, порядку застосування; роз'яснення військовослужбовцям мети, завдань, форм і методів психологічних операцій, можливостей їх технічних засобів; безперервне інформування особового складу, своєчасне знищення листівок та інших дезінформуючих матеріалів.

Отже, розглянуто сучасні вимоги до громадянсько-патріотичної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Зроблено висновок, що актуальним на сучасному етапі є розробка інноваційних методик громадянсько-патріотичної підготовки.

Список використаних джерел

1. Гевко О. Формування національно-патріотичних рис у студентів. *Рідна школа*. 2001. № 11. С. 47–48.
2. Гончаренко О., Кордонець О., Кльок К. Значення духовного фактору у військово-патріотичному вихованні учнівської та студентської молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Харків, 2016. № 2. С. 29–34.

3. Зонь В. В. Основи виховання волі курсантів вищих військових навчальних закладів Міністерства оборони України. *Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. Київ : Вид-во ВГІ НАОУ, 2001. С. 272–281.
4. Кільдеров Д., Приходько Ю., Черних Ю. Законодавство у галузі військової освіти України: стан, проблеми та шляхи реформування. *Військова освіта*. Київ : Вид-во НУОУ, 2022. № 2(46). С. 114–124.
5. Кошопал О. Ф. Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2005. 22 с.
6. Кучерявий А. О., Бура Ю. С. Спільні та відмінні цілі й принципи виховання майбутніх фахівців у вищих педагогічних та військових навчальних закладах. *Військова освіта*. Київ : Вид-во НУОУ, 2018. № 1(37). С. 165–170.
7. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навчальний посібник. 2-ге вид., стер. Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. 174 с.
8. Пашкова О. Трансформація поглядів на історичну тематику у військово-патріотичному вихованні в Україні (1991–2013). *Військова освіта*. Київ : Вид-во НУОУ, 2020. № 1(41). С. 222–232.
9. Райко В. В., Мірошніченко В. І. Використання військової символіки у системі патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ-Вінниця, 2010. Вип. 23. С. 75–79.
10. Чурмантаєв П. С. Науково-педагогічні засади національно-патріотичного виховання майбутніх офіцерів пенітенціарної служби України. *Військова освіта*. Київ : Вид-во НУОУ, 2017. № 1(35). С. 250–259.

УДК 378.13

Кубська Лариса, викладач

УДУ ім. М. Драгоманова, м. Львів, Україна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДІАПЕДАГОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ ОСВІТЯН

У статті розглянуто медіапедагогічну діяльність освітян у контексті сучасності, зокрема формування здатності оцінювати, опрацьовувати інформацію, сприймати її в неспотвореному вигляді, розрізняти фейки та маніпуляції. Проаналізовано проекти для розвитку медіаграмотності педагогів, онлайн-сервіси, створені у співпраці з громадськими організаціями для захисту дітей від насильства в цифровому просторі.

Ключові слова: *медіапедагогічна діяльність, медіаграмотність, критичне мислення, інформація, онлайн-ризик.*

Kubaska Larysa, teacher

Ukrainian M. Dragomanov State University, Lviv, Ukraine

CURRENT TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF MEDIA- PEDAGOGICAL LITERACY OF EDUCATORS

The article examines the media-pedagogical activity of educators in the context of modernity, in particular, the formation of the ability to evaluate, process information, perceive it in an undistorted form, distinguish fakes and manipulations. Projects for the development of media literacy of teachers, online services created in cooperation with public organizations to protect children from violence in the digital space were analyzed.

Keywords: *media pedagogical activity, media literacy, critical thinking, information, online risks.*

Одним із найважливіших напрямів сучасної системи освіти України в умовах війни є формування медіаграмотності та критичного мислення, оскільки війна йде і на інформаційному фронті.

Медіаосвіта допомагає усвідомити способи використання масової комунікації в суспільстві; аналізувати медіатексти та критично оцінювати запропоновані в них цінності, політичні, соціальні, зокрема освітні, комерційні та культурні інтереси, а також створювати і поширювати через мережу власні медіатексти.

«Медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання, стають засобом дистанційної і джерелом неформальної освіти. До цього додаються недосконалий захист дитини від медіаконтенту, що може шкодити її здоров'ю та розвитку, відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низькоморальних ідеологем та цінностей, інших соціально шкідливих інформаційних впливів» [3].

Важливим завданням для освітян є формування у різних категорій населення здатності оцінювати, опрацьовувати інформацію, сприймати її у неспотвореному вигляді, розрізняти фейки та маніпуляції, а також розвивати медіаграмотність в учнів і студентів.

Актуальність цього питання засвідчують дослідження, що присвячені медіаосвіті та медіаграмотності, зокрема В. Іванова, І. Колеснікова, А. Литвина, Г. Онкович, Б. Потятиника, О. Волошенюк та ін.

Метою нашої статті є огляд медіапедагогічної діяльності освітян як потреби сучасного суспільства, впровадження медіаграмотності в освіту, формування переліку онлайн-сервісів для захисту дітей від насильства в цифровому просторі.

На підвищення фахового рівня педагогів відповідно до потреб часу та стандартів спрямована система післядипломної педагогічної освіти. на базі якої зазвичай впроваджується медіаграмотність. Потужним механізмом підвищення медіаграмотності для освітян є самоосвіта, на результативність якої впливають

особисті якості педагога, його прагнення до формування власного медіаіміунітету.

До показників особистісного розвитку медіаіміунітету педагогів належать розуміння вимог сучасного інформаційного суспільства, здатність швидко орієнтуватися в різних інфопросторах освітньої діяльності завдяки самовдосконаленню та постійному навчанню, здатність адекватно оцінювати власну медіаграмотність (враховуючи інформаційну безпеку), здатність до медіаторчості на основі власного досвіду, що відкриває можливості для оновлення змісту та методів навчання.

Існує чимало думок щодо оцінки розвитку медіаграмотності, орієнтовані на знаннях і вміннях. Професор Віктор Рибаченко на одній із освітянських конференцій презентував власну шкалу розвитку медіаграмотності. На його думку, треба використовувати терміни «медіанеграмотність», «медіаграмотність», «медіакомпетентність», «медіасуб'єктність», «медіагедоніст», «медіааскетизм» і «медіаснобізм».

Зокрема, В.Рибаченко дає такі визначення запропонованим термінам: медіанеграмотність – нерозбірливий споживач медіапродуктів; медіаграмотність як нестійка всеядність; медіакомпетентність як медіацінитель контексту; медіасуб'єктність як здатність бачити грубу дезінформацію; медіагедоніст – носій високої медіакультри, критичного мислення, творець медіапродукту. І як відгалуження – медіааскетизм і медіаснобізм [5].

Проте медіаграмотність в освіту впроваджується поступово, подеколи – у вигляді експерименту, інколи – хаотично. Варто зазначити, що активним помічником у впровадженні медіаосвіти є громадські організації, які швидше адаптуються до умов і викликів суспільства, проводять для освітян волонтерсько-освітні проєкти, тренінги, вебінари, видають посібники з медіаграмотності.

Один із найбільших проєктів – «Вивчай і розрізняй» – допомагає впроваджувати навчальні матеріали, що стають компонентами шкільних освітніх програм і допомагають розвивати критичне мислення, аналізувати медіатексти [2].

Протягом останніх років з'являється корисний контент для молодшої аудиторії. Розглянемо кейси, що впроваджені у 2024 році.

На платформі «Дія.Освіта» презентували освітній серіал про медіаграмотність «Як захиститись від фейків і дезінформації» [4]. Мета серіалу – покращити навички критичного мислення та протидії ворожій пропаганді.

Проєкт «StopFake» запусив телеграм-бот для автоматичної перевірки фейків [6].

Крім фейків, у практичній медіапедагогічній діяльності важливо вміти визначати переваги та загрози, які є перед молоддю (кібербулінг у віртуальному світі, соціальні мережі як спрощені форми комунікації, зокрема з метою знайомства). Неконтрольований і незнайомий віртуальний світ спричиняє гальмування формування в дитини пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення), пов'язане зі зловживання медіа змалечку.

За дослідженнями науковців, діти, що проводять за екраном більше семи годин на добу, отримують ушкодження мозку приблизно такого рівня, які можна побачити в людей після поранень у голову.

Ще одна небезпека – кібербулінг, тобто використання телефона, комп'ютера та інших гаджетів для цькування, яке розгортається у віртуальному світі, в кіберпросторі, зокрема в соціальних мережах.

Нововведення щодо безпеки дітей в інтернеті – чатбот, де зазначені основні ризики, на які можуть натрапити діти в мережі, і рекомендації, як діяти в тій чи іншій ситуації [1].

У чатботі представлені основні онлайн-ризики, покроковий план дій на випадок ризикованих ситуацій, рекомендації, як говорити з дитиною про онлайн-світ та яким чином налаштовувати гаджети дитини, щоб її подорож в інтернеті була безпечною та спокійною для самої дитини та її родини.

Отже, вважаємо, що формування навичок медіаграмотності суспільства повинно мати комплексний характер та опиратися на спільну діяльність людей різних поколінь. Загострення потреби в інтенсифікації розвитку медіаосвіти зумовлено необхідністю протистояти зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді.

У цьому контексті важливою є активна діяльність громадських організацій, підготовка медіа та інформаційно грамотного педагога, який вміє критично мислити, здійснювати професійну діяльність із застосуванням медіатехнологій. Медіаосвіта має стати одним з головних чинників забезпечення відкритості освіти щодо сучасних швидко змінюваних знань і наближення змісту освіти до потреб повсякденного життя людини.

Список використаних джерел

1. ГО #Stop_сехтинг запустила чатбот щодо питань безпеки дітей в інтернеті. Детектор медіа. 29 березня 2024. URL : https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/34542/2024-03-29-go-stop_sextyng-zapustyla-chatbot-shchodo-pytan-bezpeky-ditey-v-interneti/.
2. Дорош М. Як розвивається медіаграмотність в Україні: вісім висновків зі щорічної конференції URL : <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/21021/2018-04-23>.

3. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL : <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontsepsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya>.

4. На платформі «Дія.Освіта» презентували освітній серіал «Як захиститись від фейків і дезінформації». Детектор медіа. 20 лютого 2024. URL : <https://ms.detector.media/internet/post/34257/2024-02-20-na-platformi-diyaosvita-prezentuvaly-osvitniy-serial-yak-zakhystytys-vid-feykiv-i-dezinformatsii/>.

5. Особливості медіаосвіти дорослих в умовах війни / сайт Національної педагогічної академії. URL : <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/3234/>.

6. Проєкт StopFake запустив телеграм-бот для автоматичної перевірки фейків. Детектор медіа. 4 березня 2024. URL : <https://ms.detector.media/internet/post/34341/2024-03-04-proiekt-stopfake-zapustyv-telegram-bot-dlya-avtomatichnoi-perevirky-feykiv/>.

УДК 377.1

*Костинюк Іванна,
заступник директора з навчально-виховної роботи,
Львівський коледж будівництва архітектури та дизайну
Львів, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПІВ АДАПТИВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ КОЛЕДЖУ

Розглянуто сутність адаптивного педагогічного менеджменту. Схарактеризовано базові принципи у навчально-виховній роботі коледжу: соціальної детермінації, гуманізації і психологізації, мотивації, стимулювання кадрів, нормативної відповідності, пріоритетного визнання розвитку людини, управління через самоуправління, бенчмаркінгу, науковості та компетентності, інформаційної достатності, аналітичного прогнозування, оперативного регулювання, зворотного зв'язку, наступності і перспективності, фінансової і ділової ініціативи. характеристика принципів у навчально-виховній роботі коледжу.

Ключові слова: менеджмент, управління, заклади освіти, педагогічний менеджмент, принципи, навчально-виховна робота.

*Kostyniuk Ivanna,
deputy director for educational work,
Lviv College of Construction, Architecture and Design
Lviv, Ukraine*

FEATURES OF THE PRINCIPLES OF ADAPTIVE PEDAGOGICAL MANAGEMENT IN THE EDUCATIONAL WORK OF THE COLLEGE

The essence of adaptive pedagogical management is considered. The basic principles in the educational and educational work of the college are characterized: social determination, humanization and psychologization, motivation, staff stimulation, regulatory compliance, priority recognition of human development, management through self-management, benchmarking, scientificity and competence, information sufficiency, analytical forecasting, operational regulation,

feedback connection, continuity and perspective, financial and business initiative. description of the principles in the educational work of the college.

Keywords: *management, management, educational institutions, pedagogical management, principles, educational work.*

В умовах сучасних викликів суспільства зростає роль і значущість педагогічного менеджменту, з яким пов'язані надії щодо визначення шляхів і засобів виходу з кризи, що зумовлена війною. Необхідність підвищення раціональності управлінських рішень призвела до виникнення кількісного і системного підходів.

Проблемі сучасних психолого-педагогічних підходів до підвищення ефективності управління, менеджменту освітніх організацій розглядали Н. Л. Коломінський [4], О. І. Мармаза [5], І. В. Маслікова [6], Л. Даниленко, Л. Карамушка [7] та ін. Концепції управління розвитком освітніх установ і менеджменту в освіті розробляли Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова [1], В. С. Болгаріна, В. А. Григор'єва, В. І. Свистун, П. Б. Семенов, Т. Ю. Чернова [2], Т. В. Волкова, Н. О. Величко, І. В. Гириловська, Д. О. Закатнов [3] та ін.

Мета даної статті розглянути сутність адаптивного педагогічного менеджменту та схарактеризувати принципи педагогічного менеджменту у навчально-виховній роботі коледжу.

Виклад основного матеріалу. Категорія “педагогічний менеджмент” як інноваційна дефініція стала використовуватися в психолого-педагогічній літературі лише наприкінці двадцятого століття. Між тим, дуже часто в ній вживаються поняття “управління”, “керівництво”, “адміністрування”. При цьому існує багато означень поданих понять, які, по суті, не завжди збігаються із значенням категорії “педагогічний менеджмент”.

Термін “педагогічний менеджмент” на відміну від традиційно вживаного терміну “управління”, виникає там і тоді, де об'єкт, яким управляють, набуває якостей суб'єкта специфічних – саме ринкових, комерційних соціально-економічних відносин. Сучасний коледж є елементом соціокультурної сфери, що функціонує в просторі суспільства [3, с.24]. Педагогічний менеджмент проявляє свою сутність як певна організація роботи керівників та педагогічного колективу закладу освіти для досягнення поставленої мети найбільш раціональними способами. При цьому розуміється, що роботу з управління кадрами закладу освіти необхідно вибудовувати в такий спосіб, щоб вона відповідала потребам усіх учасників навчально-виховного процесу і дозволяла активізувати їхню роботу, підвищувати продуктивність праці й загальну ефективність педагогічного виробництва як сфери соціокультурного відтворення особистості.

Педагогічний менеджмент розуміють як організацію діяльності закладу освіти, що має певний склад і структуру, у межах яких реалізуються свідомо заплановані та скоординовані заходи, спрямовані на досягнення загальних освітньо-виховних цілей [5]. І якщо організація проявляється як статика педагогічного процесу коледжу освіти як певної справи, освітнього бізнесу, то управління – це його динаміка. Педагогічний менеджмент як орган вказує на наявність суб'єкта управління.

Одним з найважливіших факторів, які впливають на ефективність управління та освітнього менеджменту завжди була інформація. На ній ґрунтуються всі продуктивні управлінські рішення й дії. Повноцінне інформаційне забезпечення - це мета й засіб розвитку аналітики й прогнозування в системі освіти [1, с.153].

Педагогічний менеджмент передбачає адміністративні навички менеджера освіти як професійного управлінця. В означеному контексті мається на увазі те, що педагогічний менеджмент проявляється через набір певних поведінкових правил, що притаманні статусу керівництва коледжу, які виконують сукупність міжособистісних, інформаційних та організаційно-технологічних ролей в умовах відсутності повного стандарту і переліку управлінських завдань. Менеджер використовує свої особистісні якості як основне джерело й засіб управління; діє в нестандартних ситуаціях; постійно змінює організаційні ситуації; визначає загальний напрямок руху керованої педагогічної системи, її змін і особливостей подальшого розвитку.

Менеджер освіти – це особа, яка професійно здійснює функції педагогічного менеджменту на рівні будь-якої педагогічної системи (від міністра освіти, його заступників, інспекторів відділів освіти і до окремого викладача). Менеджер навчально-пізнавального процесу – це вчитель, вихователь, викладач, педагог, який виступає в професійній ролі суб'єкта системи управління навчально-пізнавальної діяльності тих, кого він навчає і виховує. Менеджер навчально-виховного процесу – це керівник закладу освіти (директора (ректор), його заступники), який виступає в професійній ролі суб'єкта системи управління навчально-виховною (педагогічною) діяльністю працівників освіти [7, с.48]. Тому, коли йдеться про принципи педагогічного менеджменту, то мають на увазі управління, що притаманне цілісному навчально-виховному процесу як окремої педагогічної системи коледжу.

Організаційна структура управління – це форма системи управління, яка визначає склад, взаємодію та підпорядкованість її елементів. У практиці освітнього менеджменту традиційно спостерігається тенденція використання різноманітних типів організаційних структур управління, будова яких

формується з урахуванням великої кількості підходів. Параметри структури управління визначаються організацією. Організаційна структура нових підрозділів повинна бути адекватною соціально-культурним умовам організації, розподілу повноважень і відповідальності, враховувати мету і завдання системи, передбачати оптимальний розподіл праці [1, с.25].

Педагогічний менеджмент як діяльнісна система містить в собі такі структурно-функціональні компоненти: мету діяльності (запланований, очікуваний результат); суб'єкт діяльності (директор, його заступники, учителі, учні); об'єкт діяльності (він же другий суб'єкт) – виконавець розпоряджень менеджера освіти (учень, учитель, заступники директора); зміст діяльності (навчально-пізнавальна, управлінська та інша інформація); способи діяльності (методи і стиль взаємодії вчителя з учнями, керівника з учителями й учнями та ін.) [5].

Адаптивне управління завжди спрямоване на узгодження діяльності взаємодіючих підструктур і характеризується подвійним проходженням інформації через ці структури (спочатку соціальної, що рухається знизу, і нормативної, що рухається зверху, потім узгодженої, яка унормовується і відправляється до всіх суб'єктів діяльності соціальної системи) для уточнення завдань, поточного внесення змін у плани, програми дії і забезпечення їх якісного виконання. Тому схарактеризуємо базові принципи адаптивного педагогічного менеджменту у навчально-виховній роботі коледжу.

Принцип соціальної детермінації в управлінні коледжем вимагає насамперед розуміння кожним з його суб'єктів, а не тільки керівними кадрами, головних соціальних завдань у здійсненні професійної підготовки молодого покоління майбутніх фахівців до продуктивної життєдіяльності на конкретному етапі історичного розвитку держави і відповідної галузі.

Принцип гуманізації і психологізації націлений на продуктивну міжособистісну взаємодію, досягнення і постійну підтримку позитивного морально-психологічного клімату через повагу до особистості кожного члена колективу коледжу. При цьому кожна особистість повинна розглядатися не як об'єкт впливу, а як кінцева мета, заради якої здійснюється управлінська діяльність, і одночасно як найважливіший фактор, від якого залежить якість функціонування певного коледжу. Це вимагає від суб'єктів педагогічного менеджменту високого рівня психологічної компетентності і культури професійного спілкування, розвинутого почуття такту та схильності до попередження конфліктів, стресових ситуацій, здатності до емпатії, уміння глянути на окремі явища очима іншої людини і моделювати її вчинки з чужої позиції, передбачати хід відповідних реакцій на основі знання й урахування

індивідуальних, вікових, статевих, національних, соціальних, професійних особливостей конкретних людей, особливостей формування студентського і педагогічного колективів [4]. Гуманізація навчально-виховного процесу припускає постійну турботу суб'єктів управління макро- і мікро- педагогічними системами про здоров'я членів колективу, створення сприятливих матеріальних й естетичних умов для їхньої праці, відпочинку, медичного обслуговування, дозволя, що вимагає прояву особистісної ініціативи керівника як менеджера освіти, прийняття ним нестандартних рішень та непередбачених інструкціями способів дії на основі високої особистої відповідальності.

Принцип мотивації полягає у формуванні такої основи, яка дає змогу працювати без зовнішніх важелів примусовості. Праця переходить із зовні керованої у мотивовану, яка виконується за доброю волею. Це знімає опір, який має місце при будь-якій мірі примусовості, вивільнені сили спрямовуються на підвищення якості праці. У загальному менеджменті відома фінська система управління за результатами, котра характеризується саме тим, що не має примусового характеру. Це система управління й розвитку, за допомогою якої досягаються цілі, що узгоджені й визначені всіма членами організації. Тут діє модель «внесок результат» [2, с.34]. Для створення мотиваційної основи використовуються різні види стимулювання. Основу мотивації складають базові та психологічні потреби людини. Мотивація це спонукання до дії для досягнення мети (задоволення потреб). Механізмом спонукання можуть бути гроші або створення умов для задоволення потреб у спілкуванні, визнанні, самоствердженні тощо.

Принцип стимулювання кадрів у професійній діяльності менеджера освіти, який розуміється як створення сприятливих морально-психологічних і матеріальних умов, що сприяють творчій праці, посиленню інтересу до неї, відбиває об'єктивну закономірність функціонування соціально-педагогічної системи, відповідно до якої в будь-якій справі вирішальна роль належить виконавцям.

Принцип нормативної відповідності припускає узгодження діяльності менеджера освіти із законодавством України в питаннях надання обов'язкових і додаткових освітніх послуг, організації праці, захисту прав людини.

Принцип пріоритетного визнання розвитку людини і визначальності природного шляху його здійснення. Розвиток визнається як рушійна сила прогресу. Визначальним є природний шлях його здійснення, тому що він позбавлений будь-якого ступеня примусовості. Чим більша примусовість, тим менший прогресивний розвиток, і навпаки: чим менша примусовість, тим більший прогресивний розвиток. Вільний розвиток дає найкращий результат.

Зовсім «чистого» вільного розвитку для людини існувати не може. Вона від природи наділена свідомістю, яка також природно включається у визначення шляхів розвитку, спрямовуючи його у вибраному людиною напрямі. Отже, природним шляхом розвитку людини є свідоме спрямування його (розвитку) у визначеному людиною напрямі.

Принцип управління через самоуправління здійснюється шляхом активізації людини на управління своєю діяльністю і діяльністю організації, де вона працює. При цьому сполучаються процеси зовнішнього управління й самоуправління. Це сполучення передбачає підключення самої людини до самокерування вже на початковій стадії управління через реакцію резонансу [6]. Відгук людини на певну роботу можна одержати, включивши її у процес інтегрування мети (сполучає власну мету, мету організації, інших зацікавлених сторін), або забезпечивши їй вибір справи за інтересом, або делегувавши їй повноваження повної відповідальності за цілевстановлення, планування, вибір форм, методів, засобів виконання, контроль і поточне регулювання при здійсненні конкретної справи. Тобто, опосередкованість при адаптивному управлінні забезпечує сама людина шляхом самоуправління. «Включення» людини у цей процес відбувається за допомогою реакції резонансу, яка свідчить про виникнення інтересу й можливість людини ефективно виконати поставлене завдання.

Принцип бенчмаркінгу. Бенчмаркінг – це пошук найкращих методів, які приводять до покращення діяльності. Бенчмаркінг – це процес систематичного і неперервного вимірювання: оцінювання власної діяльності та порівняння її з діяльністю організацій-лідерів з метою отримання інформації, корисної для самовдосконалення: вдосконалення самих себе, навчаючись в інших. За його допомогою проводиться зовнішня оцінка організації. Він використовується як інструмент стратегічного планування та прогнозування, в якому завдання визначаються не від досягнутого, а на основі аналізу показників конкурентів. Бенчмаркінг дозволяє дати відповідь на такі питання: «Як ми працюємо у порівнянні з іншими? До чого ми повинні прагнути? Хто працює найкраще у визначених напрямках? Яким чином їм це вдається? Як ми можемо застосувати те, чим користуються інші? Як нам стати кращими за кращих?»

Принцип науковості та компетентності передбачає всебічну проінформованість менеджера освіти як суб'єкта управління освітнім процесом й урахування ним різних аспектів знань (правових, економічних, психологічних, педагогічних, управлінських) під час реалізації своїх функціональних завдань, а також урахування різних соціальних зв'язків і факторів розвитку особистості. При цьому науковість керування обумовлюється знаннями специфіки

прогнозування та моделювання стратегічних і тактичних управлінських задач на основі застосування сучасних методів збору й обробки інформації; моделювання, ергономіки; володіння оргтехнікою. Компетентність, будучи результатом ґрунтовної базової підготовки, творчої діяльності і безупинного підвищення професійного та загальнокультурного рівнів у різних формах, включаючи й самоосвіту, забезпечує досягнення менеджером освіти високих результатів управлінської праці з мінімальними витратами нервової і фізичної енергії, досягнення ефективної організації особистості та колективної діяльності.

Принцип інформаційної достатності в педагогічному менеджменті визначається його вирішальною роллю на всіх етапах управлінського циклу, що має місце під час керування макро- чи мікро педагогічними системами: оперативного аналізу, прогнозування, планування, прийнятті рішень, організації їхнього виконання, оцінки якості результатів і корекції дій виконавців.

Принцип аналітичного прогнозування припускає здійснення реальних прогнозів на основі всебічного аналізу реальних ситуацій та побудови конкретних моделей функціонування педагогічного процесу коледжу на кожному з рівнів і в різному тимчасовому режимі: оперативному, тактичному та стратегічному.

Принцип оперативного регулювання, який дуже тісно пов'язаний із процесуальною стороною управлінської діяльності суб'єкта педагогічного процесу як менеджера освіти, припускає чіткість організації праці кожного члена колективу, визначення та розподіл їхніх функціональних і посадових обов'язків та функцій, постійну підтримку каналів прямого й зворотного зв'язку, налагоджену систему взаємодії всіх елементів керування, запрограмовану наявність резерву виконавців і відповідних енергоресурсів. Завдяки дії цього принципу на рівні мікро- і макро педагогічних систем ефективно здійснюються всі управлінські рішення, виробляється своєчасний аналіз й обробка інформації, реалізуються необхідні для досягнення найкращих освітніх результатів умови праці та взаємодії, ліквідуються непередбачені перешкоди й утруднення, коректуються плани і дії учасників спільної діяльності щодо надання освітніх послуг.

Принцип зворотного зв'язку за своєю суттю спрямований на інформаційне забезпечення управлінської діяльності менеджера освіти. Але на відміну від принципу інформаційної достатності, він має свої специфічні особливості, оскільки забезпечує задоволення потреб щодо здійснення організаційно-регулятивних функцій педагогічного процесу, а також функцій, що контролюють і коригують його основні етапи.

Принцип наступності і перспективності припускає серйозне вивчення менеджером освіти наукових досягнень управлінської думки, використання і творчої переробки досягнень передового управлінського досвіду в соціально-педагогічній сфері, а не прямого його наслідування й копіювання. Крім того, цей принцип припускає урахування менеджером освіти і специфіки функціонування певної педагогічної системи, що має свою історію та національні особливості, свої недоліки і вартість, проблеми та перспективи подальшого розвитку. Будучи спрямованим на запобігання помилок минулого, принцип наступності і перспективності вимагає від менеджера освіти критичного ставлення й оцінки можливостей функціонування коледжу в умовах воєнного часу.

Принцип фінансової і ділової ініціативи, з одного боку, фіксує принципові зміни в системі економічних відносин, у яких перебувають коледжі, скорочення і нестабільності фінансування соціокультурної і матеріально-технічної сфер їх розвитку, виникнення конкуренції на національному ринку освітніх послуг. З іншого боку, цей принцип вказує на необхідність значного підвищення рівня ділової активності, фінансової самостійності і творчої ініціативи менеджера освіти коледжу, змушеного здійснювати свою діяльність в умовах воєнного часу за мінімальної матеріальної підтримки держави.

Таким чином, нами схарактеризовано базові принципи адаптивного педагогічного менеджменту у навчально-виховній роботі коледжу: соціальної детермінації, гуманізації і психологізації, мотивації, стимулювання кадрів, нормативної відповідності, пріоритетного визнання розвитку людини, управління через самоуправління, бенчмаркінгу, науковості та компетентності, інформаційної достатності, аналітичного прогнозування, оперативного регулювання, зворотного зв'язку, наступності і перспективності, фінансової і ділової ініціативи.

Список використаних джерел

1. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи: Кол. Монографія [Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова та ін.; за заг. редакцією Г. В. Єльнікової]. Чернівці : Технодрук, 2010. 572 с.
2. Взаємодія суб'єктів управління професійно-технічною освітою: теорія і практика: Монографія [В. С. Болгаріна, В. А. Григор'єва, В. І. Свистун, П. Б. Семенов, Т. Ю. Чернова]. К.: Педагогічна думка, 2012. 304 с.
3. Інформаційно-аналітичне управління освітніми системами: методичний посібник [Т. В. Волкова, Н. О. Величко, І. В. Гириловська, Д. О. Закатнов, та інші за. ред. Т. В. Волкової]. К.: Педагогічна думка, 2012. 176 с.
4. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. К.: МАУП, 2000. 286 с.
5. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом Х.: Видав. Гр. «Основа», 2004. 240 с.

6. Маслікова І. В. Моніторингова система освітнього менеджменту. Управління школою. Вип. 10. X. : Вид. група «Основа», 2005. 144 с.

7. Освітній менеджмент: навч. посібник [за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки]. К.: Шкільний світ, 2003. 400 с.

УДК 377. 343

*Єщенко Андрій, викладач,
Личаківський навчальний центр №30, Львів, Україна.*

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП У РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття досліджує важливість професійної освіти в процесі ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі. Розглядається професійна освіта як ключовий інструмент, що допомагає засудженим адаптуватися до життя після в'язниці, надаючи їм необхідні навички та знання для забезпечення стабільного майбутнього.

Ключові слова: кримінально–виконавча система, пенітенціарні установи, ресоціалізація, професійна освіта засуджених.

*Yeshchenko Andrii, teacher,
Lychakiv Educational Center No. 30, Lviv, Ukraine.*

VOCATIONAL EDUCATION AS AN IMPORTANT STAGE IN THE RESOCIALIZATION OF CONVICTED PRISONERS

The article explores the importance of vocational awareness in the process of resocialization of individuals convicted before release. Vocational education is seen as a key tool that helps people adapt to life after marriage, giving them the skills and knowledge they need to secure a stable future.

Key words: penal system, penitentiary institutions, resocialization, vocational education of convicts.

Головною метою відбування покарання у вигляді позбавлення волі для особи, що скоїла злочин, є її виправлення та ресоціалізація. Виправлення передбачає процес позитивних перетворень в особистості злочинця, які сприяють формуванню в нього готовності до самостійної законослухняної поведінки. Ресоціалізація, в свою чергу, означає свідоме повернення засудженого до статусу повноцінного члена суспільства, його відновлення в здатності до самостійного життя в суспільстві згідно з прийнятими соціальними нормами.

Трудова діяльність завжди була ключовим елементом виховної роботи з засудженими в пенітенціарних установах. Однак, відбулися зміни в підходах до

виховної роботи з засудженими, що відобразилось в зміні назви пенітенціарних установ з «виправно–трудова» на «виправні». Це підкреслює важливість підвищення загальноосвітнього, професійного та культурного рівня засуджених в процесі їх реабілітації [6].

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально–виховна робота, загальноосвітнє і професійно–технічне навчання, громадський вплив. (ст. 6 КВК України) [2].

Поняття ресоціалізації визначили вітчизняні науковці в галузі пенітенціарної педагогіки і психології, – В. Синьов, В. Кривуша, О. Бец, Г. Радов та ін. як процес виправлення засудженого, формування в нього законослухняної поведінки, стимулювання становлення особистості на таку життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження й розвитку соціально корисних якостей і відношень особистості під час виконання покарання й подальшої адаптації засудженого до умов самостійного життя на волі [5].

Ресоціалізація як процес (від лат. *processus* – просування, хід певного явища, послідовна зміна стадій розвитку) розглядається як сукупність послідовних дій (етапів) [6].

Не останню роль у досягненні мети ресоціалізації відіграє отримання засудженим освіти.

Закон вимагає, що засуджені мають навчатися. В деяких установах пропонуються такі форми освіти, як дистанційне навчання та заочне навчання у закладах вищої освіти, що сприяє позитивним змінам у свідомості, поведінці та соціальній адаптації [3].

У ст. 125 КВК України наголошується, що засуджені мають право: в установах виконання покарань, відповідно до Законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» на забезпечення, доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві. [2].

Стаття 126 КВК України передбачає організацію загальноосвітнього і професійно–технічного навчання засуджених, у тому числі професійно–технічного навчання на виробництві, яка здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» і «Про професійно–технічну освіту» в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [2].

Організація загальноосвітнього навчання та професійно-технічної освіти також регулюється Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [4].

У відповідності до Європейських пенітенціарних правил кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням.

Пріоритет треба приділяти ув'язненим, які не вміють читати, писати та рахувати, а також ув'язненим, які відчують брак базової освіти або професійної підготовки.

Особливу увагу варто приділяти освіті молодих ув'язнених, а також ув'язнених з особливими потребами.

Наскільки це реально зробити, освіта ув'язнених повинна бути інтегрована до загальнонаціональної системи освіти та професійного навчання з тим, аби після звільнення вони могли без перешкод продовжити своє навчання та професійну підготовку. Відбуватися під егідою зовнішніх закладів освіти.

Систематична програма освіти, яка включає професійне навчання та спрямована на підвищення загального рівня освіти ув'язнених, а також на поліпшення перспективи жити відповідально і не скоювати злочинів, має бути ключовим елементом режиму для засуджених ув'язнених.

Всі засуджені ув'язнені повинні заохочуватися до участі в освітніх програмах і програмах професійного навчання.

Освітні програми для засуджених ув'язнених повинні бути адаптовані до передбачуваного терміну перебування в пенітенціарній установі [1].

Як свідчить історія людського суспільства, ті особи, які з якихось причин відмовилися від участі в соціально орієнтованих колективних структурах, часто стикаються з проблемами самотності, психічних розладів, втрати соціальних навичок, поступового зниження свого соціального статусу і, як правило, опиняються на дні соціальної ієрархії. Багато з них стають частинами різних асоціальних груп: злочинських банд, мафіозних організацій, груп алкоголіків, наркоманів, шулерів. Ці антисоціальні явища витісняють людину з нормального життєвого середовища (соціально орієнтованого колективу) і руйнують її моральні зв'язки [6].

Дослідження показують, що особи з низьким рівнем освіти частіше скоюють злочини, оскільки освіта є фундаментом інструментального, культурного, духовного, соціального та економічного прогресу держави та суспільства. Освіта відіграє ключову роль у формуванні світогляду громадян,

встановленні їх ціннісних орієнтирів, а також у розумінні та прийнятті норм соціальної поведінки, культурних цінностей та традицій [7].

Проблема виконання кримінальних покарань, за всієї її багатогранності та складності, – це проблема соціально–педагогічна, адже ресоціалізація засуджених до позбавлення волі виступає важливою соціальною метою.

Аналіз науково-теоретичних джерел та практичного досвіду показує, що колектив засуджених не завжди виконує виховну функцію.

Поведінка в'язнів характеризується недостатніми етичними та моральними якостями, егоїзмом, слабо розвинутими духовними потребами та відсутністю співчуття. Багато засуджених, особливо рецидивісти, виявляють такі риси, як злоба, помста, брехня, нездатність протистояти антисоціальним та аморальним імпульсам, порочним звичкам, які виникли в результаті тривалого злочинного життя [6].

Серед специфічних проблем навчання в умовах позбавлення волі слід виділити такі як:

1) педагогічний процес реалізується в умовах ізоляції в педагогічно несприятливому середовищі і регламентується кримінально – виконавчим законодавством;

2) у більшості випадків основні засоби перевиховання сприймаються засудженими як примусові;

3) процес перевиховання в місцях позбавлення волі організується в жорстких правових рамках.

Дослідження свідчать, що існує взаємозв'язок між рівнем виправлення засуджених та їхнім ставленням до навчання: чим більше засуджені виправляються, тим більш відповідально ставляться до навчального процесу, і навпаки, чим більше засуджені дотримуються навчальних обов'язків, тим вище їх рівень виправлення [6].

Для виправлення засуджених в процесі соціально – реабілітаційної роботи необхідно зосередитися на таких напрямках виховної роботи: етичному, юридичному, трудовому, фізичному, духовному та освітньому [6].

Освіта (знання) – це один із найважливіших чинників, який сприяє ресоціалізації осіб, які звільнилися з виправних установ, після відбування терміну покарання, встановленого судом [3].

У процесі підвищення освітнього рівня засуджених їх загальна культура також покращується. Таким чином, цей напрям виховної роботи впливає майже на всі аспекти особистості засудженого, включаючи етичний, юридичний, трудовий та інші аспекти [6].

Освітній рівень також впливає на формування особистості, її поведінку під час відбування покарання та адаптації. Підвищення освітнього рівня позитивно впливає на ставлення людини до роботи, збільшує її творчу активність, змінює свідомість людини, спонукаючи її до виправлення [3].

Загальноосвітня та професійна підготовка засуджених може бути розглянута під різними кутами – як інструмент виховання, як умова для застосування інших методів виправлення і перевиховання, як засіб для успішної адаптації засуджених після звільнення, а також як фактор, що допомагає нейтралізувати негативні наслідки відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Підвищення освітнього рівня має велике значення для регулювання та саморегулювання поведінки засуджених, що є важливим для їх виправлення та подальшої соціалізації. У процесі підвищення загальноосвітнього та професійного рівнів засуджених їх загальна культура покращується. Водночас, підвищення освітнього та культурного рівнів до певної міри перебудовує внутрішній світ особи, створює у засуджених готовність до позитивного сприйняття методів виправлення і перевиховання, які, у свою чергу, сприяють ефективній загальноосвітній та культурній підготовці. Все це в повній мірі відповідає завданням соціально – педагогічної роботи з засудженими, розвитку їх культури, підвищенню рівня освіти, отриманню трудових та професійних навичок, розвитку естетичних якостей [6].

Професійне навчання у виправній установі представляє собою спосіб та форму організації вільного часу особи, засудженої до позбавлення волі, і базується на принципах активності, толерантності та діалогової взаємодії.

Ресоціалізація засудженого до позбавлення волі центральне місце в якому займає професійно-особистісне самовизначення, розуміється як етап підготовки входження до соціального середовища після звільнення від покарання.

Професійне навчання дозволяє особі, засудженій до позбавлення волі, оцінювати та формувати перспективи особистісного розвитку, збільшуючи важливість таких цінностей, як освіта, цікава робота та фінансова незалежність.

Потенціал професійної освіти у виправній установі як засобу ресоціалізації проявляється у активізації таких функцій як: освітня (що включає підвищення рівня освіти, отримання трудових навичок, розвиток творчих здібностей, догляд за здоров'ям, планування майбутнього працевлаштування після звільнення); виховна (що проявляється через зменшення агресивності та злоби, формування творчої життєвої цілі, поважне ставлення до людини, суспільства, навколишнього середовища, визнання необхідності моральної та культурної поведінки); профорієнтаційна (що включає формування позитивного ставлення до професійної підготовки, сприяє появі внутрішніх мотивів освіти, таких як

отримання цікавої та високооплачуваної професії); нормативно–регулятивна (що проявляється в усвідомленні засудженими своєї вини за скоєний злочин, визнанні справедливості покарання, прояві інтересу до закону та правових норм); комунікативна (що сприяє компенсації дефіциту спілкування, знижує вплив кримінальної субкультури на засуджених, формує сприятливий психологічний клімат та критичне ставлення до оточення). Реалізація цих функцій веде до підвищення інтелектуального рівня засудженого, розвитку пізнавальних потреб та інтересів, розбудови ієрархії ціннісних орієнтацій та, як наслідок, зниження рецидивної злочинності.

Професійна освіта у виправних установах є важливим етапом та ключовим фактором в процесі ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі. Для забезпечення її ефективності необхідно зосередити більше уваги на освітніх програмах в установах виконання покарань, а також на плідній співпраці між працівниками кримінально – виконавчої системи та педагогами навчальних закладів для створення навчального середовища у виправній установі.

Засудженим мають бути надані умови, які дозволять їм вільно брати участь у різних формах навчання, у власному темпі та в зручний для них час. Це може стати ефективним інструментом для стимулювання критичного мислення у в'язнів та подальшої відмови від злочинної діяльності.

Список використаних джерел

1. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав–учасниць). Прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952–й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
2. Кримінально–виконавчий кодекс України : Закони України від 11 липня 2003 року № 1129–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
3. Литвиненко І. С. Л 64 Соціально–психологічна робота в пенітенціарних установах (кредит: «Психологічна підготовка засуджених до звільнення»): навчально–методичний посібник. Миколаїв : видавець Румянцева Г. В., 2023. 149 с.
4. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28 серпня 2018 року № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18>.
5. Синьов В. М., Радов Г. О., Кривуша В. І., Беца О. В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. К. : ПМ «Леся», 1997. 272 с.
6. Харченко С. Я., Караман О. Л., Краснова Н. П. Пенітенціарна педагогіка : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; Держ. закл. «Луган. нац. ун–т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид–во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.
7. Сметаніна Н. В., Граб Т. В. До питання реалізації права засуджених на освіту в Україні. Право і суспільство. № 3. частина 2. 2019.

УДК 377.1

*Кім Володимир, аспірант,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Київ, Україна*

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВЧИТЕЛЯМИ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглянуто перспективи застосування цифрових технологій вчителями. Встановлено, що в системі освіти одним із провідних видів діяльності педагога є інформаційна діяльність. Інформаційну діяльність активно сполучають з освітою, оскільки в освітній процес завжди засновується на такого роду діяльності і суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників. Аналіз сутності зазначених функцій дає підстави вбачати інваріантну інформаційну складову, впровадження якої в освітній процес здійснюється за допомогою засобів, відомих як цифрові технології. Інноваційне використання цифрових технологій - це пошук вчителями оригінальних нестандартних рішень при реалізації навчальних завдань, що знайшло відображення насамперед у змісті, формах і методах навчання.

Ключові слова: *навчання технологій, методи навчання, цифрові технології, вчителі технологій.*

*Kit Volodymyr, postgraduate,
Ukrainian Dragomanov State University,
Kyiv, Ukraine*

INNOVATIVE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES BY TECHNOLOGY TEACHERS

Prospects for the use of digital technologies by teachers are considered. It was established that in the education system one of the leading activities of the teacher is information activity. Information activity is actively connected with education, since the educational process is always based on this kind of activity and subject-subject interaction of participants. The analysis of the essence of the specified functions gives reason to see an invariant information component, the implementation of which in the educational process is carried out with the help of means known as digital technologies. The innovative use of digital technologies is the search by teachers for original, non-standard solutions in the implementation of educational tasks, which is reflected primarily in the content, forms and methods of education.

Keywords: *technology education, teaching methods, digital technologies, technology teachers.*

Проблемою сучасної системи освіти є не лише створення технічних умов для впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес (навчання, виховання, управління), а й готовність майбутніх викладачів трудового навчання і технологій до інформативно-професійної готовності в системі педагогічної освіти та постійного підвищення рівня власної компетентності в галузі інформаційних технологій.

Одна із провідних тенденцій сучасної освіти – її активна інформатизація, яка стосується всіх освітніх ланок: від дошкільної до вищої. Уже звичними на

шкільних уроках стали електронні підручники та посібники, усе більше школярів виконують домашні завдання за допомогою мережі Інтернет. Перед шкільним учителем постає складне завдання – відповідати високим вимогам сучасного інформаційного суспільства, орієнтуватися в галузі новітніх інформаційних технологій, володіти новими мультимедійними навчальними засобами.

Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [3] було окреслено основні шляхи модернізації вітчизняної освіти через запровадження інформаційних і комунікаційних технологій. Отже, сучасній школі потрібні педагоги, які оперативно реагують на зміни соціального середовища, ефективно застосовують у навчанні досягнення науково-технічного прогресу, компетентно спрямовують особистісний розвиток учнів, творчо працюють над удосконаленням навчального процесу, використовують та демонструють використання сучасних інформаційних технологій. Широке використання інформаційно- комунікаційних технологій у повсякденному житті людства сприяє розвитку інформаційного суспільства.

Мета статті - проаналізувати перспективи застосування цифрових технологій вчителями технології.

В системі освіти одним із провідних видів діяльності педагога є інформаційна діяльність, що являє собою «сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб» учасників освітнього процесу, в першу чергу майбутніх фахівців.

Традиційно таку діяльність «... у суспільстві здійснюють спеціально створені для цього структури, зокрема інформаційні, інформаційно-аналітичні центри, агенції, медіатеки тощо. В освітній галузі такими установами є освітянські бібліотеки – це, як правило, самостійні або структурні підрозділи навчальних закладів, районних (міських) методичних кабінетів і центрів, закладів педагогічної освіти ... » [6].

Утім традиційне бачення інституційних джерел інформаційної діяльності в останні десятиліття дещо трансформувалося і стало позиціонуватися у двох аспектах: як частина «інтелектуальної праці», котра 1) «включає операції із сприйняття, переробки і видачі інформації» і «невіддільна від розумової праці фахівців науки і техніки», що беруть безпосередню участь у здійсненні освітнього процесу; 2) зорієнтована на «інформаційне обслуговування (сервіс)» освітнього процесу шляхом «створення, оформлення, збирання, аналітико-синтетичної переробки, пошуку, поширення, зберігання й організації використання інформації, необхідної для ефективного проведення освітньої діяльності» [4].

Інформаційну діяльність як інтелектуальну складову професійної підготовки в останні десятиліття активно сполучають з освітою, оскільки в освітній процес завжди засновується на такого роду діяльності і суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників.

Аналіз сутності зазначених функцій дає підстави вбачати в них всеохопну інформаційну складову, впровадження якої в освітній процес здійснюється за допомогою засобів, відомих як цифрові технології.

Зважаючи на те, що для успішності освітнього процесу необхідними є не лише інформаційна діяльність як інтелектуальна складова професійної підготовки, а й продуктивна взаємодія суб'єктів системи освіти на різних організаційно-педагогічних рівнях, важливого значення набувають предметні комунікації та інструменти їх реалізації, втілювані в певних педагогічних техніках.

Як слушно стверджують автор дослідження [5], «поняття “інформаційно-комунікаційні технології” (ІКТ) не є однозначним ... Узагалі ІКТ можна визначити як сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією» [5, с. 9]. Однак, якщо йдеться про освітній процес, то переважна більшість науковців до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання відносить «... інтернет-технології, мультимедійні програмні засоби, офісне та спеціалізоване програмне забезпечення, електронні посібники та підручники, системи дистанційного навчання (системи комп'ютерного супроводу навчання)» [5, с. 6].

Важливим є те, що інформаційно-комунікаційні технології не витісняють традиційні методи і прийоми, а надають можливість наблизити апробовані методики навчання до вимог сьогодення. У цілому можна стверджувати, що значимість таких технологій в освітній галузі зумовлена тим, що вони уможлиблюють вдосконалення системи освіти, формуючи передумови ефективності навчального процесу.

Інноваційна освітня технологія – сукупність форм, методів і засобів навчання, виховання та управління, об'єднаних єдиною метою; добір операційних дій педагога з учнем, в результаті яких суттєво покращується мотивація учнів до навчального процесу [8].

На нашу думку, інноваційне використання цифрових технологій - це пошук викладачами оригінальних нестандартних рішень при реалізації навчальних завдань, що знайшло відображення насамперед у змісті, формах і методах навчання.

Подібна ситуація відбувається і з класифікацією педагогічних інновацій, оскільки її автори використовуються різні підходи до їх створення: за рівнем новизни, за їх функціями, за адресатом, за цілями, за економічністю педагогічних інновацій, за їх адаптованістю до існуючої освітньої системи, за типом, за обсягом перетворень, об'єктом, інноваційним потенціалом. Всі наведені класифікаційні ознаки загалом характеризують педагогічні інновації.

На нашу думку, найбільш вдалою є класифікація інновацій, запропонована, яка відображає ієрархію понять парадигма – моделі – методики-технології – компоненти методик і технологій. Парадигми несуть на собі стратегічні і тактичні ознаки; моделі можуть розмежовуватися за рівнем новизни, масштабом, підпорядкованістю освітній меті і конкретним завданням, об'ємом, глибиною, об'єктом, визначеністю або адресатом, економічністю і т. ін. Компоненти моделі відповідатимуть певним ознакам одноосновних класифікацій. Якщо це методика, то визначатиметься її предметна належність, повнота, рівень модифікацій (повна часткова, одинична), обсяг перетворень (часткові, локальні, системні) та інші показники. Щодо технологій, то вони також матимуть в кожній парадигмі свої характеристики. [1, с. 172].

З проведеного аналізу наукової літератури випливає, що педагогічні інновації існують як у педагогічній практиці, так і в педагогічній науці. Відміна полягає лише в тому, що інновації, вироблені науковими працівниками, ґрунтуються на методологічних засадах, включають певні закономірності, систему вихідних загальних принципів, за якими визначаються зміст, форми, способи, підходи організації та характерні особливості пізнавальної діяльності в теоретичному і практичному процесах. Інновації, що виникли в результаті педагогічної практики, несуть на собі суб'єктивні відзнаки, вони враховують суто конкретні умови навчання, виховання, управління цими процесами стосовно певного навчального закладу або певного типу навчальних закладів. Але не можна виключати можливість створення інновацій в педагогічній практиці, що вирішуватимуть більш загальні освітні завдання. Тобто педагогічна наука працює над стратегією освіти, а педагогічна практика над її тактикою. Остання може допомогти в доопрацюванні, удосконаленні впроваджуваних інновацій.

Сьогодні цифрові технології використовуються як у традиційних, так інноваційних методиках навчання. Програмно-педагогічне забезпечення часто на окремих етапах проведення заняття виконує автономну роль як засіб навчання. Поява, а для окремих дисциплін – доволі широкий вибір програмно-педагогічних засобів, дає сьогодні змогу викладачам побудувати технологію вивчення своїх предметів шляхом поєднання традиційних і комп'ютерних

методів навчання. Використання інформаційних можливостей сучасних технологій (комп'ютерної графіки, гіпертексту, мультимедіа, віртуальної реальності), а також їх різноманітних поєднань створює прорив у методиці, організації та практичній реалізації навчального процесу під час вивчення різних дисциплін на всіх рівнях системи освіти. Здобувачі освіти з пасивних спостерігачів перетворюються в учасників навчального процесу, розкривають свої творчі якості та індивідуальні можливості, набувають навичок самовираження.

Висновки. Таким чином, встановлено, що в системі освіти одним із провідних видів діяльності педагога є інформаційна діяльність. Інформаційну діяльність активно сполучають з освітою, оскільки в освітній процес завжди засновується на такого роду діяльності і суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників. Аналіз сутності зазначених функцій дає підстави вбачати інваріантну інформаційну складову, впровадження якої в освітній процес здійснюється за допомогою засобів, відомих як цифрові технології. Інноваційне використання цифрових технологій - це пошук вчителями оригінальних нестандартних рішень при реалізації навчальних завдань, що знайшло відображення насамперед у змісті, формах і методах навчання.

Список використаних джерел

1. Голубцова І. А. Впровадження інтерактивних технологій. *Організація навчально-виховного процесу*. 2007. № 9. С. 159–174.
2. Даниленко Л.І. Управління процесом здійснення інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2003. № 3. С. 70–74.
3. Закон України «Про Національну програму інформатизації» URL: zakon.rada.gov.ua
4. Кільдеров Д.Е. Підготовка майбутніх учителів технологій на засадах інтегрованого навчання: монографія. Київ : Маслаков, 2017. 562 с.
5. Федорак І. О. Теоретичні аспекти проблеми психологічної готовності майбутнього учителя до педагогічної діяльності. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України*. 2020. Вип. 9. С. 683–690.
6. Яшанов С. М. Реалізація ідей модульного навчання в системі інформатичної підготовки вчителя технологій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи* : наукове видання. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2011. Вип. № 27. С. 354–360.

УДК 377.1

*Халанія Юрій, магістр педагогіки,
Якимович Тетяна, к.п.н.,ст.н.сп.,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Львів, Україна*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЄКТНИХ МЕТОДИК У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Розглянуто застосування проєктних методик у процесі профільного навчання. Встановлено, що під час профільного навчання з використанням методу проєктів виконуються творчі роботи, які розрізняються за типологічними ознаками: домінуюча діяльність (дослідницькі, презентаційні, рольові, інформаційно-пошукові, практико-орієнтовані), ознайомлювальна тощо; предметно-змістова характеристика (у межах однієї або декількох професій); кількість учасників проєкту (індивідуальний, парний, груповий).

***Ключові слова:** профільне навчання, метод проєктів, творчі роботи, педагоги профільного навчання.*

*Halania Yuriy, master of pedagogy,
Yakymovych Tetyana, Ph.D., Senior Ph.D.,
Ukrainian Mykhailo Dragomanov State University
Lviv, Ukraine*

APPLICATION OF PROJECT METHODS IN THE PROFESSIONAL EDUCATION PROCESS

The application of project methods in the process of specialized training is considered. During specialized training using the project method, creative works are performed, which are distinguished by typological characteristics: dominant activity (research, presentation, role-based, information-search, practice-oriented), familiarization, etc.; subject-content characteristics (within one or more professions); number of project participants (individual, pair, group).

***Keywords:** specialized training, project method, creative works, specialized training teachers.*

Актуальність теми. В останні роки інтерес до методу проєктів зумовлений спробами реформувати систему вітчизняної освіти на засадах особистісно-орієнтованої педагогіки. Стандартами загальної середньої освіти передбачено широке використання методу проєктів. Діяльність учнів під час виконання проєкту має низку суттєвих ознак: самостійна робота; елементи дослідно-пошукової діяльності; інтерактивна взаємодія учасників проєкту; наявність запланованого кінцевого результату. Успішність та ефективність навчального проєктування під час профільного навчання забезпечується за умови правильної, організаційно спланованої роботи вчителя та учня, в основі якої лежить логічна послідовність дотримання етапів виконання проєкту.

На сьогодні існує низка суперечностей: між необхідністю впроваджувати метод проєктів під час профільного навчання та неготовністю педагогів профільного навчання, здатних працювати з проєктами; між нормативними вимогами використання методу проєктів та недостатністю розробленістю конкретних методик проєктної діяльності під час профільного навчання.

Аналіз досліджень. Питання профільного навчання досліджували Г. Васьківська, С. Косянчук, В. Кизенко, О. Барановська, О. Кравчук [2], С. Косянчук [6], О. Олеярник [8], І. Савка, Т. Якимович [9], Л. Шелестова [10] та ін.. Теоретичне обґрунтування методу проєктів виклали у своїх працях Б. Андрієвський [1], С. Генкал [3], О. Константинова [5], М. Пелагейченко [7] та ін.

Дослідженнями профільного навчання [9; 10] встановлено, що метод проєктів виступає важливим компонентом системи продуктивної освіти за рахунок нестандартної організації освітніх процесів за допомогою застосування активних способів дій [10, с.23]. Велике значення методу проєктів для розвитку професійної компетентності вчителя зумовлено перевагами, які надає його застосування. Метод проєктів передбачає вирішення деякої навчальної проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого - інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, технології, творчих галузей. Навчальний проєкт являє собою комплексний метод, який поєднує в собі елементи навчання, дослідження і практичної реалізації результатів, що відображає зміст майбутньої професійної діяльності. Метод проєктів - це спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка повинна завершитися реальним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином.

У своїй роботі С. Генкал виділяє наступні вимоги до застосування методу проєктів: наявність значущої проблеми, що вимагає інтегрованого знання, дослідницького пошуку для її вирішення; практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачених результатів; самостійна діяльність студентів; структурування змістовної частини проєкту; застосування дослідницьких методів [3]. Деякі аспекти застосування методу проєктів у підготовці вчителів окреслені в дослідженні М. Пелагейченко [7], але вони стосуються формування готовності до організації проєктної діяльності учнів. Цінним і продуктивним, на нашу думку, є підхід Б. Андрієвського до використання проєктно-модульної технології в формуванні у студентів дослідницьких компетенцій з обґрунтуванням такого алгоритму реалізації: інформаційно-діагностичний, прогностно-проєктний, конструктивний, дослідний, презентаційний та рефлексивний модулі [1].

Мета статті: розглянути можливості застосування проєктних методик у процесі профільного навчання.

У сучасній педагогічній практиці широко використовується метод проєктів, який передбачає опору на творчість учнів, заохочення їх до дослідницької діяльності, дозволяє реально інтегрувати різні навчальні предмети, використовувати різні режими навчальної роботи, організувати навчання в співпраці.

Проєктне навчання — один із варіантів продуктивного навчання, метою якого є не засвоєння суми знань і не проходження освітніх програм, а реальне використання, розвиток та збагачення власного досвіду учнів та їх уявлення про світ [5]. Метод проєктів як педагогічна технологія охоплює сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю.. В основі методу проєктів лежить розвиток пізнавальних навичок студентів, умінь самостійно конструювати свої знання, умінь орієнтуватись в інформаційному просторі, розвиток критичного мислення. Уміння використовувати метод проєктів – показник високої кваліфікації педагога

У 20-і роки робилися також спроби використати в школі метод проєктів [4]. Відтоді в педагогіці утвердилося положення про те, що в навчанні не може бути ніяких універсальних методів і що в його процесі повинні застосовуватися різні методи навчальної роботи. У вітчизняній педагогічній думці метод проєктів та професійна спрямованість навчання доволі часто розглядаються у взаємодії [8].

Уміння користуватися методом проєктів - показник високої кваліфікації викладача, його прогресивної методики навчання і розвитку. Недарма ці технології відносять до технологій XXI століття, яка передбачає перш за все вміння адаптуватися до стрімко мінливих умов життя людини постіндустріального суспільства.

Проєктне навчання — один із варіантів продуктивного навчання, метою якого є не засвоєння суми знань і не проходження освітніх програм, а реальне використання, розвиток та збагачення власного досвіду учнів та їх уявлення про світ [5].

Метод проєктів завжди орієнтований на самостійну діяльність учнів - індивідуальну, парну, групову, яку учні виконують протягом певного відрізка часу. Цей підхід органічно поєднується з груповим (*cooperative learning*) підходом до навчання. Метод проєктів завжди припускає рішення якоїсь проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого - інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, технології, творчих областей. Результати виконаних проєктів повинні

бути «відчутними», тобто, якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична - конкретний результат, готовий до впровадження.

Дослідниця О. Олярник розглядає можливості інтеграції проектного методу навчання, вважаючи, що сучасні педагогічні методики повинні бути спрямовані не стільки на відтворення засвоєних знань, скільки на організацію самостійної пошукової і дослідницької роботи студентів, на подальше застосування отриманих знань для вирішення конкретних проблем. Використання проектного методу навчання дозволяє організувати самостійну пошукову роботу [8].

Метод проектів розглядається вченими-педагогами () як педагогічна технологія, що охоплює сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів. Метод проектів поєднує в собі елементи навчання, дослідження і практичної реалізації результатів. Використання методу проектів є показником ефективної підготовки учнів. Тому під час технологічної підготовки доцільно вивчати особливості використання методу проектів у навчальному процесі.

Таким чином під «методом проектів» ми розумемо технологію навчання, гнучку модель організації навчального процесу, орієнтовану на творчу самореалізацію особистості учня, розвиток його інтелектуальних і фізичних можливостей, вольових якостей і творчих здібностей у процесі створення нових товарів і послуг під контролем учителя, що мають суб'єктивну або об'єктивну новизну і практичну значимість. Це сукупність прийомів, операцій оволодіння певною галуззю практичного або теоретичного знання, спосіб організації процесу пізнання, тому якщо йдеться про метод проектів, то мається на увазі спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка повинна завершитися цілком реальним практичним результатом. Метод проектів орієнтований на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну, групову, яку учні виконують протягом певного періоду часу. Навчальний проект – самостійна, творча, завершена робота учня, яка відповідає його віковим можливостям і виконана відповідно до узагальненого алгоритму проектування: від ідеї до її втілення в реальність.

Проектний підхід є основним при виконанні творчих робіт у процесі профільного навчання учнів. Творча робота виконується з метою: перевірки знань та умінь учнів застосовувати одержані професійні знання; закріплення навичок самостійної роботи з довідковою літературою та нормативно-технічною документацією; спонукання учнів до творчої праці. Теми творчих робіт повинні відповідати змісту профільного навчання і відображати сучасні технології, що використовуються в галузі. Роботи підбираються для кожного учня

індивідуально, враховуючи його рівень підготовки. Крім того, учень може запропонувати й іншу тему, яка цікавить його і є актуальною.

Виконання творчих робіт сприяє кращому опануванню учнями матеріалу, набуттю навичок аналізу під час профільного навчання, самостійності у роботі зі спеціальною літературою, логічності у побудові висновків та пропозицій. Та саме творча робота розвиває творче мислення учнів та зорієнтована на практичний результат.

Виконання творчої роботи займає важливе місце у визначенні рівня готовності учня застосовувати набуті знання та вміння на практиці.

Метою виконання творчої роботи є:

1. Засвоєння учнями методів розробки та технологічного рішення визначеного завдання.

2. Закріплення навичок самостійної роботи, узагальнення досвіду, засвоєного під час профільного навчання.

3. Перевірка рівня готовності учнів до самостійної роботи за обраною професією, відповідно до таких критеріїв:

- учень повинен чітко усвідомлювати поставлені перед ним завдання;
- витримати технологічну послідовність виконання роботи;
- визначати матеріали та інструменти, якими будуть виконуватися роботи;
- здійснювати економічні розрахунки;
- визначати матеріальні затрати;
- чітко дотримуватися правил з охорони праці.

4. Використання та оформлення навчально-технологічної документації.

5. Контроль за вмінням чітко формулювати свої думки, читати креслення, здійснювати технічні розрахунки та розробляти карти технологічних процесів.

У процесі виконання та захисту творчої роботи учні повинні показати:

- цілісні знання про функціонування і розвиток сфери діяльності;
- сформоване вміння самостійно творчо виконувати практичну роботу з цієї галузі;
- розвинутий апарат переходу від теоретичних знань до практичної діяльності.

В основу вибору теми творчої роботи покладена ідея спрямованості на результат при вирішенні практичної чи теоретичної проблеми. Цей результат можна побачити, осмислити, застосувати в реальній практичній діяльності. Щоб домогтися такого результату, випускникам необхідно вирішувати проблеми, залучаючи для цієї мети знання з різних галузей, здатність прогнозувати результати і можливі наслідки різних варіантів рішення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Підготовка творчої роботи передбачає вирішення прикладної професійної проблеми. А вирішення проблеми передбачає інтегрування знань і умінь з різних сфер науки, техніки, технології, творчих галузей. Результати виконаних учнями творчих робіт повинні бути чітко визначені у технічному завданні. Якщо це теоретична проблема – то її конкретне рішення, якщо практична – готовий до впровадження конкретний результат.

Творчі роботи розрізняються за типологічними ознаками: домінуюча діяльність (дослідницькі, презентаційні, рольові, інформаційно-пошукові, практико-орієнтовані), ознайомлювальна тощо; предметно-змістова характеристика (у межах однієї або декількох професій); кількість учасників проекту (індивідуальний, парний, груповий).

Відповідно до першої ознаки можна намітити наступні типи проектів.

Дослідницькі творчі роботи вимагають добре продуманої структури, актуальності предмета дослідження для всіх учасників, соціальної значимості, позначених цілей та завдань, гіпотези дослідження, відповідних методів дослідних робіт та обробки результатів. Такі творчі роботи цілком підлеглі логіці дослідження і мають структуру, наближену чи цілком співпадаючу зі традиційним дипломним проектом. Відмінна особливість таких робіт: творчий характер кінцевого результату.

Презентаційні творчі роботи припускають відповідне представлення результатів. Такі проекти, як правило, не мають детально проробленої структури спільної діяльності учасників, вона тільки намічається і далі розвивається, підкоряючи жанру кінцевого результату, обумовленої цим жанром і прийнятою групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. У даному випадку варто домовитися про плановані результати і форму їхнього представлення (масовий захід, презентація, відеофільм, виставка, професійний конкурс, експедиція і т.п.). Результати творчої роботи можуть бути оформлені як програма свята, план заходів тощо.

Діяльнісно-рольові творчі роботи не мають чіткої структури, яка залишається відкритою до завершення роботи. Учасники приймають на себе визначені ролі, обумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути ролі правників організації чи підприємства, літературні чи видумані персонажі, що імітують соціальні чи ділові відносини. Такі роботи вимагають сценарію всієї діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, чітких висновків, тобто оформлення підсумків діяльності, які представляють рішення учасниками виробничих ситуацій чи проблем. Результати таких творчих робіт намічаються на початку їхнього виконання та оформляються у виді сценарію.

Інформаційно-пошукові творчі роботи спрямовані на збір інформації про якийсь об'єкт, явище; передбачається ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів, призначених для широкої аудиторії. Такі творчі роботи вимагають добре продуманої структури, можливості систематичної корекції під час роботи.

Структура ознайомчо-орієнтаційної (інформаційної) творчої роботи:

- мета роботи, актуальність;
- джерела інформації (літературні, архівні джерела, ЗМІ, бази даних, включаючи електронні, інтерв'ю, анкетування, у тому числі і закордонних партнерах, проведення «мозкової атаки» і ін.);
- обробка інформації (аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки);
- презентація (публікація чи представлення матеріалів на сайті закладу).

Результати таких творчих робіт можуть бути представлені у виді експозиції музею, виставки, відео-, фото- матеріалами тощо.

Практико-орієнтовані (прикладні) творчі роботи відрізняє чітко позначений із самого початку практичний результат. Причому цей результат обов'язково орієнтований на професійні інтереси самих учасників. Такі роботи вимагають ретельно продуманої структури і визначенні функцій кожного з учасників в підготовці кінцевого продукту. Тут особливо важлива гарна організація координаційної роботи в плані поетапних обговорень, коректування спільних і індивідуальних зусиль, в організації презентації отриманих результатів і можливих способів їхнього впровадження в практику, а також систематичної зовнішньої оцінки проекту.

Для виконання складних (комплексних) творчих робіт, рекомендується створювати групи з учнів-випускників, які навчаються за різними спеціальностями, котрим можна запропонувати творчий проект дизайн весілля. Перукарі виготовляють постиж з волосся. Флористи виготовляють декоративне оздоблення з штучних квітів до кожної затвердженої моделі, за ескізом, пропонуючи форми букетів (парасольки, сумочки, віяла). Можна залучити до творчої групи випускників групи кравців (пошив скатертин, серветок та чохла для стільців), флористів (виготовляють тематичну композицію з штучних квітів та тематичні композиції для оформлення залу).

Керівництво творчими роботами здійснюється педагогом профільного навчання. Керівник творчої роботи:

- надає рекомендації щодо підбору матеріалів та інструменту;
- проводить консультації з питань виконання творчих робіт;

- систематично здійснює контроль за дотриманням вимог щодо змісту й оформлення творчих робіт;

- перевіряє розрахунки матеріалів, що використовуються при виконанні творчої роботи;

- здійснює контроль за дотриманням графіку виконанням.

На період виконання творчих робіт обов'язково складається графік консультацій та проводиться облік їх відвідувань учнями. Постійні консультації допомагають учням у плануванні роботи, виборі методів, своєчасному усуненні недоліків тощо. З метою орієнтації учнів під час підготовки до виконання творчих робіт, один з кабінетів доцільно обладнати стендами зі зразками таких робіт та описом їх виконання. Використанням стендів підвищує ефективність роботи як учня, так і викладача-консультанта.

Групові консультації надаються для всіх учнів групи. Мета їх проведення – ознайомлення з вимогами щодо до змісту та оформлення творчої роботи. Окремі розділи пояснюють та консультують, розбивши групу на підгрупи або індивідуально і акцентують увагу на особливостях виконання творчої роботи. У подальшому консультації можуть надаватися індивідуально та групам і підгрупам учнів залежно від потреби. Потрібно врахувати, що під час виконання творчих робіт переважають індивідуальні консультації.

Таким чином, ми розглянули застосування проєктних методик у процесі профільного навчання. Під час профільного навчання з використанням методу проєктів виконуються творчі роботи, які розрізняються за типологічними ознаками: домінуюча діяльність (дослідницькі, презентаційні, рольові, інформаційно-пошукові, практико-орієнтовані), ознайомлювальна тощо; предметно-змістова характеристика (у межах однієї або декількох професій); кількість учасників проєкту (індивідуальний, парний, груповий).

Список використаних джерел

1. Андрієвський Б.М. Проєктно-модульна діяльність студентів у системі формування їх професійно-дослідницьких компетентностей. *Інформаційні технології в освіті*. 2013. №7. С. 7–10.
2. Васьківська Г. О., Косянчук С. В., Кизенко В. І., Барановська О. В., Шелестова Л. В., Кравчук О. П. Технології профільного навчання. 2020. 234 с.
3. Генкал С.Є. Дидактичні можливості індивідуальних освітніх проєктів учнів профільних класів. *Наук. зап., Сер.: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2005. №14. С. 15–17.
4. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Автор-укладач Н.П. Наволокова. Харків, 2011. 176 с.
5. Константинова О.М. Навчання із задоволенням. *Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати*: Практико-зорієнтований збірник. К., 2003. С. 248–257.
6. Косянчук С. Інваріантні чинники модернізації освіти: соціальне спрямування педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи*. 2018. С. 174–178.

7. Пелагейченко М.Л. Проблема формування готовності майбутніх учителів трудового навчання до організації проєктної діяльності учнів. *Збірник наукових праць БДПУ (Педагогічні науки)*. Бердянськ: БДПУ, 2005. № 1. С. 142–149.
8. Олеярник О. В. Розвиток ідеї професійної спрямованості навчання старшокласників у вітчизняній педагогічній думці (50–80 рр. ХХ ст.): Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Слов'янськ, 2008. 253 с.
9. Савка І., Якимович Т. Навчально-методичне забезпечення творчих робіт у процесі професійно-педагогічної підготовки. *Педагогічний дискурс*. 2021. № 31. С. 50–58.
10. Шелестова Л. Дослідження процесу розвитку творчих здібностей старшокласників у практиці профільного навчання. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2018. № 1. С. 22–33.

УДК 371.134.001.76:147

*Мавдрик Ірина,
вчитель фізики і математики СЗШ №1
Львів, Україна*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Враховуючи особливості системи професійної підготовки та специфіку інноваційної діяльності вчителів фізико-математичних дисциплін особливості становлення вчителя як суб'єкта інноваційної діяльності, та зміст підготовки вчителів до інноваційної педагогічної діяльності вважаємо, що актуальним у підготовці майбутніх вчителів фізико-математичних дисциплін до інноваційної педагогічної діяльності є створення інноваційного освітнього середовища вищого навчального закладу.

Ключові слова: *освіта, вчителі фізико-математичних дисциплін, інновація, модернізація, заклади вищої освіти.*

*Mavdryk Iryna,
teacher of physics and mathematics
Secondary School No.1
Lviv, Ukraine*

TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICS AND MATHEMATICS FOR INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITIES

Taking into account the peculiarities of the system of professional training and the specifics of the innovative activity of teachers of physical and mathematical disciplines, the peculiarities of the formation of a teacher as a subject of innovative activity, and the content of training teachers for innovative pedagogical activity, we believe that it is relevant in the preparation of future teachers of physical and mathematical disciplines for innovative pedagogical activity innovative educational environment of a higher educational institution.

Keywords: *education, teachers of physical and mathematical disciplines, innovation, modernization, institutions of higher education.*

Щоб сучасна вища освіта в Україні стала мотором соціального та економічного розвитку, потрібно переглянути підходи до її організації та змінити акценти в процесі навчання. Намагаючись підготувати студентів до життя у складному сучасному світі, необхідно забезпечити їх не лише теоретичними знаннями, а й навчити методам самостійного здобуття знань. Важливо розвивати у них методичні навички, які допоможуть їм ефективно навчатися та вчити інших у майбутньому. Щоб це досягти, необхідно, щоб майбутні вчителі фізико-математичних дисциплін мали глибокі знання не лише у своїй професійній сфері, а й у педагогіці, психології, суспільних науках та мистецтві. Також важливо, щоб вони були відкриті до нових підходів у навчанні та мали відповідні навички використання інформаційно-педагогічних технологій. У підготовці майбутніх вчителів фізико-математичних дисциплін потрібно покласти акцент на розвиток їхньої особистості, щоб вони могли стати не лише професіоналами, а й прикладом нового типу модернізаційного світогляду та менторами для своїх учнів.

Розглядаючи особливості системи професійної підготовки та специфіку становлення вчителя фізико-математичних дисциплін, як суб'єкта інноваційної діяльності, вважаємо важливим створення інноваційного освітнього середовища вищого навчального закладу у підготовці майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін до інноваційної педагогічної діяльності. Таке освітнє середовище має базуватися на пізнанні особистістю самої себе та навчанні інноваційної професійної діяльності з використанням формування образу «Я – майбутній учитель-новатор», усвідомлення інтелектуально-духовних засад успішності та здатності особистості до професійної діяльності.

У Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004) основними завданнями розвитку педагогічної освіти визначено: забезпечення професійно-особистісного розвитку майбутнього вчителя на засадах особистісної педагогіки; удосконалення освітньої діяльності педагогічної освіти та наукових установ; вдосконалення закладів післядипломної педагогічної освіти з метою створення умов для безперервної освіти педагогічних працівників.

Інноваційна педагогічна діяльність пов'язана з відмовою від стереотипів у навчанні, створює нові стандарти особистісно-творчої, індивідуально спрямованої діяльності вчителя фізико-математичних дисциплін, розвиває реалізовані в цій діяльності педагогічні технології. Це особливо актуально сьогодні, коли важливим пріоритетом політики на ринку праці є оптимізація професійної підготовки, орієнтуючись не на оцінку процесу навчання, а на результат, не на тривалість навчання, а на його якість.

У підготовці майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін склалася досить налагоджена система підготовки кадрів, яка використовує традиційні форми занять: лекції, практичні заняття, заліки, іспити, різноманітні форми позааудиторної роботи. У зв'язку з переходом на компетентнісну основу підготовки майбутніх фахівців виникає необхідність змінити технології, форми і

методи навчання, щоб уникнути наслідків існуючого конфлікту між теоретичною підготовкою та ефективністю практичної роботи спеціалістів. Це призведе до необхідності розробки та використання інноваційних технологій навчання, впровадження змін у стратегію освітнього процесу з підготовки компетентних фахівців [2, с. 278-299].

Реформування освіти в Україні призвело до фундаментальних змін у навчальному процесі. Концептуальними засадами підготовки майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін до педагогічної діяльності є складна, цілеспрямована, динамічна система теоретико-методологічних і методичних знань про норми, цінності та зміст інноваційної професійної діяльності вчителя фізико-математичних дисциплін. Українські навчальні заклади впроваджують нові технології навчання, включаючи комп'ютерне та дистанційне навчання, методи проєктів, інтерактивні методи.

Поміж інших нових технологій навчання, які впроваджують українські навчальні заклади, можна відзначити:

1. Змішене навчання – поєднання традиційних методів навчання з використанням інтерактивних технологій та дистанційного навчання. Студенти можуть отримати інформацію та виконувати завдання як в аудиторії, так і в онлайн-середовищі.

2. Мультимедійні навчальні ресурси – включають у себе відеоуроки, аудіозаписи, інтерактивні додатки та інше мультимедійне наповнення, яке допоможе студентам краще засвоювати матеріал.

3. Інтерактивні дошки та програмне забезпечення допоможе у створенні динамічних уроків з використанням різних мультимедійних елементів та інтерактивних завдань.

4. Використання соціальної мережі: деякі університети та вищі навчальні заклади активно вибирають соціальні мережі для спілкування зі студентами, обміну матеріалами та створення спільноти.

5. Відкрити онлайн-курси, які доступні онлайн та безкоштовно або за невелику плату. Вони можуть студентам отримати доступ до високоякісного навчального матеріалу з будь-якої точки світу.

Ці нові підходи до навчання допомагають підвищити ефективність освіти, забезпечуючи більш ефективний та доступний процес навчання для студентів. У системі освіти інноваційні процеси реалізуються як цілеспрямована зміна цілей, умов, змісту, засобів, методів і форм діяльності, які закладені в інноваціях, мають високий потенціал для підвищення ефективності діяльності в певних сферах.

Метою нововведень є підвищення якості підготовки майбутніх спеціалістів. Цьому сприятимуть: моніторинг потреб ринку та складання інноваційних освітніх програм; проведення майстер-класів, тренінгів, ділових ігор; створення програми розвитку основних компетенцій, які знадобляться фахівцю після закінчення навчання у вищій школі, та впровадження цих компетенцій через навчання на практиці.

Нові методи навчання повинні стати практико-орієнтованими, тобто спонукати учнів до пізнання світу через практичну потребу, діяльність, через засвоєння таких навичок, які знадобляться в майбутньому житті. Це, у свою чергу, вимагає від майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін відкриття нової методики та педагогічних технологій, спрямованих на організацію активної навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах, наближених до життя, формування в них умінь застосовувати набуті знання на практиці.

Теоретична спрямованість навчально-пізнавальної діяльності студентів має знайти практичне застосування під час професійного навчання шляхом використання методів постановки та вирішення проблемних завдань, таких як «метод проектів», кейс-стаді, метод творчого пошуку, навчально-ділового моделювання та інші [1, с. 45]. Інноваційні інтерактивні методи навчання привертають увагу студентів у процесі навчання, викликають у них інтерес і мотивацію, вчать самотійно мислити, нестандартним рішенням і діям; підвищити інформативність, наочність і керованість пізнавальної діяльності учнів; стати ефективним засобом неперервності навчання та підвищення кваліфікації майбутніх педагогів; розвивати самотійність; збагачувати соціальний досвід шляхом переживання життєвих ситуацій; допомагають виявити свою індивідуальність у навчальному процесі; дозволяють здобувати нові знання та організовувати спільну діяльність на основі особистого внеску кожного учасника навчального процесу.

Впровадження в практику інноваційних педагогічних технологій дозволяє вирішити проблему індивідуалізації та диференціації навчання, формування та розвитку освітніх перспектив особистості. При цьому спостерігається зростання професійної компетентності майбутніх спеціалістів, відстежується формування сучасного стилю мислення з характерними ознаками (креативність, послідовність, гнучкість, динамічність, перспективність, об'єктивність, концептуальність) на рівні окремої індивідуальності.

Список використаних джерел

1. Кокор М.М. Підготовка майбутніх викладачів іноземних мов за професійним спрямуванням в університетах США : Дис. канд. пед. наук: 13.00.04, Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 2014. 190 с.
2. Yashchuk S., Kolisnyk-humeniuk Y., Shapran O., Martirosian L., Petukhov T., Artemieva I. Pedagogical Design of the Content of Professional Training of Teachers of General Technical Disciplines and Methods of Teaching Technology. 2021. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 12 (1), 278-299.

УДК: 61:57.084.3 (043.3)

Гуменюк Софія, студентка
IV курсу кафедри книжкової та станкової графіки
Української академії друкарства
Львів, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ У НАВЧАННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ФАХІВЦІВ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

***Анотація.** Характерною рисою сучасного суспільства є поступова втрата духовно-моральних цінностей. Завдяки прогресу сучасної цивілізації, багато аспектів всебічного розвитку людини були обмежені, звернувшись до формування «вузьких» фахівців і стандартизації особистості. Це призвело до консервативності освіти та культури. У цьому контексті однією з найбільш актуальних проблем медичних навчальних закладів є забезпечення гармонійного поєднання гуманітарної підготовки майбутніх спеціалістів з їх професійним розвитком.*

Мета нашої статті розглянути міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності майбутніх медичних фахівців у кризових ситуаціях.

***Ключові слова:** міждисциплінарні гуманітарні аспекти, медики, кризові ситуації, підготовка.*

*Humeniuk Sofiya IVth student
of the Department of Book and Easel Graphics
Ukrainian Academy of Printing
Lviv, Ukraine*

INTERDISCIPLINARY HUMANITARIAN ASPECTS IN THE EDUCATION AND ACTIVITIES OF FUTURE MEDICAL SPECIALISTS IN CRISIS SITUATIONS

***Abstract.** A characteristic feature of modern society is the gradual loss of spiritual and moral values. Thanks to the progress of modern civilization, many aspects of comprehensive human development have been limited, turning to the formation of “narrow” specialists and standardization of personality. This led to the conservatism of education and culture. In this context, one of the most urgent problems of medical educational institutions is to ensure a harmonious combination of humanitarian training of future specialists with their professional development.*

The purpose of our article is to consider the interdisciplinary humanitarian aspects of training and activities of future medical professionals in crisis situations.

***Keywords:** interdisciplinary humanitarian aspects, doctors, crisis situations, preparation.*

Головним завданням гуманітарної підготовки в професійних навчальних закладах є вивчення законів гармонійної взаємодії природи й суспільства. Тактична мета полягає в розкритті сутності взаємодії природи, людини й суспільства та пізнанні законів їхньої гармонійної взаємодії, а стратегічна мета –

в з'ясуванні та обґрунтуванні можливостей використовувати пізнані закони на практиці [1, с. 60–61].

У процесі гуманітарної підготовки медичного фахівця важливо послідовно впроваджувати гуманістичну ідею, за якою метою навчання та виховання є передусім формування людської особистості з притаманною їй відповідальністю, високою моральністю і високим рівнем професіоналізму. Гуманістично орієнтоване суспільство прагне втілити в практику освіти пріоритети загальнолюдських цінностей, на основі поглиблення зв'язків між культурою та освітою, та зростання ролі культурологічної підготовки майбутніх фахівців. Акцент ставиться не лише на засвоєнні заданої кількості інформації, а й на розвитку культури мислення, спілкування, вияві почуттів та формуванні культурно-етичної поведінки особистості [2, с. 24].

Ефективність гуманізації освіти залежить від впровадження принципів природовідповідності та природодоцільності. Кожна людина має духовні потреби, які виявляються через її поведінку та світогляд. Надання природодоцільної підтримки молоді сприяє розвитку природодоцільної духовності, що спонукає до самоорганізації, саморегуляції та самовизначення морального та духовного становлення в житті.

Одночасно, залучення до культури формує інтелектуальні, моральні та естетичні інтереси, розвиває духовні потреби, що впливають на спосіб життя, ціннісні орієнтації, мотивацію, інтереси та ідеали, а також на активне ставлення до оточуючої дійсності та відображає рівень духовної культури суспільства.

Професійна підготовка медичних фахівців націлена не лише на формування системи знань, умінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності, а й на розвиток самої особистості. Це передбачає залучення до системи гуманістичних, загальнолюдських цінностей, які об'єднують цінності культури, духовної діяльності, оцінки та моральної свідомості. Духовна потреба кожної людини в самоцінності пов'язана з механізмом саморегуляції та виникає в процесі духовно-практичної та креативно-перетворювальної діяльності [4].

Процес гуманітарної підготовки медичних фахівців пов'язаний з міждисциплінарним гуманітарним аспектом через різноманітні аспекти, які входять у сферу медичної діяльності та вимагають розуміння та застосування гуманітарних знань і підходів. А саме:

1. Психологічний аспект: майбутні медичні фахівці повинні розуміти психологічні аспекти спілкування з пацієнтами, їхні емоційні потреби та психічний стан. Гуманітарна підготовка може допомогти майбутнім медикам розвинути навички емпатії, сприйняття та міжособистісних взаємодій.

2. Етичний аспект: в медицині існують складні етичні ситуації, які вимагають від медичного персоналу глибокого розуміння моральних принципів та вміння приймати етично обґрунтовані рішення. Гуманітарна підготовка може сприяти формуванню чутливості до етичних питань та розвинути навички морального рефлексу.

3. Соціокультурний аспект: медичні фахівці працюють з пацієнтами різних культур, соціальних та етнічних груп. Розуміння соціокультурних особливостей допомагає забезпечити культурно-сенситивну медичну практику та підвищує якість надання медичної допомоги.

4. Філософський аспект: в медицині часто постають питання про природу страждання, значення життя та смерті, справедливість у розподілі медичних ресурсів тощо. Гуманітарна підготовка може допомогти медикам розглядати ці питання з філософської перспективи та розвивати критичне мислення.

Отже, гуманітарна підготовка медичних фахівців є необхідною для розуміння та врахування широкого спектру гуманітарних аспектів у медичній практиці, що відіграє ключову роль у забезпеченні якісної та ефективної медичної допомоги [3].

Міждисциплінарні гуманітарні аспекти – це вивчення та розуміння певних явищ, проблем або тем з використанням знань та методів, які охоплюють кілька галузей гуманітарних наук. Це означає поєднання різних підходів та перспектив з різних наукових дисциплін для глибшого розуміння складних аспектів соціальних, культурних, етичних та інших явищ.

Наприклад, вивчення міждисциплінарних гуманітарних аспектів може включати спільний аналіз культурних практик, літературних творів, історичних подій або етнічних взаємодій з позицій різних дисциплін, таких як: антропологія, літературознавство, історія та соціологія.

Ці аспекти дозволяють глибше вивчати та розуміти складні проблеми та явища, оскільки вони допомагають збагатити аналіз іншими підходами та перспективами, що може призвести до нових висновків та розробки більш комплексних та цілісних рішень.

Міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності майбутніх медиків в екстремальних умовах означають вивчення та розуміння того, як особистість готується та функціонує в умовах, які можуть бути важкими, небезпечними або непередбачуваними. Ці аспекти охоплюють багато різних галузей знань, таких як: психологія, соціологія, філософія, педагогіка та інші, які досліджують психологічні, емоційні, соціальні та культурні аспекти підготовки та функціонування людини в екстремальних умовах.

Це може включати дослідження того, як людина реагує на стрес, як вона розвиває навички адаптації та виживання, як формується її ментальна стійкість та вплив культурних чи соціальних чинників на її поведінку та реакції. Такий підхід також може розглядати питання етики та моралі в екстремальних ситуаціях, взаємозв'язок між особистісними рисами та результатами в екстремальних умовах, а також способи навчання та підготовки майбутніх медиків для оптимального функціонування в незвичних та важких ситуаціях.

Міждисциплінарні гуманітарні аспекти в підготовці та діяльності майбутніх медичних фахівців проявляються в екстремальних умовах у різних аспектах:

1. Етичні виклики: в екстремальних ситуаціях медичні фахівці можуть зіткнутися з етичними дилемами, такими як вибір між рятуванням життя одного пацієнта та іншого, або між використанням обмежених медичних ресурсів. Гуманітарна підготовка допомагає медикам розуміти і вирішувати ці етичні виклики з урахуванням гуманістичних цінностей та соціальних контекстів.

2. Психологічна стійкість: екстремальні умови можуть створювати стрес та психологічний тиск на медичних працівників. Гуманітарна підготовка може сприяти розвитку психологічної стійкості, емоційної інтелігентності та навичок саморегуляції, що допомагають медикам ефективно працювати в екстремальних умовах.

3. Спілкування з пацієнтами та їх родичами: у ситуаціях кризи та тривоги спілкування з пацієнтами та їхніми родичами стає надзвичайно важливим. Гуманітарна підготовка медичних фахівців розвиває їхні навички емпатії, співчуття та вміння ефективно спілкуватися в емоційно навантажених ситуаціях.

4. Культурна та соціальна компетентність: у роботі з різними пацієнтами з різними культурними та соціальними контекстами важливо мати розуміння та повагу до їхніх особливостей. Гуманітарна підготовка сприяє розвитку культурної та соціальної компетентності, що дозволяє медичним працівникам ефективно працювати в різноманітних культурних середовищах.

Висновки. Отже, міждисциплінарні гуманітарні аспекти важливі для підготовки та роботи майбутніх медичних фахівців в екстремальних умовах, оскільки вони допомагають забезпечити гуманістичну, етичну та емоційну підтримку як для медичних працівників, так і для їхніх пацієнтів.

Список використаних джерел

1. Колісник-Гуменюк Ю. І. Формування професійно-етичної культури майбутніх фахівців у процесі гуманітарної підготовки в медичних коледжах: монографія. Львів: «Край», 2013. 296 с.

2. Колісник-Гуменюк Ю. І. Концептуальні основи формування професійно-етичної культури майбутніх медиків. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2011. № 5. С. 23–32.

3. Колісник-Гуменюк Ю. І. Формування професійно-етичної культури студентів медичних коледжів під час вивчення історії та культурології : метод. рекомендації. Львів : Гал-ЕКСПО, 2011. 40 с.

4. Петрушанко Т. О., Ніколішина Е. В. Формування особистості майбутніх лікарів. *Актуальні проблеми підготовки фахівців у вищих медичних та фармацевтичному навчальних закладах України : матеріали науково-методичної конференції (20–22 листопада 2002 року. Чернівці)*. 2002. С. 646–647.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 364.7

Васянович Григорій,
доктор педагогічних наук, професор, почесний академік НАПН України,
професор кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук
Логвиненко Вікторія,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Львів, Україна

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОСОБАМИ СХИЛЬНИМИ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті аналізується проблема девіантної поведінки особистості в умовах нестабільного розвитку суспільства. Визначаються сутність і зміст поняття «девіантна поведінка», здійснюється характеристика класифікації девіантної поведінки та причин її виникнення. Окреслюються можливі варіанти подолання цього явища в молодіжному середовищі. Розкриваються основні особливості технологій соціальної роботи з особами, схильними до девіантної поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка, соціальна робота, сучасні технології, особистість, моральні цінності, духовні потреби.

Vasianoovych Hryhoriy,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Honorary Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Professor of the Department of Social Work, Management and Social Sciences
Lohvynenko Viktoriia,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Work, Management and Social Sciences
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine

MODERN TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK WITH PERSONS INCLINED TO DEVIANT BEHAVIOR

Abstract. The article analyzes the problem of deviant behavior of an individual in the conditions of unstable development of society. The essence and content of the concept of "deviant behavior" are determined, the classification of deviant behavior and the reasons for its occurrence are characterized. Possible options for overcoming this phenomenon in the youth environment are outlined. The main features of social work technologies with persons inclined to deviant behavior are revealed.

Keywords: deviant behavior, social work, modern technologies, personality, moral values, spiritual needs

Постановка та ступінь розробленості проблеми. Сьогодні очевидним є той факт, що суспільство у його глобальних вимірах, є хворим. Такий стан супроводжують не лише соціально-економічні, політичні, психологічні, а й духовні кризи. Особистість, як суб'єкт соціальних, морально-правових відносин, здатна активно впливати на оточення, змінювати його і себе. Натомість варто зауважити, що продуктивною діяльністю особистості є лише тоді, коли вона належним чином узгоджується з культурними надбаннями суспільства, і її поведінка взаємопов'язана з іншими, отже, має суспільний, соціальний характер.

Український соціум нині знаходиться в стані війни, яку підступно нав'язала нам імперська Росія, що надзвичайно негативно позначається на морально-психологічному, душевно-духовному, культурному стані особи. Через це вона опинилася в надто складній ситуації вибору моральних цінностей, пріоритетів, засобів адаптації, і безумовно, що ця проблема найбільш болюче проявляється в підлітковому, молодіжному середовищі.

Цю ситуацію добре усвідомлюють як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а тому здійснюють свій науковий пошук в сенсі її розв'язання та можливого покращення. Аналіз праць зарубіжних вчених (Р. Баркер , Г. Голдстайн, Ц. Застров, Д. Олвеус) [12; 13; 15; 14] дає підстави говорити про те, що окреслена проблематика традиційно досліджується в руслі з'ясування причин молодіжної злочинності, наркотичної та алкогольної залежності, втрати сенсу життя, а звідси – суїцидальної поведінки молоді тощо.

Як відомо, за радянських часів ці проблеми значною мірою приховувалися, тогочасна соціологічна псевдонаука «лакувала» стан речей у цій площині, оскільки суспільство було закритим, проте нібито найбільш «прогресивним» у всьому світі. Ситуація кардинально змінилася з розпадом авторитарного суспільства. Вітчизняні науковці стали аналізувати і правдиво висвітлювати питання, пов'язані з причинами духовного занепаду, моральної деградації особистості і суспільства в цілому. На особливу увагу заслуговують праці вітчизняних вчених (О. Двіжони, Е. Драніщевої, О. Дроздова, М. Скок, В. Іванова, Л. Клос, І. Курляк, М. Лукашевич, В. Лютого, М. Максимової, О. Матвієнко, Л. Міщик, Т. Семигіної та ін.) [5; 6; 8; 9] в яких автори подають розгорнуте теоретичне і практичне обґрунтування молодіжної девіації, доводять, що вона набула небувалих масштабів, стала реальною загрозою соціальній безпеці в цілому. Ці та інші автори наголошують на тому, що форми девіантної поведінки часто-густо виявляються в дитячому чи підлітковому віці. Зокрема Е. Драніщева пише: «Причини можуть бути різні. Це може бути й низький рівень інтелектуального розвитку, й незавершеність процесу формування особистості. Неблагополучна родина чи найближче оточення найчастіше негативно

впливають на підлітка, який (часто несвідомо) наслідує форми поведінки та звички оточуючих людей (починає курити, вживати спиртні напої, бути причетним до такого аморального явища як булінг тощо). Значну роль в перейманні підлітком негативних форм поведінки відіграє його залежність від вимог групи. Ця залежність пов'язана з прагненням підлітка до самоствердження в середовищі однолітків» [4, с. 162].

Основний зміст викладу матеріалу. Феномен порушення соціальної поведінки зустрічається в процесі розвитку дітей та в житті дорослих. Почасти ці порушення беруть початок від конфліктів, бродяжництва, жорстокості щодо людей та тварин і зазвичай закінчуються вчиненням тяжких деліктів або кримінальних дій.

Поняття «девіація» (від лат. *deviatio* – відхилення). Девіантна поведінка є такою, що суперечить загальноприйнятим моральним чи правовим нормам. Вона може бути як злочинною (кримінальною), так і такою, що не карається законом (пияцтво, наркотична залежність, сексуальна розбещеність тощо). Часто-густо девіантна поведінка, уже звична для людини, поступово стає стилем життя, набуває криміногенного й протиправного характеру.

Девіантна поведінка особистості найчастіше спричиняється складною взаємодією об'єктивних та суб'єктивних чинників, причому до об'єктивних належать як особливості мікросередовища (способу життя, найближчого оточення), так і макросередовища, його зміст та умови. Суб'єктивні чинники передусім пов'язані з біогенетичними та психологічними аспектами розвитку особистості, неналежно сформованою свідомістю, низьким рівнем культури і т. ін. Як відомо, італійський лікар-дослідник Цезаре Ломброзо вважав, що існує прямий зв'язок між злочинною поведінкою і біологічними особливостями людини. Він добре володів фізіогномікою, а тому міг майже безпомилково визначити схильності індивіда, його задатки, спрямованість психіки. Американський лікар і психолог – Вільям Шелдон доводив, що на поведінку людини суттєвий вплив здійснює будова тіла. Прихильники психологічного напряму пов'язують девіацію з психологічними рисами (нестійкістю психіки, порушенням психологічної рівноваги тощо). Натомість представники психоаналізу (З. Фройд, А. Адлер, Е. Берн, К. Юнг, К. Хорні, Е. Фромм, Т. Яценко) доводять, що в основі девіантної поведінки знаходиться несвідоме [1, с. 143–150]. Гуманістичний напрям в психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Ж. Піаже, В. Франкл, Г. Балл, Е. фон Глазерсфельд та ін.) обґрунтовують думку, згідно з якою запобігти девіантній поведінці особистості повинна самоактуалізація, реалізація нею свого духовного, творчого потенціалу, наявна свобода [1, с. 139–143].

Отже, можна констатувати, що у дослідженнях вчених домінує процес взаємодії біологічних, соціальних причин девіантної поведінки індивіда, натомість головними серед них є – психологічні: а) втрата сенсу життя, внутрішня порожнеча; б) деформація ціннісно-мотиваційної сфери, внутрішні конфлікти; в) емоційні проблеми (тривога, депресія, афективність); г) проблеми саморегуляції (неадекватна самооцінка і рівень домагань, надмірний або недостатній самоконтроль); д) негативний життєвий досвід тощо.

Соціальну поведінку особистості ми розглядаємо як сукупність параметрів в її нормативному значенні. Вона базується на основних рисах індивідуальності та їх складових, а саме:

- на рівні ознак темпераменту – збалансованість психічних процесів;
- на рівні характерологічних особливостей – адаптивність, самоактуалізація та саморегуляція;
- на рівні особистісної культури, духовності, моралі й естетичного сприйняття світу.

Зауважимо, що оцінка будь-якої поведінки передбачає порівняння її з певною нормою (від лат. *norma* – точний припис, зразок, парадигма). Норма може бути: а) статичною – вона відображає ті властивості й особливості, які властиві більшості людей; б) динамічною – вона віддзеркалює певні зміни, які відповідають суспільним запитам, вимогам часу (до них належать: моральні, правові, професійно-організаційні та ін.); в) норми психічного і духовного здоров'я тощо. Це означає, що особистість повинна мати сильне «Его» («Я»), яке б підтримувало в рівновазі прагнення, «Id» («Воно») і «Super Ego» («Над-Я») [1, с. 144-145].

Крім названих норм наука «етика» оперує і такими нормами, як: «норми-заборони», «норми-рамки», «норми-зразки». Вони також є надзвичайно важливими в сенсі оцінки поведінки особистості. До прикладу «норми-заборони» є своєрідним обмежувачем певних моральних проявів. Вони не дозволяють людині переступати почуття совісті, справедливості, честі і гідності тощо. Головне щоби вони належним чином усвідомлювалися особистістю, наповнювалися гуманістичним смислом, ставали тими внутрішніми гальмами, які не дозволяють чинити зло, виявляти недоброчесність.

«Норми-рамки» визначають межі допустимої вільної дії індивіда. Водночас вони містять у собі збуджуючу силу активної діяльності. Якщо «норми-заборони» виконують більш примусову роль, то «норми-рамки» зазвичай виконують функцію обов'язку. «Норми-рамки» (будь чесний, справедливий, шануй інших людей, не чини зла та ін.) переважно містяться в моральних заповідях, кодексах, різного роду статутах тощо. «Норми-рамки» виникають як

вияв соціальної потреби щодо впорядкованості поведінки людей у різних сферах суспільного й особистісного життя.

«Норми-зразки» не виконують примусової функції, а їх збуджуюча, спонукальна сила спирається на авторитет суспільної думки і самосвідомість, моральний позитивний вибір суб'єкта моральних відносин, й особливо – на високий рівень духовності, культури особистості. «Норми-зразки» виступають як своєрідна модель її майбутньої поведінки. Спочатку ці норми формуються і виступають у формі моральних ідеалів, а потім набувають практичного характеру [2, с. 27-29]. Втілення «норми-зразка» у практичну норму поведінки стає прикінцевою метою моральної регуляції відносин, й водночас умовою виникнення позитивної девіації поведінки особи.

Зазначимо, що умовами виникнення позитивної девіації є необхідні якості і способи поведінки, які здатні призвести до соціально схвалюваних відхилень. До них відносимо передусім такі:

1. Надінтелектуальність. Вона є можливою лише в окремих, обмежених сферах життєдіяльності, а також здатна навіть заважати при виконанні деяких ролей, оскільки ізолює особу від решти членів групи.

2. Особливі здібності, які дозволяють проявити унікальні якості у специфічних сферах діяльності (геніальність в поезії, живописі та ін. видах мистецтв).

3. Надмотивація, тобто інтенсивна мотивація, яка часто-густо слугує компенсацією за труднощі, незгоди та переживання, перенесені в дитинстві чи в юності. Так, існує думка, що Наполеон мав високу мотивацію до досягнення успіху і влади через самотність в дитинстві.

4. Специфічні особистісні якості (мистецькі, наукові), які сприяють піднесенню індивіда над рештою людей.

5. Особливі умови (щасливий випадок – «фортуна») можуть сприяти прояву реалізації здібностей людини в певних видах діяльності.

Негативні девіації свідчать про те, що особистість не здатна адаптуватися до тих цінностей, яка стає соціально дезадаптованою. хоча може їх достатньою мірою знати, які відповідають вимогам суспільства. Можна сказати, що процес соціалізації є порушеним і це проявляється в униканні морального й естетичного контролю. Ознак девіантної поведінки існує велика кількість. Серед цієї кількості ми виділяємо такі:

а) багаторазові, тривалі порушення найважливіших морально-правових норм;

б) поведінка зумовлена загальною спрямованістю особистості, і не є наслідком кризової чи нестандартної ситуації;

в) поведінка викликає негативну оцінку з боку інших людей і супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації;

г) поведінка за певних умов може набувати патологічних форм, таких як алкоголізм, наркоманія тощо;

д) результатом дезадаптованої поведінки особистості є заподіяння шкоди собі, або ж оточуючим.

Викладене дає можливість визначитися з класифікацією девіантної поведінки. Безумовно, що ця класифікація носить ймовірнісний, варіативний характер, натомість ми будемо дотримуватися таких основних її складових:

1. Деліквентний вид, який характеризує протиправні вчинки та злочини, що не відповідають формально зафіксованим соціальним та морально-правовим нормам.

2. Адиктивний вид описує поведінку індивіда, що зумовлена залежністю від різних хибних пристрастей.

3. Патохарактерологічний вид окреслює поведінку особи, що зумовлена патологічними змінами характеру, які сформувалися в процесі неправильного виховання.

4. Психопатологічний вид девіантної поведінки ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах (зазвичай – це прояви тих чи інших захворювань).

5. Вид девіантного перебільшення віддзеркалює процес, в якому масштаб і серйозність девіації викривляються і перебільшуються для того, щоб агенти соціального контролю проявили більшу зацікавленість нібито існуючим явищем [3, с. 108].

Явища девіантної поведінки є характерними не лише для українського соціуму, а й для інших країн світу. Так, норвезький вчений Дан Олвеус ще у 70-ті роки ХХ століття аналізував цю проблему, зокрема таке ганебне явище як шкільне насильство і дав йому назву – «булінг» (від англ. bully – «тиран», «хуліган», «забіяка»), який здійснює психічний або фізичний терор та переслідування [14]. Відома дослідниця цієї проблеми – І. Курляк доводить, що значна кількість осіб підліткового віку у Польщі виявляє до інших зневагу, насильство, жорстокість (булінг та кібербулінг). Вчена визначає не лише чинники процесу віктимізації (фізичні, психічні та соціальні), а й пропонує програму систематичних антибулінгових дій, спрямованих на роботу як з усіма учнями, так і з жертвами та агресорами [5, с. 408-416].

На усвідомлення значущості цієї проблеми звертає увагу О. Ферт, яка наголошує, що дефіцит уваги до внутрішнього світу дитини в умовах батьківського та освітнього середовища спонукає її до девіантної поведінки,

викликає у неї серйозні душевно-духовні розлади. Усе це потребує вироблення й застосування стратегії та корегування поведінки особи, запровадження дієвих технологій соціальної роботи [10, с. 520-529].

Зазначимо, що значний внесок у розробку технологій соціальної роботи здійснив В. Лютий [7], який визначає останню як сукупність методів прийомів, засобів організації людської діяльності з впливу на соціальні процеси й системи. Вчений також конститує цю технологію як систему відтворення розвитку, оптимального використання соціального, душевно-духовного потенціалу особистості або соціальної групи, відносин між людьми, а також результатів її діяльності. Коротко наведемо технологічні аспекти схеми соціальної реабілітації індивіда до девіантної поведінки. З цією метою простежимо її етапи і методи.

По-перше, надто важливим є встановлення контакту з особою, що має певні проблеми розвитку і здоров'я. У цій ситуації соціальний працівник, педагог мають бути максимально зорієнтованими на «добро-зустріч», що сприятиме виведенню особи із наявного стресового стану. З цією метою доцільним методом може бути щира, відверта, довірлива бесіда, діалог. У процесі такої бесіди мають бути з'ясовані об'єктивні і суб'єктивні чинники, які призвели особу до надзвичайного стану: непомірного збудження, стресу.

По-друге, важливо дослідити головні особистісні риси суб'єкта, та чинники його соціального середовища, які стали причиною девіантної поведінки. Тут доцільно використовувати добре продумані інтерв'ю (добро-слово), методи психодіагностики, професійно робити експертну оцінку. Це дає можливість з'ясувати, які найбільш вагомні чинники заважають індивіду здійснювати адекватну соціальну адаптацію.

По-третє, варто налагодити і застосовувати спільні зусилля (батьки, школа, правоохоронні органи, мистецькі заклади, церква та ін.) для проведення реабілітаційних заходів. В цьому сенсі добре допомагають не лише різного роду консультації, а й реальна робота груп взаємодопомоги – «добро-дія».

По-четверте, вартісною є корекція особистісних рис, які зумовлюють девіантну поведінку й активно сприяють соціальній дезадаптації, дозволяють набувати позитивної соціальної поведінки. Дієвими методами тут можуть виступати: психотерапія (особливо здобутки гештальтпсихології, психоаналізу тощо), психологічний тренінг та ін.

По-п'яте, надзвичайно важливим етапом технологічного аспекту окресленої проблеми є організація індивідуального підходу до особистості. На наше переконання, тут доречним буде використання філософсько-педагогічної і психологічної методології феноменалізму, яка визначає кожную особистість в якості її неповторних рис і найвищої цінності. З цією метою важливо створювати

й реалізовувати індивідуальні освітні програми, розробляти і впроваджувати різноманітні інтерактивні техніки, які б максимально сприяли адекватній позитивній соціалізації особистості, її інтенціональності у просторі культури. Доцільно у цьому сенсі правильно користуватися розробленою «Я-концепцією» особистості, яка допомагає останній мати реальне уявлення про себе, здійснювати самооцінку, відповідне самоствавлення.

По-шосте, продуктивним є етап корекції негативного впливу соціального оточення (сім'ї, школи, неформальних груп, Інтернет-ресурсу та ін.). Втручання у цей процес має бути обережним, відповідальним, професійним. Високопрофесійні поради з цього приводу можна знайти у працях відомої української вченої – Т. Яценко, яка на основі психоаналізу та феноменології здійснила науковий аналіз названої проблеми, запропонувала реальні можливості відновлення, компенсування, стимулювання, виправлення психіки особистості [11]

По-сьоме, надто важливим є етап створення якомога належних умов для задоволення фізіологічних і душевно-духовних потреб особистості, розвитку її творчих здібностей і здатностей, самоідентифікації і самореалізації. Це передбачає також забезпечення не лише умов творчої праці, а й радісного, змістовного відпочинку, включення особи до соціальних груп, що мають соціально-позитивну спрямованість. Корисною тут може бути робота різних (за інтересами) творчих гуртків, спортивних секцій, організація конкурсів і змагань тощо.

Безумовно, що існує велика кількість технологій соціальної роботи з особами схильними до девіантної поведінки. Ключовим тут є, на нашу думку, пробудження суспільної свідомості щодо існування цього явища, а також формування та поширення інформації про його причини, специфіку і наслідки як для особистості, так і всього суспільства. Ігнорування небезпеки цього явища є найгіршою стратегією, оскільки вона сприяє його ескалації. Весь соціум має створювати такі умови, атмосферу, за яких би девіантна поведінка особи унеможливилася. Отже, межі допустимої поведінки особи повинні мати чітке окреслення виховних засад і послідовне їх дотримання. Способами протидії девіантної поведінки можуть бути «телефони довіри» або контактної скриньки, картки щоденного оцінювання, утворені інформативні центри, різні програми запобігання насильству тощо. Однією із таких програм може бути програма підготовки авторитетних лідерів-дорадників, здатних підтримати особу, яка має схильність до девіантної поведінки. Допомогти у розв'язанні цієї актуальної, важливої проблеми здатні інформаційно-комунікаційні технології, особливо в

аспекті протидії кібербулінгу, що може бути одним із варіантів наукового пошуку.

На основі викладеного можна зробити такі **висновки**:

1. Соціальна робота покликана сприяти позитивному розвитку як окремої особистості, так і прогресивному, гуманному розвою суспільства в цілому. Вона є безумовно затребуваною у системі не лише «особистість – особистість», а й у системах «особистість – соціум», «особистість – природа», «особистість – техніка». На особливу увагу науки і практики соціальної роботи заслуговує проблема людських відносин, людської діяльності і поведінки в різних життєвих ситуаціях. Саме тому соціальна робота вивчає і визначає реальні можливості допомоги тим особам, які за різних обставин опинилися в складній, часто-густо неусвідомленій ситуації девіації.

2. Девіантна поведінка особистості зумовлена сукупністю об'єктивних і суб'єктивних причин, вона є небезпечним проявом людської зневаги, жорстокості, насильства у відносинах «Я – Ти». Особливо небезпечним явищем у шкільному середовищі є булінг, який характеризується тріадою формальних характеристик: повторюваністю, нерівновагою сил та злим наміром.

3. Система соціальної роботи має бути побудована таким чином, щоб не лише уберегти інших від особи, схильної до девіантної поведінки, а й допомогти останній вийти із стану девіації, набути адекватних людській природі дій, вчинків. Організація такої роботи має враховувати традиційні та інноваційні технології, жодним чином вона не може бути одноразовою акцією, а мати характер послідовної антинасильницької політики, розробленої на основі різноманітних профілактичних програм, наслідки дії яких слід обов'язково і постійно моніторувати.

Список використаних джерел

1. Васянович Г. П. Філософія науки: навч. посіб. для викладачів, аспірантів та здобувачів вищої освіти. Львів: ФОП Корпан Б. І., 2024. 196 с.
2. Васянович Г. П., Логвиненко В. М., Костишин Е. І. Етика та академічна доброчесність в освіті й науці: навч. посіб. Львів: ФОП Корпан Б. І., 2023. 126 с.
3. Все про соціальну роботу. [Соціальна робота: навчальний енциклопедичний словник-довідник] / за науковою ред. д. с. н., проф. В. М. Пічі. Вид. 4-ге, випр., перероб. і доповн. Львів: «Науковий світ - 2000». 2020. 618 с.
4. Драніщева Е. І. Девіантна поведінка. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Курляк І. Віктимологічні аспекти явища булінгу як соціально-педагогічної проблеми в Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2017. Випуск № 32. С. 408-418.
6. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник. Київ. Каравелла, 2009. 368 с.
7. Лютий В. М. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ: Академія праці і соціальних відносин, 2000. 54 с.
8. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки. Київ: Либідь. 2011. 520 с.

9. Матвієнко В. Соціальні технології: навч. посіб. Київ : Українські пропілеї, 2001. 446 с.
10. Ферт О. Стратегії поведінкової корекції для дітей з гіперактивним розладом з дефіцитом уваги в умовах освітнього середовища *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2017. Випуск № 32. С. 520-531.
11. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2006. 382 с.
12. Barker R. L. *The Social Work Dictionary*. 6th Edition. Washington NASW Press, 2013. 528 p.
13. Goldstein H. *Social Work Practice. A Unitary Approach*. Columbia: Unty of South Carolina Press, 1973. 420 p.
14. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell Publishers, 1993. 140 s.
15. Zastrow C. *Social Work with Groups: Using the Class as Group Leadership Laboratory*. 5th Edition. University of Wisconsin-Whitewater: Brooks Cole, 2001. 573 p.

УДК 159.922.6

Матійків Ірина,
канд. психол. наук, ст. н. сп., доцент
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
УДУ імені Михайла Драгоманова,
м. Львів, Україна

ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті коротко висвітлено концептуальні основи навчальної мотивації; наведено структуру авторського тренінгу, який спрямований на розвиток мотивації та самомотивації учнів у процесі технологічної підготовки.

Ключові слова: педагогічна діяльність, мотивація, самомотивація, тренінг, навчальний заклад.

Matiyktiv Iryna,
PhD (Psychology), Research Prof., Asst. Prof.,
Lviv Educational and Scientific Center of Vocational Education
Ukrainian State Mykhaylo Dragomanov University
Lviv, Ukraine

TRAINING AS A MEANS OF DEVELOPING EDUCATIONAL MOTIVATION IN THE PROCESS OF TECHNOLOGICAL TRAINING

The article considers the results of theoretical analysis, briefly describes the structure of the author's training. The training is aimed at the development students' motivation and self-motivation in the process of technological education.

Keywords: pedagogical activity, self-motivation, training, educational institution

Формування технічно, технологічно і комп'ютерно освіченої особистості в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства вимагає підвищення рівня технологічної підготовки молодого покоління. Технологічно підготувати учня означає мотивувати його до оволодіння технологічною культурою, допомогти у професійному самовизначенні, сформувати упродовж навчання життєво важливі загальнотрудові компетенції та якості особистості, такі як цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, працьовитість та ін.

Вивчення технологій сприяє не тільки підготовці молоді до комфортного життя в умовах інформатизації суспільства, а й є елементом загальної культури сучасної людини. При розв'язанні завдань мотивації центральним є питання, що сприяє розвитку, досягненням й добрим результатам учнів, а що заважає. Варто зазначити, що на навчальну мотивацію впливають зовнішні і внутрішні чинники, такі як: характер освітньої системи; організація педагогічного процесу в навчальному закладі; особливості здобувачів освіти (стать, вік, рівень інтелектуального розвитку і здібностей, рівень домагань, самооцінка, особливості взаємодії з іншими учнями тощо); якості й компетентність викладача; специфіка навчального предмета.

Підвищення якості технологічної підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) потребує розвитку їх мотиваційної сфери. Рушійною силою розвитку і саморозвитку, важливою характеристикою, що впливає на пізнавальну активність, успішність навчання та майбутньої професійної діяльності є внутрішня мотивація. Під внутрішніми чинниками (або особистісними) розуміють мотиваційні диспозиції особи (потреби, мотиви, настанови, інтереси, цінності, що зумовлюють прагнення до самовдосконалення і самореалізації у навчальній діяльності). «Внутрішньо мотивована діяльність не має заохочень, окрім самої активності. Люди залучаються до цієї діяльності заради неї самої, а не для досягнення зовнішніх нагород» [6, с. 23]. Е. Дісі та Р. Раян називають внутрішньо мотивованою таку діяльність, яка характеризується інтересом та задоволенням від її виконання.

Згідно з нашим припущенням, формування внутрішньої мотивації за сприятливих зовнішніх умов покращить якість технологічної підготовки. Зазначимо, що багатьма ученими висловлюється думка про важливість внутрішніх мотивів у процесі діяльності. Ці спостереження підтверджуються результатами експериментальних досліджень, які засвідчують, що внутрішня мотивація сприяє креативності [5], отриманню задоволення від діяльності, викликає емоції інтересу й радості, підвищує самоповагу, забезпечує більш успішне засвоєння навчальної програми, зростання успішності, сприяє

психологічному комфорту [6, с. 13–32]. У зв'язку з цим завдання педагогічних працівників полягає в тому, щоб сприяти перетворенню зовнішніх стимулів у внутрішні мотиви. Внутрішній тип мотивації пояснюється, зокрема, в таких теоріях: самодетермінації [6, с. 13–32], мотивації досягнень Д. Аткинсона, Х. Хекхаузена [3, с. 393–397], самоефективності А. Бандури [4, с. 376–392] та ін.

На наш погляд, основою психолого-педагогічної технології формування внутрішньої навчальної мотивації є соціально-психологічний тренінг (СПТ). СПТ надає можливості за порівняно короткий час вирішити завдання інтенсивного формування й розвитку професійно значущих компетенцій, закласти стратегії мислення щодо досягнення бажаних цілей поза межами навчальної аудиторії, забезпечує високу пізнавальну активність учнів; розвиває рефлексивне мислення, комунікативні навички та інші якості особистості. Тренінг є оригінальною й ефективною формою набуття учасниками досвіду, що передбачає їхню активну роботу замість пасивного сприйняття інформації. Найбільш важливі істини, «піднесені на тарілочці», не торкнуться життєвих настанов і цінностей, не зможуть змінити особистих переконань і поглядів учасників. Коли ж учасник, щоб набути досвіду, докладає певних зусиль і «переживає» тренінгову ситуацію, тоді краще розуміє, запам'ятовує та засвоює щось суб'єктивно нове для себе.

У цій статті висвітлена структура авторського мотиваційного тренінгу, метою якої є підвищення внутрішньої (пізнавальної) мотивації учнів шляхом поглиблення інтересу до предмету «Технології», вдосконалення пізнавальних процесів, творчих здібностей, а також тих індивідуально-психологічних якостей, які сприяють розвитку мотивації.

В основу концепції мотиваційного тренінгу покладені теорії мотивації досягнення успіхів у різних видах діяльності Д. Аткинсона, Д. Мак-Клеланда, Х. Хекхаузена, а також учіння про самоефективність А. Бандури та особистісну причинність Р. Чармса, про самодетермінацію Е. Дісі та ін.

Методика проведення мотиваційного тренінгу ґрунтується на принципі поетапності розвитку групи і наступності у самопізнанні та самовдосконаленні. Кожне наступне заняття є логічним продовженням попереднього, а у змістовному плані підґрунтям наступного. Навчання відбувається в атмосфері розкутості та свободи спілкування учасників, у психологічно безпечній атмосфері. Це дає змогу поступово поглиблювати інтерес до здобуття знань, розвивати інтелектуальні здібності та індивідуально-психологічні якості. Усвідомлення власних переваг мотивує учнів використовувати ці ресурси в різних сферах життя: навчанні, майбутній професійній діяльності, у спілкуванні з людьми тощо. Структура мотиваційного тренінгу охоплює компоненти:

· *мотиваційно-ціннісний* – формування потреби у пізнанні світу й самопізнанні, інтересу до власного внутрішнього світу, зокрема, до мотиваційної сфери; усвідомлення екзистенціальної цінності життя «тут і тепер» і важливості творчого ставлення до нього; усвідомлення своїх емоційних переживань як цінностей – важливого джерела інформації про себе та інших;

· *емоційно-чуттєвий* – самопізнання та самоаналіз можливостей й обмежень мотиваційної сфери та її розвиток; виконання вправ на формування мотивації досягнення, самоефективності (переконаність у своїх силах і здібностях), адекватної самооцінки (самоповаги), рівня суб'єктивності контролю, вольових якостей, готовності до кооперації і співтворчості; толерантності до інших;

· *пізнавально-творчий* – виконання здобувачами освіти спеціальних вправ, спрямованих на розвиток пізнавальних процесів (увага, сприймання, пам'ять, мислення, уява), здібностей та компетенцій, а також уміння вступати у конкурентне змагання, долати труднощі та вчитися на помилках;

· *рефлексивний* – здатність до самоспостереження, самоусвідомлення і аналізу актуального психоемоційного стану, власних думок, бажань, потреб, особливостей емоційного реагування, поведінки.

Заняття мають чітку структуру і містять такі елементи: розвивальний (система тренінгових вправ), інформаційний (інформаційні та роздаткові матеріали для учасників, бланки до виконання вправ), діагностичний (анкети, діагностичні методики та ін.). Перед початком і після тренінгу проводиться до- і післятренінгова діагностика (анкетування, опитування) для оцінки ефективності тренінгової програми. Після тренінгу учні отримують домашнє завдання для закріплення набутих знань, вмінь й навичок у реальних життєвих ситуаціях. Як відомо, інформація тільки тоді стає внутрішнім надбанням особистості, коли вона випробувана, відпрацьована в реальних ситуаціях, хоч і навчальних. Для організації тренінгових занять використовуються активні та інтерактивні методи навчання, при цьому їх вибір мотивується метою і завданнями тренінгу, специфікою й потребами аудиторії. Інтерактивні (від англ. interaction – взаємодія) – це техніки, які забезпечують активну взаємодію ведучого і учасників в умовах навчальних тренінгів. Їх використання сприяє обміну думками, позиціями, цінностями, досвідом, дає змогу ознайомитися з різними, часто протилежними думками, сформуванати толерантне ставлення, відстояти власну позицію з тих чи інших питань, ухвалити рішення, актуальні для професійного становлення. У цій статті наводимо структуру авторського мотиваційного тренінгу.

Структура мотиваційного тренінгу

Зміст діяльності		Час хв.
Вступна частина		
1.	Вступне слово. Притча «Невикористаний шматок глини» [1, с. 53].	10
2.	Знайомство «П'ять пальців» [1, с. 63].	15
3.	Погодження норм взаємодії в групі [1, с. 81-88].	15
4.	Планування результатів тренінгу «Пісочний годинник» [1, с. 70].	15
Основна частина		
5.	Розтисни кулак [1, с. 151-152].	15
6.	Самооцінка вмінь мотивувати себе та інших до дій.	10
7.	Портрет супермотиватора.	25
7.	«Сотвори себе». Проект самовдосконалення.	25
8.	Джерела самомотивації. Перегляд відеофрагменту.	15
9.	Сила аргументів.	20
10.	Творення скульптури «Мотивація» [1, с. 184-185].	20
11.	«Як робити те, що не Хочеться, а Треба?» [2].	20
12.	Траєкторія руху.	15
13.	Чарівна крамниця [1, с. 174].	25
14.	Виконай завдання [1, с. 199-200].	10
15.	Подивись інакше.	10
16.	Нестандартне застосування предметів [2].	15
17.	Японський менеджер [1, с. 190].	20
18.	Гармонізація півкуль.	10
19.	Дух конкуренції.	15
Завершальна частина		
20.	Запитання та відповіді.	10
21.	«За результатами тренінгу я планую...». Домашнє завдання.	10
22.	Пісочний годинник (друга частина).	10
23.	Вправа на завершення «Оплески» [1, с. 237].	5
Усього: 360 хв (8 акад. год.)		8 год.

У реалізації мотиваційного тренінгу застосовуються такі інтерактивні техніки: криголами руханки, ресурсні вправи, «мозкові штурми», модерація, мінілекції, дискусії, перегляд відеофрагментів та їх аналіз, заповнення робочих листків, творення скульптур, творча праця, самодіагностика, а також технології організації груп: робота в колі, в малих групах (або парами), індивідуальна робота та ін. Наводимо короткий опис, методів та інструментів, що застосовуються на тренінгу [1, с. 22-39; 2].

«Криголами», руханки, ресурсні вправи допомагають подолати відчуження, зняти напруження, сприяють налагодженню «емоційних містків» під час занять. Вони задовольняють природну потребу в русі, покращують самопочуття, активізують увагу, сприяють створенню невимушеної атмосфери, заохочують до участі та взаємної підтримки..

Мозковий штурм – це метод генерації ідей, який заохочує до вільних висловлювань, допомагає швидко зібрати максимальну кількість думок і поглядів щодо визначеної теми чи проблеми. Мозковий штурм проводиться в три етапи: на першому етапі генерування ідей, на другому – їхній аналіз і оцінка, на третьому – застосування ідеї до конкретної ситуації.

Модерація – це універсальний метод систематизації і класифікації тематичного матеріалу. Ведучий пропонує учасникам чи малим групам завдання, які передбачають систематизацію і класифікацію. Ведучий як модератор керує процесом: спостерігає за регламентом; активізує групу за допомогою запитань; систематизує матеріали; робить робочі висновки і загальний підсумок.

Мінілекція – повідомлення нової інформації (5–15 хв), що дасть змогу присутнім глибше зрозуміти ситуацію чи проблему, зробити висновки. Ефективність мінілекцій підсилюється, якщо тренер виконує роль фасилітатора або модератора, демонструє слайди або відеофрагменти, залучає учасників до короткого обміну думками тощо. Мінілекція завершується колективним обговоренням чи вправою, яка дає змогу практично застосувати набуті знання.

Дискусія (лат. discussio – розгляд, дослідження, обговорення спірного питання, проблеми; суперечка). Дискусія – цілеспрямований та впорядкований обмін ідеями, судженнями, точками зору в групі. Мета дискусії – виробити можливе розв'язання проблеми чи обговорити протилежні точки зору щодо спірних питань. Застосовується на тренінгу для закріплення знань, творчого осмислення тренінгового матеріалу і формування ціннісних настанов.

Перегляд відеофрагментів та їхній аналіз – це метод роботи на тренінгу, який передбачає обговорення та аналіз заздалегідь підготовлених відеороликів. Дає змогу зрозуміти і пропрацювати життєві ситуації в легкій і цікавій формі; вчить дивитися на життя «крізь ситуацію». Перед переглядом можна наголосити учасникам, на що звернути увагу, а після перегляду – обговорити побачене, дати відповіді на запитання тренера.

Творча діяльність, наприклад: малювання, моделювання, складання композиції, придумування казок, створення колажів, побудова «живих» скульптур, пантоміма. Творча діяльність знімає «зашореність» поглядів і установок, формує оригінальний підхід до вирішення життєвих завдань, активізує праву півкулю, яка відповідає за емоції, що позитивно впливає на емоційний стан і мотивацію.

Рефлексія (від лат. reflexio – відображення, звернення назад) – роздуми про себе, осмислення власних дій та їх закономірностей, аналіз власних думок і переживань; усвідомлення того, як мене сприймають інші. Вміння рефлексувати є важливим для особистісного і професійного розвитку, набуття знань і досвіду.

Тому після виконання деяких вправ, наприкінці кожного заняття тренер використовує рефлексивні запитання.

Змістове наповнення занять може видозмінюватися залежно від особистості й рівня професійної підготовки психолога, складу групи (старшокласники, студенти коледжу, училища або вищого навчального закладу), від кількості академічних годин. Наукова інформація і практичні розробки, запропоновані автором методики, можуть комбінуватися залежно від мети, завдань і умов. Втілення тренінгу у навчальну практику сприятиме формуванню внутрішньої навчальної мотивації здобувачів освіти і підвищенню якості технологічної підготовки.

Список використаних джерел

1. Матійків І. М. Математична культура як ресурс життєтворчості особистості: мотиваційний тренінг : [метод. посіб.]. Львів : Компанія «Манускрипт», 2010. 272 с.
2. Матійків І.М. Тренерська майстерність: теорія і практика. Технологія проведення тренінгів: [метод. посіб.]. Львів : СПОЛОМ, 2021. 280 с.
3. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка та ін. / [за ред. Ю. Л. Трофімова]. 4-те вид., стереотип. К. : Либідь, 2003. 560 с.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. СПб. : Питер, 2013. 608 с.
5. Koestner R., Otis N., Powers T., Pelletier L., Gagnon H. Autonomous motivation, controlled motivation and goal progress. *Journal of Personality*, 2008. 76 p.
6. The Oxford Handbook of Work Engagement, Motivation and Self-determination Theory. Oxford University Press. 2014. 433 p.

УДК 159.9

*Відлацький Михайло, студент,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Львів, Україна*

СТРЕС ТА ПРИНЯТТЯ РІШЕНЬ УКРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ

У даній статті проаналізовано теоретичні засади стресу. Розглядаються фактори, які сприяють сприйняттю критичних ситуацій. Визначено, як саме фактори сприйняття критичних ситуацій впливають на формування стресу. Розкрито особливості зв'язку прийняття рішень та стресу в порівнянні з критичною ситуацією.

Ключові слова: *стрес, дистрес, еустрес, прийняття рішень, рішення, критична ситуація, соціальне середовище, спілкування.*

*Vidlatskyi Mykhailo, student,
Lviv state university of life safety
Lviv, Ukraine*

STRESS AND DECISION-MAKING IN CRITICAL SITUATIONS

This article analyzes the theoretical foundations of stress. The factors that contribute to the perception of critical situations are considered. It is determined how the factors of perception of critical situations affect the formation of stress. The peculiarities of the relationship between decision-making and stress in comparison with a critical situation are revealed.

Keywords: stress, distress, eustress, decision-making, decision, critical situation, social environment, communication.

Стрес – це не від’ємна частина нашого повсякденного життя. Він часто впливає на наше рішення, особливо в критичних ситуаціях. Слід відзначити, що стрес є не лише негативною частиною повсякденного життя, це нормальна реакція нашого організму на різноманітні ситуації. Важливо розуміти, як саме стрес може впливати на наше прийняття рішень. Розуміння того, як стрес впливає на нас, може допомогти нам ефективніше впливати на подолання критичних ситуацій у житті.

Саме поняття «стрес» сьогодні є дуже широким за значенням терміном, адже існує значна різноманітність його формулювань і тлумачень. Відсутність чіткого визначення поняття «стрес» стимулює до інтенсивного наукового дослідження та надання йому певних меж, що своєю чергою привело до розмаїття класифікацій стресу [7, с. 308]. Щоб не привести до плутанини, ми будемо використовувати оригінальне визначення. Г. Сельє – вчений, який увів поняття «стрес» у науковий обіг. У своїй книзі «Стрес життя» він визначає стрес як неспецифічну відповідь організму на будь-яку пред’явлену йому вимогу [9]. Відповідь організму може виникати незалежно від природи ситуації (приємної чи неприємної). Важливою є лише інтенсивність потреби чи вимог перебудови або адаптації під певну ситуацію [4, с. 16]. Г. Сельє розмежував стрес на дві полярні функції: еустрес і дистрес. Еустрес – це позитивна форма стресу, яка мобілізує внутрішні ресурси організму та сприяє його оптимальній функціональності й адаптації, а дистрес – це негативний стан, який може шкодити здоров’ю й добробуту людини [10].

Розглянемо, як стрес впливає на прийняття рішень. Однак спочатку актуалізуємо поняття «рішення».

Рішення можна розглядати переважно у контексті розв’язування задач, де рішення тлумачиться як процес формування мисленнєвих операцій, спрямованих на зниження вихідної невизначеності проблемної ситуації. У процесі рішення виділяють стадії пошуку, прийняття і реалізації рішення. Конкретизація поняття «рішення» залежить від рівня дослідження (системний, функціональний, особистісний, діяльнісний), галузі дослідження (пізнавальне, творче, оперативне, управлінське рішення), а також психологічних механізмів рішення (вольове, інтелектуальне, емоційне, ймовірнісне рішення тощо). Оцінка

рішення здійснюється за параметрами його якості й ефективності, а також психологічної та логічної складності. Типова структура поведінки людини під час рішення включає розподіл вихідної проблеми на множину більш простих проміжних завдань відповідно до плану рішення [8, с. 41].

Таким чином, рішення акцентує увагу на процесі розв'язування проблем і прийнятті оптимального вибору. Він визначається як послідовний процес, який включає в себе аналіз ситуації, пошук альтернативних шляхів дії, прийняття рішення та його втілення в життя. Крім того, оцінка ефективності рішення проводиться за кількома критеріями, такими як його відповідність моральним цінностям, логічна обґрунтованість, складність виконання та ін. Такий підхід дозволяє краще розуміти процеси прийняття рішень та розробляти методи і стратегії для покращення розв'язання завдань

Взаємодія понять «рішення» та «стрес» набуває тут особливого значення, оскільки організм витрачає значні зусилля на те, щоб зробити вибір, який може вплинути на подальший розвиток подій. Психологічний підхід до розгляду рішення та стресу акцентує увагу на тому, як людина впорядковує свої думки, знаходить шляхи виходу зі складної ситуації та приймає рішення. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти, як людина реагує на стрес та які стратегії можна використовувати для покращення якості прийнятих рішень.

Критична ситуація – це ситуація неможливості, тобто така ситуація, в якій суб'єкт зіштовхується з неможливістю реалізації внутрішніх потреб свого життя [3, с. 29]. Отже, можна припустити, що індивід під час критичної ситуації стикається з перешкодами, які заважають йому досягти своїх цілей. Критичні ситуації можуть бути пов'язані з певними факторами. У науковій літературі висвітлюються конкретні фактори, що сприяють сприйняттю критичних ситуацій, а саме:

– наявність емоціогенного джерела, що знаходиться ззовні, впливає на особистість і має для неї певну значущість;

– несприятливе соціальне середовище (порушення міжособистісних відносин, відчуження);

– індивідуальні особливості особистості (характер, мотиваційна сфера);

– індивідуальне сприйняття ситуації (побудова суб'єктивного образу) [3, с. 29].

У контексті кризової ситуації перелічені фактори можуть відігравати важливу роль у сприйнятті та подоланні кризи. Наявність емоційно заряджених подій або загроз, що походять ззовні, може підсилити відчуття напруги та безпеки, особливо якщо ці події мають значний вплив на особистість.

Соціальне середовище включає в себе всі аспекти спілкування та взаємодії між людьми в суспільстві, у тому числі взаємодію з різними соціальними групами, такими як сім'я, друзі, колеги, співробітники та інші члени суспільства. Взаємодія між людьми може бути безпосередньою або опосередкованою і сприяти об'єднанню, розподілу й узгодженню індивідуальних дій у межах спільної діяльності. Взаємодія «пронизує» всі компоненти сумісної діяльності, включаючи її цілі, мотиви, способи здійснення, етапи та результати. Таким чином, взаємодія і спілкування створюють базу для спільної діяльності, сприяють її організації та розвитку, а також сприяють досягненню спільних цілей [1, с. 100].

У контексті стресу взаємодія та спілкування можуть впливати на сприйняття кризової ситуації та способи подолання стресу. Коли люди спілкуються та взаємодіють один з одним, вони можуть обмінюватися досвідом, підтримкою та ресурсами для ефективного подолання стресу. Спільна підтримка та розуміння можуть зменшити почуття відчуження та невпевненості.

Крім того, взаємодія та спілкування можуть допомогти виробити спільний план дій для подолання кризової ситуації, а також сприяти розробці плану дій. Розмови з друзями, колегами або фахівцями можуть допомогти усвідомити свої емоції, знайти нові підходи до проблеми та знайти підтримку у важкий час.

Таким чином, взаємодія та спілкування відіграють важливу роль у сприйнятті та подоланні стресу, допомагаючи знизити його негативний вплив та зберегти психічне здоров'я.

Соціальне середовище впливає на розвиток особистості, формування ідентичності та ставлення до себе й інших. Воно також впливає на психологічний стан та емоційний добробут людини, оскільки взаємодія з іншими може бути джерелом підтримки або стресу, також є зворотна ситуація відсутності соціального середовища, що взагалі має негативний вплив на психіку. Розуміння соціального середовища допомагає людині адаптуватися до соціальних умов, розвивати навички спілкування та взаємодії з іншими, а також зберігати психічне здоров'я й позитивний емоційний стан [2, с. 399].

Індивідуальні особливості особистості відіграють ключову роль у сприйнятті та подоланні стресу під час кризових ситуацій. Кожна людина має свої унікальні характеристики, які визначають її стиль життя. Стиль життя охоплює широкий спектр аспектів і відображає унікальність кожної особистості через її цінності, моральні переконання, професійну діяльність, поведінку в різних ситуаціях та ставлення до сім'ї та суспільства в цілому. Спосіб життя тісно пов'язаний з індивідуальними особливостями кожної особистості [6, с. 226]. Індивідуальні особливості включають у себе унікальні характеристики, які

роблять кожну людину унікальною, такі як темперамент, характер, мотивація, уподобання та ін. Ці особливості визначають, як людина сприймає світ, приймає рішення і реагує на різні ситуації.

Успішне подолання кризової ситуації можливе завдяки здатності суб'єкта відрізняти позитивний еустрес від негативного дистресу, розумінню власних реакцій на стрес, вмінню використовувати свої ресурси та знаходити їх для успішного подолання критичної ситуації.

Таким чином, ми визначили сутність поняття «стрес», розглянули поняття «рішення» як процес формування мисленнєвих операцій, спрямованих на зниження вихідної невизначеності проблемної ситуації, охарактеризували особливості критичної ситуації, проаналізували фактори, які впливають на прийняття рішень у критичних ситуаціях. Також зачепили соціальне середовище як один із факторів впливу на прийняття рішень у критичній ситуації. Такий аналіз може бути корисним для подальших досліджень і розробки стратегій управління стресом у критичних умовах. Далі можна досліджувати, як різні стратегії копінгу (способи подолання стресу) впливають на ефективність прийняття рішень у критичних ситуаціях. Також можна розглянути вплив психологічних чинників, таких як віра у власні здібності та рівень впевненості у себе, на процес прийняття рішень у критичних ситуаціях.

Розуміння взаємозв'язку між стресом і процесом прийняття рішень дозволяє краще керувати нашими реакціями у складних ситуаціях. Це може покращити якість нашого життя, стрес може впливати на наші рішення, змінюючи нашу здатність аналізувати ситуацію та приймати обґрунтовані рішення. Важливо розуміти, як стрес впливає на нас.

Список використаних джерел

1. Воляннюк Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., Кононець М. О., Москаленко О. В., Боковець О. І., Андрійцев Б. В. Соціальна психологія: навчальний посібник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 251 с.
2. Дзьобан В. В. Вплив соціальної ізоляції на соціальні страхи. *Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності* : матеріали I міжнародної наукової конференції. конф., м. Вінниця, 22 грудня 2023 р. Вінниця, 2023. С. 399–403.
3. Іллющенко С. Ю. Рефлексивний механізм подолання впливу критичних ситуацій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. Вип. 3. С. 28–34.
4. Наугольник Л. Б. Психологія стресу: підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.
5. Орос М. М., Гал А. В. Стрес, дистрес, його види та корекція. *Ліки України*. 2021. Вип. 7. С. 32–35.
6. Осіпцов А. В., Вертель О. В. Соціальний характер особистості як умова формування здорового способу життя. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць. Северодонецьк 2021. Вип. 3. С. 224–235.
7. Поліщук О. В. Місце процесу прийняття рішення у ситуації стресу. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 5 (42). С. 308–313.

8. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : монографія. Київ : Кафедра, 2013. 382 с.
9. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill Book Company, 1956. 324 p.
10. Selye H. Stress without distress. Philadelphia, PA: J. B. Lippincott Company, 1974. 178 p.

Науковий керівник – Вдович Світлана Михайлівна

УДК 159.922

*Каравець Ілона, студентка 3 курсу,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
Львів, Україна*

ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ НА УСПІШНІСТЬ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається актуальна проблема впливу тривожності на діяльність та успішність школярів. Авторка розмежовує поняття «тривога» і «тривожність». Тривожність розглядається як індивідуальна психологічна особливість особистості, яка виявляється у підвищеній схильності до переживань, побоювань, занепокоєнь, які мають негативне емоційне забарвлення. У статті також представлено результати дослідження рівня тривожності учнів 7 класу, які свідчать про те, що у більшості – високий і середній рівні тривожності.

***Ключові слова:** тривога, тривожність, ситуативна тривожність, особистісна тривожність.*

*Karavets Iлона, 3th year student,
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine*

THE IMPACT OF ANXIETY ON SUCCESS OF SCHOOLCHILDREN

The actual problem of the impact of anxiety on activity and academic performance of schoolchildren is considered in this article. The author separates the concept of “anxiety” and “uneasiness”. The anxiety is considered as the individual psychological feature of personality which is found in the increased predisposition to worries, fear, unease, which have negative emotional coloring. The results of investigation into the level of anxiety in the 7 grades schoolchildren are introduced in this article, which indicate that the majority has high and medium levels of anxiety.

***Key words:** anxiety, uneasiness, situation anxiety, personality anxiety.*

Важливим етапом у житті кожної людини є шкільні роки, упродовж яких формується її особистість, відбувається психічний розвиток, який часто супроводжується тривогою. Слід розмежовувати поняття «тривога» і «тривожність».

Тривога – це емоційний стан, властивий всім людям без винятку, незалежно від статі, віку, професії. Може виникати як в несподіваних умовах чи приємних ситуаціях, так і при очікуванні неприємностей. Факторів виникнення тривоги

дуже багато, вони можуть бути абсолютно індивідуальними в кожній людині, наприклад:

1. Хвилювання про стан здоров'я.
2. Конфліктні ситуації в сім'ї, з друзями, на роботі.
3. Фінансові питання.
4. Нестача сну.
5. Прийом певних лікарських препаратів, які викликають тривогу.
6. Незбалансоване харчування.
7. Перфекціонізм.
8. Інформаційне перенавантаження.
9. Страх масштабних катастроф, епідемій.
10. Втрата контролю над певними ситуаціями.
11. Погані оцінки в навчанні.
12. Війна [1].

Тривожність – індивідуальна психологічна особливість особистості, яка виявляється у підвищеній схильності до переживань, побоювань, занепокоєнь, які мають негативне емоційне забарвлення. Підвищена тривожність може формуватися на будь-якому етапі шкільного навчання, адже проблеми засвоєння навчального матеріалу, взаємин у класному колективі, зміна колективу може виникнути як на початку шкільного навчання, так і на більш пізніх етапах [2].

Зазвичай, тривожність проявляється у вигляді загального занепокоєння, яке коливається від мінімального до максимального. Загальними симптомами тривожності може бути відчуття нервозності та безпорадності, підвищення температури тіла, пітливість, прискорене серцебиття та дихання, відчуття небезпеки та приреченості, тремтіння, швидка втомлюваність, труднощі з концентрацією, проблеми із засинанням, нав'язливі думки про тригери, які спровокували тривожність.

Існують два основні види тривожності: ситуативна й особистісна.

Ситуативна тривожність виникає внаслідок конкретної ситуації й викликає занепокоєння дитини. Наприклад, напередодні відповідального виступу, змагань, наміру визнати свою провину тощо. Така тривожність може відігравати навіть позитивну роль, оскільки виступає своєрідним механізмом, що дозволяє дитині серйозно та відповідально поставитися до розв'язання проблем, які виникають. Ситуативну тривожність можна побороти, наприклад, за допомогою глибокого дихання – техніки «Квадратне дихання». Для цього потрібно прийняти зручну позу стоячи або сидячи, зробити вдих і одночасно рахувати про себе: один, два, три, чотири. Потім затримати повітря й одночасно рахувати до

чотирьох. Після цього повільно видихнути, рахуючи: один, два, три, чотири. І знову затримати дихання, рахуючи до чотирьох. Вправу варто повторити 8 разів.

Особистісна тривожність – це особистісна риса, що виявляється за будь-яких життєвих ситуацій у постійній схильності до переживань чи тривоги. Дитина, у якої може виявляється особистісна тривожність, постійно перебуває в настороженому, пригніченому настрої та може мати труднощі у встановленні контактів. Тривожність як емоційне напруження створює відчуття страху в ситуації перевірки знань, страху невідповідності сподіванням оточуючих, проблеми у взаємовідносинах з учителем тощо. Страх, як відомо, блокує пам'ять, і в стані емоційного напруження учень не може бути адекватним. Це, у свою чергу, призводить до погіршення результатів, до дезорганізації діяльності, непродуктивної витрати навчального часу, як наслідок, загальна успішність навчання, рівень досягнень дитини значно знижуються. Неуспіх породжує тривогу, яка сприяє закріпленню невдач. Чим далі, тим важче стає розірвати це коло, тому неуспішність стає «хронічною». Тому важливо знати психологічний стан дитини, наявність у неї високої тривожності, оскільки вона може бути саме тим негативним чинником, який знижує навчальну успішність дитини [3].

У сім'ях із доброзичливими взаєминами діти менш тривожні, аніж у сім'ях, де часто доводиться спостерігати конфліктні ситуації. Навчальна тривожність починає формуватися ще у дошкільному віці. Цьому можуть сприяти як стиль роботи вихователя, так і завищені вимоги до дитини та постійні порівняння її з іншими.

Як зазначає у своїй книзі «Стіни в моїй голові» психолог-психотерапевт В. Станчишин, тривожних ситуацій у всьому світі незліченна кількість, але способів, щоб із ними справлятися, є три. Він виділяв такі три поняття:

1. Напад (коли людина при вирішенні ситуації, яка її тривожить, поводить впевнено, відстоює свої права та вміє за себе постояти).
2. Втеча (коли особистість при адекватній оцінці ситуації йде від фактора тривоги, щоб уберегти себе).
3. Завмирання (коли людина підлаштовується під ситуацію, яка викликає у неї тривогу, не враховуючи та не прислухаючись до своїх особистих бажань, оскільки вважає, що іншого виходу немає) [4].

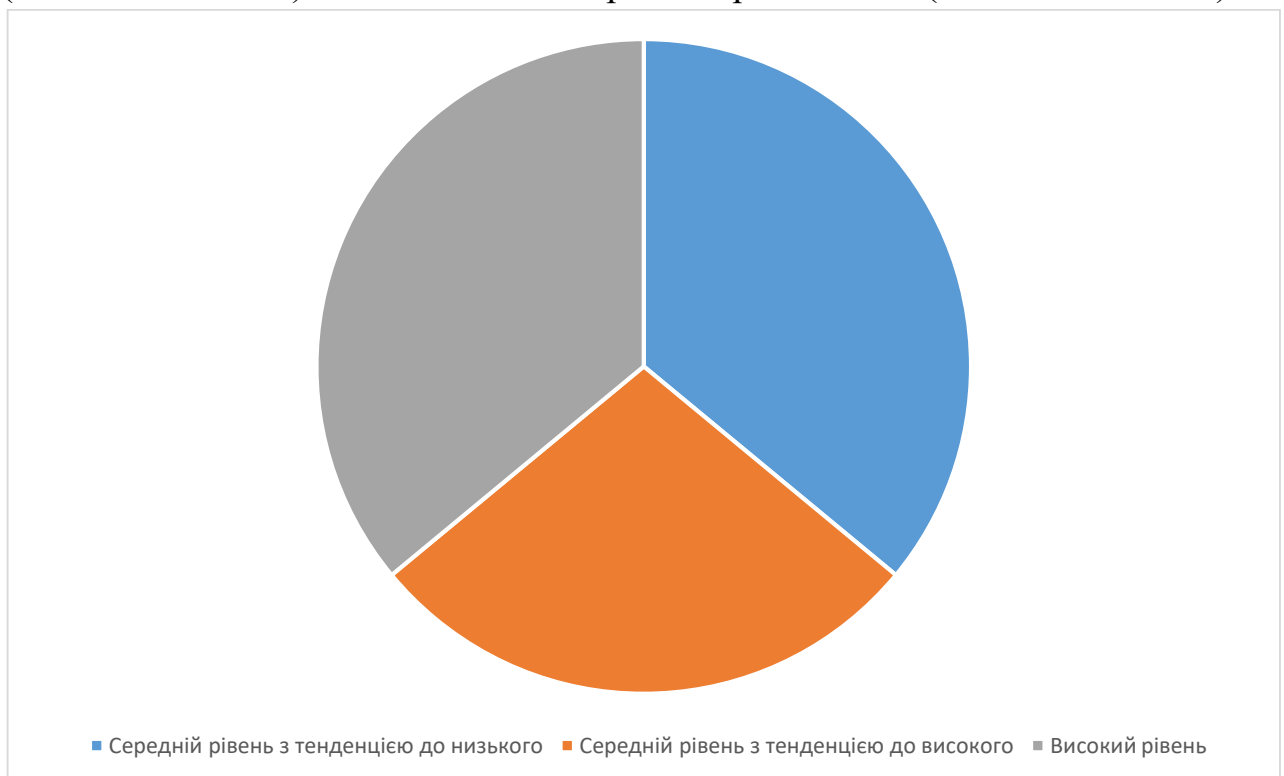
У психокорекції тривожних станів школярів використання арт-терапії має значні переваги над іншими методами, оскільки в цьому методі використовують невербальні засоби вияву емоцій і спілкування.

Використання арт-терапії в корекції допоможе навчити дитину керувати своїми емоціями, висловлювати їх та корегувати стан тривожності в дітей. У роботі з тривожним станом найчастіше використовують ізотерапію (терапія

образотворчим мистецтвом), яка за допомогою кольорів, різних видів і технік дозволяє прибрати негативні почуття і стани. Використовують також казкотерапію – терапію за допомогою казок. Використання казки у корекції дає можливість зануритися в себе, подивитися на свої страхи і тривоги зі сторони. Пісочна терапія допоможе дитині зняти нервові напруження і тривогу, виразити свої відчуття і переживання, покращити свій настрій і створювати позитивні асоціації [5].

Наслідками підвищеної тривожності може бути зниження ефективності, самотність чи залежність, складнощі у спілкуванні, зниження самооцінки.

Нами було проведено дослідження рівня тривожності в учнів 7 класу Гімназії імені родини Луговських Червоноградської міської ради Львівської області м. Червонограда за методикою визначення рівня шкільної тривожності Тейлора. Результати опитування, представлені рис. 1, свідчать про те, що у 36% досліджуваних – середній (з тенденцією до низького) рівень тривожності (від 5 до 15 балів), у 28% – середній (із тенденцією до високого) рівень тривожності (від 15 до 25 балів) і в 36% – високий рівень тривожності (від 25 до 40 балів).

Рисунок 1. Результати дослідження рівня тривожності

Таким чином, тривожність, характерними ознаками якої є схильність до переживань, побоювання та занепокоєння, притаманна більшості школярів. Тому вчителям і батькам слід звернути на це увагу, змінити спосіб спілкування

та взаємодії з дітьми, формувати у них впевненість, врівноваженість, навички управління власними емоціями.

Список використаних джерел

1. Яремко Р. Я., Гродська В. М., Дзюбак А. В., Ільків Х. В. Теоретичне дослідження проблеми тривожності особистості у психологічній літературі. Молодий вчений. № 5 (105). С. 83–86. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-5-105-16>
2. Товкун Л. П., Сіфорова В. О. Фактори тривожності в навчальному процесі як негативні чинники порушення психічного здоров'я школярі. Молодий вчений. 2017 № 9.1 (49.1). С. 163–166. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/molv_2017_9.1_41.pdf
3. Бабаян Ю., Коновалюк О. Взаємозв'язок тривожності та навчальної успішності молодших школярів. Збірник наукових праць. Психологічні науки. 2014. Вип. 2.12 (103). С. 18–21. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/5_22.pdf
3. Ковалевська А. О. Причини та види страхів молодших школярів. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: зб. статей. Вип. 26. Ч.2. Ялта: РВВ КГУ, 2010. С. 238.
4. Станчишин В. Стіни в моїй голові. Київ : Віхола, 2021. 176 с.
5. Пащук П. Психокорекція тривожності молодших школярів засобами арт-терапії. Освіта і наука – 2023 : збірник наукових праць учасників звітно-наукової конференції студентів та аспірантів Факультетупсихології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (3–7 квітня 2023 року, м. Київ) / Ред. колегія: Л. М. Вольнова. Київ, 2023. С. 215–217. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40085/Osvita%20i%20nauka_2023.pdf?sequence=1#page=215

Науковий керівник – Світлана Вдович

УДК 378.016:159.9

*Пех Анастасія,
студентка 4 курсу спеціальності 053 Психологія
навчально-наукового інституту психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
Львів, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. В даній статті розглянуто психологічні особливості розвитку професійної компетентності майбутніх психологів. Аналіз досліджень і огляд літератури призначенні визначити ключові аспекти цього процесу. Розглядаються основні фактори впливу на розвиток професійної компетентності, як індивідуальність, особисті переконання, навички, практичний досвід і теоретичні знання.

Ключові слова: психолог, психологічні особливості, психологічна компетентність, професійна діяльність, майбутні психологи.

Pekh Anastasiia

4th year student of specialty 053 Psychology
educational and scientific institute of psychology and social protection
Lviv State University of Life Safety,
Lviv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. This article examines the psychological features of the development of professional competence of future psychologists. Analysis of studies and review of literature intended to identify key aspects of this process. The main influencing factors on the development of professional competence are considered, such as individuality, personal beliefs, skills, practical experience and theoretical knowledge.

Keywords: psychologist, psychological features, psychological competence, professional activity, future psychologists.

Розвиток професійної компетентності майбутніх психологів є складним процесом, на який впливає чимало чинників, починаючи від методів навчання, особистих рис характеру і наявність психологічної практики. На сьогодні головними вимогами до фахівців є високий рівень практичних навичок, ерудованість та розвинена емпатія. Оскільки робота психолога в багатьох аспектах полягає у ефективному спілкуванні, фахівець під час консультування повинен виявляти зацікавленість клієнтом, його думками, емоціями, бути готовим демонструвати приєднання до вирішення питання і встановити контакт для створення довірливої атмосфери.

В структурі здатності до спілкування виділяють такі складові:

1. уміння повно і правильно сприймати людину (спостережливість);
2. уміння розуміти внутрішні властивості і особливості людини (інтуїція);
3. уміння співпереживати (емпатія);
4. уміння аналізувати власну поведінку (рефлексія);
5. вміння керувати собою і процесом спілкування.

У процесі спілкування психолог визначає як зміни в поведінці людини, так і впливи психолога на цю поведінку, здійснює соціальну фасилітацію (від англ. *facilate* – полегшувати) або підтримку, допомогу клієнту (за Т. В. Дуткевич, О. В. Савицькою). [1, с. 17–18.]

Враховуючи, що психологія як наука постійно розвивається, майбутньому фахівцю необхідно знаходитись в стані постійного самовдосконалення і дбати про власне психологічне здоров'я, виявляти зацікавленість подіями зовнішнього світу, оскільки відкритість до переживань і проблем іншої особистості є основним чинником, які сприяють ефективності діалогу між психологом та

клієнтом. На сьогоднішній день в суспільстві існує чимало запитів стосовно прав людини, проблеми дискримінації і взаємодії декількох соціальних груп тощо. Задля того, щоб надати якісну допомогу у розв'язуванні проблеми клієнта, необхідно оцінити рівень власної обізнаності в узагальнених категоріях і питаннях з якими можуть звернутися для отримання консультації. Наприклад: криза в особистому житті, емоційне або професійне вигорання, специфіка будовання комунікації в соціумі тощо.

Власне тому неприпустимим є відсутність терпимості в роботі і низький рівень психологічної культури. Також, спеціалісту важливо зберігати емоційну врівноваженість і уникати прояву замкнутості, агресії чи байдужості до питань іншої особистості. Основу психологічної культури складає психологічна грамотність як деякий мінімальний рівень знань людини про явища психіки, про себе, про стосунки між людьми та вміння використовувати ці знання на практиці. Психологічна грамотність передбачає також оптимістичну впевненість в тому, що для розвитку і формування психологічних властивостей та якостей існують великі можливості, тобто впевненість у тому, що людина як особистість перетворюється, змінюється в діяльності, що здібності її розвиваються. [1, с. 19].

Гнучкість мислення і здатність до критичного аналізу в професії психолога надають перевагу в орієнтації при ознайомленні з новими дослідженнями та додають впевненості фахівцю при опрацюванні нових запитів в практиці, оскільки якісне володіння матеріалом перетинається із застосуванням професійних інструментів в роботі. Варіативність підготовки не завжди відповідає вимогам, що висуваються до професійної діяльності психолога та відповідає запиту сучасного суспільства. Протиріччя, які виникають в системі освіти та в суспільстві загалом досить часто породжують негативні переживання і відчуття невизначеності [2, с. 42]; внаслідок відчуття невизначеності втрачається продуктивний аспект консультування, що призводить до неспроможності фахівця запропонувати підхід до індивідуальної проблеми клієнта.

При взаємодії особистості із ситуацією невизначеності деструктивні емоційно-поведінкові реакції досить часто є наслідком «невмілого поводження» особистості із невизначеністю. Невміння поводитись має різні прояви: нетерпіння, слабка здатність до очікуваного моменту, що відповідає сприятливим обставинам життєдіяльності, намагання втекти від непередбачуваності, замінити її детермінованістю навіть з погіршеними параметрами життєдіяльності, відмовляючись від вибраних раніше цілей і смислів. [2, с. 42].

Невизначеність проявляється і в професійній діяльності майбутнього психолога, так як висовує вимоги до толерантності до невизначеності суб'єкта професійної діяльності, здатності до надситуативної активності, ментальної гнучкості, почуття гумору, емоційної стійкості, навичкам саморегуляції тощо. Майбутній психолог в період професійної підготовки стикається, з одного боку з неоднозначністю, невизначеністю характеристик суб'єкта як компонента буття, мінливістю багатьох психологічних феноменів, психічної реальності в цілому, а з іншого боку – з методологічною невизначеністю сфери психологічної науки і практики, поліпарадигмальністю психології [3, с. 43].

Проте, не менш визначною постає професійна мотивація психолога, оскільки від неї буде залежати емоційна залученість майбутнього фахівця. Високий рівень професійної мотивації сприяє формуванню чіткої мети та її досягнення, оскільки без відданості професії спеціаліст не буде уважним до власної дисципліни, що в свою чергу може призвести до проблеми із розвитком навичок.

Професійна мотивація, спонукає людину до конкретних форм діяльності, як певну композицію стимулів або мотивів. Основою мотиваційного компоненту готовності до професійної діяльності професійний інтерес збігається до категорії професійна мотивація, що калібрує себе як ґрунтовний чинник у професійному саморозвитку особистості. У психологопедагогічній діяльності інтерес визначається як певна форма проявів пізнавальних потреб, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення потрібної мети діяльності й тим самими сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами [3, с. 74]. Існування різних чинників, які індивідуально можуть змінюватися та можуть впливати на мотивацію, її можна вважати, як аспект професійної компетентності психолога (спеціального, клінічного), що проявляє сукупність внутрішнього та зовнішнього впливу, яка викликає та вказує на межі і форми діяльності, що доповнює та спрямовує на досягнення. [3, с. 78]. Мотиваційний компонент майбутнього фахівця на пряму вказує на його готовність до відповідальності за рекомендації, поведінку або реакції під час консультації. Крім того, саме мотивація послуговує головним джерелом та стимулом для постійного оновлення знань і набуття нового практичного досвіду.

Розглядаючи особливості професійної рефлексії практичного психолога, Н.І. Пов'якель відзначає її здвоєність, дзеркальність взаємного відображення суб'єктів спілкування і взаємодії, самопізнання і пізнання, змістом яких виступає відтворення особистісних особливостей. Дослідниця підкреслює особливе значення когнітивного компонента професійної рефлексії психолога-практика, який спрямований на усвідомлення себе реального і себе як особистості,

усвідомлення себе як професіонала, своїх дій, поведінки та прогнозування їх наслідків. [4, с. 49].

Звичайно, що набуття знань є пріоритетним освітнім результатом та індикатором якості освіти, але можемо з упевненістю констатувати, що когнітивна сфера не може зреалізуватися без рефлексії й усвідомлення знань та поза межами освітньої взаємодії. Таким чином, професійна компетентність є свого роду індикатором «професійної придатності» майбутнього психолога до професійної діяльності, тобто показує, якими психологічними знаннями, вміннями, навичками, досвідом, морально-ціннісними орієнтирами і особистісно-професійними якостями володіє психолог, організовуючи основний напрям своєї діяльності (психологічне просвітництво, психопрофілактику, психодіагностику, психологічну корекцію та психологічне консультування). [5, с. 97].

Навчальний процес служить фундаментом як і для пізнання майбутньої професії, так і відправною точкою в кар'єрі молодих фахівців, оскільки надає простір для здобуття професійних навичок через стажування, практикум та співпрацю із досвідченим фахівцями.

Навчальний заклад формує професійне бачення спеціалістів і закладає в них базові етичні засади діяльності психолога. За допомоги інтерактивних завдань студенти отримують можливість проєціювати здобуті знання на реальні ситуації, що допомагає в рефлексії над вивченим матеріалом і вчить перетворювати теоретичний матеріал на робочі інструменти.

Принцип активності в навчанні – ефективне засвоєння знань, яке відбувається в результаті самостійної активності у навчанні. Реалізація даного принципу досягається за рахунок сформованості потреби у психологічних знаннях, діалогічної форми навчання, проблемного навчання, широкому використанні практичних методів навчання (експериментів, тренінгів, тестів); він виражає сутність діяльнісної концепції: неможливо навчити того, хто не захоче навчитись сам. Оволодіння знаннями й розвиток відбувається лише за умови наявності власної активної діяльності, цілеспрямованих зусиль, спрямованих на отримання запланованого результату [3, с. 55].

Так, ефективність навчально-виховного процесу залежить від багатьох умінь, у тому числі рефлексивних. Рефлексію розглядають як «здатність займати у своїй свідомості «зовнішню» позицію стосовно свого «Я», мислення чи діяльності, роблячи їх водночас об'єктами свого пізнання, дослідження. Рефлексивні знання – як «уявлення про те, що і як людина робить, чи що може зробити, якщо буде робити так і так». Якщо враховувати в освітньому процесі рефлексивну сферу студентів, то відповідно змін зазнає і вектор освітнього

процесу, що має бути спрямований на формування розвивального середовища, що забезпечує вміння самооцінювати власну діяльність і її результати. Адже знання будуть тільки тоді освітнім результатом, коли вони рефлектуються та усвідомлюються студентами [5, с. 98].

Висновки: Основними чинниками, які впливають на розвиток професійної компетентності є навчальний-виховальний процес в освітньому закладі, наявність високого рівня мотивації і бажання допомагати, досліджувати внутрішній світ людини і приймати цінності іншого суб'єкта. Важливою постає проблема невизначеності внаслідок великої кількості інформації, інтенсивного розвитку методів і підходів дослідження. Похідним від мотивації, проте значним є фактор готовності взяти професійну відповідальність, наявність внутрішньої організації та прагнення до постійного самовдосконалення. Вирішальний вплив залишається за вмінням застосувати теоретичний матеріал і використовувати його як додатковий інструмент разом із практичними навичками для посилення ефективності від консультивання.

Список використаних джерел:

1. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. *ScienceRise*. 2016. № 3(1). С. 41–45.
2. Синишина, В. (2022). Психологічні чинники реалізації компетентнісного підходу до підготовки психологів. *Вісник Національного університету оборони України*, 64(6), 94–104. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-64-6-94-104>.
3. Григоренко Т. Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за 016 – Спеціальна освіта. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2021 рік. 237 с.
4. Здоровець Т. Г. Дослідження психологічних особливостей нарративної компетентності майбутніх психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 4(2). С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_4%28%29__10.
5. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів : моногр. / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О.М. Вінниця: Віндрук, 2014. 184 с.

Науковий керівник:

Яремко Роман, к. психол. наук, викладач кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Львів, Україна.

УДК 159.9

*Шевцова Світлана, студентка
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СХИЛЬНОСТІ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

У статті розглядається актуальна проблема суїцидів, зокрема серед молоді, в умовах військового стану. Дослідники відзначають вищий ризик суїцидальної поведінки серед студентів. Стаття аналізує фактори, такі як інтеграція в соціальні мережі, стосунки з батьками, особистісні ознаки та психічні проблеми, які впливають на схильність до суїциду. Дослідження спрямоване на виявлення соціально-психологічних чинників схильності до суїцидальної поведінки серед студентів під час військового стану. Описані фактори можуть слугувати сигнальними маркерами для вчасного втручання та підтримки. Результати дослідження допоможуть розробити рекомендації для університетів та соціальних служб.

***Ключові слова:** суїцид, молодь, військовий стан, соціально-психологічні чинники, психічні проблеми, сигнальні маркери, соціальна підтримка.*

*Shevtsova Svitlana, student
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine*

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF STUDENTS' TENDENCIES TO SUICIDAL BEHAVIOR DURING THE PERIOD OF MARITAL STATE

The article examines the actual problem of suicides, particularly among young people, in the conditions of martial law. Researchers note a higher risk of suicidal behavior among students. The article analyzes factors such as integration into social networks, relationships with parents, personality traits, and mental health issues that influence suicidal tendencies. The study is aimed at identifying socio-psychological factors of the tendency to suicidal behavior among students during martial law. The described factors can serve as signal markers for timely intervention and support. The results of the study will help to develop recommendations for universities and social services.

***Keywords:** suicide, youth, martial law, socio-psychological factors, mental problems, signal markers, social support.*

Суперечливість нинішніх соціально-політичних умов в Україні, зміни у системі цінностей, інформаційні впливи призводять до підвищення напруженості як у суспільстві, так і в житті кожної людини. В умовах військового стану зросла кількість українців, котрі втратили близьких, домівки, роботу, кардинально змінили своє життя, професійну діяльність, вимушено переїхали. Одна з вразливих вікових груп українців – особи юнацького віку, студенти зокрема. Частина молоді перебуває в умовах кризових ситуацій, тож юнаки та дівчата переживають стреси, стан фрустрованості, внутрішні та

міжособистісні конфлікти. Названі обставити зумовлюють актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути передумови і особливості дослідження соціально-психологічних чинників схильності до суїцидальної поведінки у студентів у період військового стану.

Суїцид - це акт навмисного самовбивства, коли людина вчиняє дії, спрямовані на завершення власного життя.

Проблема суїцидів неодноразово розглядалася як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Ними досліджено як причини, так і соціальні чинники суїцидів, а також психологічні передумови проявів суїцидальної поведінки. Однак однозначно актуальною є необхідність дослідити прояви цих закономірностей саме у даний час в умовах військового стану.

В даний час рівень самогубств найвищий серед молодих людей (15–39 років) і займає перше та друге місце серед причин смертності жінок та чоловіків відповідно. Дослідники погоджуються з тим, що студенти, які являють собою найбільшу частину людських ресурсів, відрізняються вищим ризиком суїцидальної поведінки порівняно з населенням у цілому. Суїцидальна поведінка, попри те, що вона виступає першочерговою проблемою в галузі охорони здоров'я, є недостатньо визнаною з проблем у студентському середовищі.

Інтенсивні зміни відбуваються у всіх сферах суспільного життя: економіці, політиці, освіті та ін. Вони вимагають від кожного члена суспільства докорінних змін мислення та поведінки, здатності адаптуватися до нових реалій, а, відповідно, і наявності необхідних для цього ресурсів, що є однією з причин суїцидів. Прискорення соціально-економічного розвитку супроводжується загостренням конкуренції, що має наслідком збільшення кількості стресів та їхньої руйнівної дії.

Інтеграція в соціальні мережі може мати як позитивний, так і негативний вплив на психічне здоров'я. Цькування в інтернеті, соціальна ізоляція та недолік особистісної підтримки в онлайн-просторі можуть підвищити ризик суїцидальної поведінки.

Стосунки молоді з батьками далеко не завжди ґрунтуються на відкритих і приязних відносинах, які стають захистом від суворих випробувань, з якими зустрічається сучасна молодь. Тому багато спроб суїциду у молоді трактуються психологами як відчайдушний крик про допомогу, як спроба привернути увагу батьків до своїх проблем. Істотну роль у суїцидах грає збереження сім'ї в цілому, оскільки, за наявними даними, біля половини тих, що вчинили спроби самогубств, виростили у неповних сім'ях. Особистісні ознаки, такі як низька

самооцінка, схильність до депресії, імпульсивність та агресивність, впливають на схильність до суїциду. Депресія, тривожні розлади, розлади поведінки та інші психічні проблеми значно збільшують ризик суїцидальної поведінки.

Ситуація в суспільстві не дає підстав для оптимізму, оскільки більшість новин, які щодня людина дізнається зі ЗМІ – це інформація про збройні конфлікти, теракти, заклоти, вбивства, пограбування, звалтування, корупцію та інші безчинства. Людина почувається незахищеною і розуміє, що у будь-який момент все це може торкнутися її особисто або близьких людей. Суїцидальна поведінка є наслідком соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах переживання мікросоціального конфлікту.

Найпоширеніші чинники суїцидів: невиліковні захворювання, втрата працездатності, упадок сил, психічні розлади, нервові виснаження, фрустрація, безнадія, дистрес і депресія, дія психоактивних речовин, негаразди в сім'ї, негаразди у школі чи на роботі, проблеми з приятелями, у стосунках з близькими, втрата близьких, втрата соціальних ролей, соціальна ізоляція, втрата роботи, тривале безробіття, невдоволеність роботою, невдачі у професійній сфері і в житті та ін. У всіх суїцидентів виявляються об'єктивні і суб'єктивні ознаки соціально-психологічної дезадаптації особистості. В результаті дії будь-якого з вказаних чинників виснажуються наявні ресурси, процес адаптації порушується, відбувається злам адаптаційних механізмів.

Тривала невизначеність, пов'язана з військовими діями та невпевненість у майбутньому впливають на психологічну стабільність студентів, зокрема через почуття безнадії та песимізм, які можуть призводити до розгляду суїциду як варіанту вирішення проблем. Це підтверджують опитування студентів, які зазнали прямого або опосередкованого впливу військових дій. Опитування можуть включати питання щодо їхнього емоційного стану, змін у поведінці, сні, харчових звичках та загальному самопочутті. Також корисно аналізувати зміни у використанні психологічної допомоги та соціальних сервісів. Як безпосередній вплив військового стану і з ним пов'язані стреси впливають на емоційне благополуччя студентів, зокрема, на збільшення рівня тривожності та депресії, які можуть сприяти суїцидальній поведінці.

Отже, можна припустити, що на схильність студентів в умовах воєнного стану впливає низка соціально- психологічних умов, наявних в даний час. Студенти з вищим рівнем стресостійкості менш схильні до суїцидальної поведінки навіть в умовах підвищеного загального стресу через військовий стан.

Ці гіпотези можуть бути перевірені за допомогою емпіричних даних, зібраних через опитування, інтерв'ю та психологічні тести серед студентської аудиторії. Саме цей підхід я планую використати у своїй роботі. Результати

такого дослідження допоможуть визначити, які соціальні та психологічні фактори найбільше сприяють ризику суїциду та як ефективно їм протидіяти.

В роботі використовуються насамперед емпіричні методи наукового аналізу (спостереження, опитування, анкетування) та методи теоретичні методи дослідження: методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М.Горська), тест Г.Айзенка для визначення типу темпераменту, шкала самооцінки депресії Бека, локус контроль Д.Роттера, методика визначення ступеня прояву депресії.

Розробка інтервенційних програм, спрямованих на зменшення психологічного впливу військових конфліктів на студентів може включати тренінги з розвитку стресостійкості, семінари з психологічної підтримки та створення соціальних мереж підтримки.

Розуміння впливу військового стану на студентів дозволить не тільки знизити ризики суїцидальної поведінки, а й підвищити загальну резистентність та психологічне благополуччя студентської молоді.

Використання технології віртуальної реальності для створення імерсійних соціальних сценаріїв, які дозволяють студентам випробувати різні форми соціальної взаємодії у контрольованому середовищі. Це допоможе дослідити, як ізоляція чи соціальна підтримка впливають на психічне здоров'я та поведінку студентів у кризових ситуаціях.

Впровадження курсів когнітивно-поведінкової терапії як інструменту для студентів, щоб вони навчились ідентифікувати та коректувати негативні думки, що можуть виникати в результаті тривалої невизначеності військового стану.

Для виявлення соціально-психологічних чинників схильності до суїцидальної поведінки студентів у період військового стану заплановано провести дослідження, спрямоване на пошук взаємозв'язків між такою поведінкою та соціально-психологічними чинниками, такими як стрес, соціальна ізоляція, тривога та депресія. Дані з опитувань та інтерв'ю, можуть підтвердити гіпотезу про зв'язок між військовими подіями та психологічним станом студентів. Опис конкретних факторів, будуть ідентифіковані як сигнальні маркери для суїцидальної поведінки (наприклад, втрата близьких, безпосередні наслідки війни, страх перед майбутнім). Передбачено зробити порівняльний аналіз з подібними дослідженнями інших регіонів, що потрапили в район бойових дій, для виявлення чинників, які можуть бути особливо релевантні для військового стану, що є особливістю даного дослідження.

Завдяки дослідженню можна буде розробити рекомендації, засновані на отриманих даних, для університетів та соціальних служб про можливі методи втручання та підтримки студентів; розширити напрямки вивчення впливу

військового стану на інші аспекти життя студентів, такі як академічне навантаження і соціальні взаємодії; показати важливість співпраці між психологами, соціологами та іншими фахівцями для всебічного вивчення психосоціальних аспектів життя під час війни.

Результати проведеного дослідження можуть слугувати основою для розробки стратегій психологічної підтримки та адаптації, які будуть актуальні не тільки для студентів, але й для ширшої академічної та громадської спільноти, особливо в умовах військового стану та інших кризових ситуацій.

Висновок. Можна сподіватися, що після завершення дослідження можна значно покращити якість підготовки студентів до впорядкованого вирішення особистих та соціальних викликів, а також забезпечити більш стійке та адаптивне освітнє середовище, що є особливо важливим у часи криз і нестабільності; це не тільки покращить психічне здоров'я студентів і академічну продуктивність, але й сприятиме створенню більш згуртованої та емоційно-стійкої громади в університетах.

Список використаних джерел

1. Вінтюк Ю. В. Сутність молодіжних суїцидів з позицій валеологічного підходу. *Здоровий спосіб життя*. 2011. № 64. С. 11–16.
2. Вінтюк Ю. В. Соціальна і особистісна зумовленість суїцидів молоді в сучасному суспільстві. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2012. № 6. С. 214–224.
3. Вінтюк Ю. В. Технологія подолання суїцидальних схильностей у молоді. Феномен людини. *Здоровий спосіб життя*. 2015. Вип. 36 (102). С. 14–19.

Науковий керівник:

Вінтюк Юрій Володимирович, кандидат психологічних наук

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 658:005.336.

Габор Володимир, кандидат економічних наук, доцент,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розкрито сутність ефективності як важливої економічної категорії та основні економічні показники, обґрунтовано напрями підвищення ефективності господарювання підприємств.

Ключові слова: ефективність, ресурси, витрати, прибуток, рентабельність, показники, ринок, капітал.

Habor Volodymyr,
Ph.D. in Economics, Associate Professor, SS NULES of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”,
Berezhany, Ukraine

MODERN APPROACHES TO THE ESSENCE OF PRODUCTION EFFICIENCY

Abstract. The essence of efficiency as an important economic categories of criteria and key economic indicators, the major directions of economic efficiency of enterprises.

Key words: efficiency, resources, costs, profits, profitability, indicators, market, capital.

Зміст категорії ефективності виробництва складний та багатогранний і не існує єдиного визначення цього поняття. На будь-якому підприємстві процес виробництва здійснюється за належної взаємодії трьох визначальних його чинників: робочої сили, засобів праці та предметів праці. Використовуючи засоби виробництва, персонал підприємства виробляє необхідну суспільству продукцію, виконує відповідні роботи, надає виробничі й побутові послуги. Це означає, що, з одного боку, мають місце затрати живої та уречевленої праці, а з іншого досягається той чи інший результат, тобто ефект виробництва. В аграрному секторі ефективність виробничої діяльності необхідно розглядати у тісному зв'язку з земельними ресурсами, які виступають головним засобом і забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції. Загалом ефективність – це категорія, що характеризує продуктивність будь яких затрат,

це комплексне відображення кінцевих результатів використання засобів виробництва і трудових ресурсів.

В економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного подається наступне визначення цієї категорії: «Ефективність – здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [1, с. 508]. В свою чергу « ефект» це досягнутий результат у різних формах вияву (матеріальний, грошовий, соціальний та ін.).

Вдалим є визначення ефективності В.Г. Андрійчуком. Він трактує категорію ефективності як результативність певної дії, процесу, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [2, с. 9].

Під терміном економічної ефективності, зарубіжні економісти розуміють такий стан справ, при якому неможливо здійснити жодної заміни, яка в більшій мірі задовольняє бажання однієї людини, не завдаючи при цьому збитку, задоволень, бажань іншої [3, с. 430]. Ефективність виробництва, виходячи із згаданого тлумачення, це така ситуація, у якій при даних виробничих ресурсах та існуючому рівні знань неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виробити деяку кількість іншого товару.

Ефективність виробництва підприємства, у загальному вигляді можна розглядати як співвідношення між ціною продукції, її собівартістю та якістю. Це співвідношення в умовах ринку має певні закономірності – зростання якості продукції призводить як до збільшення виробничих витрат, так і до підвищення ціни. Однак темпи зростання собівартості повинні бути нижчими за темпи збільшення ціни. Якщо ж відбувається зворотний процес, то він означає зниження ефективності діяльності підприємства [4, с. 317]. Оскільки ціна залежить від попиту і пропозиції на продукцію, то підвищення ефективності діяльності підприємства можливе насамперед за рахунок зменшення витрат у розрахунку на одиницю продукції і поліпшення якості продукції. У свою чергу, здешевлення одиниці продукції та поліпшення її якості можливе виключно через упровадження відповідних технологій виробництва, вдосконалення організаційного процесу та забезпечення належного зберігання й переробки сільськогосподарської продукції.

Економічній ефективності притаманні відповідні показники, що характеризують її рівень і динаміку розрахованих на основі такого співвідношення: ресурси і результати виражені у вартісній формі; ресурси відображені у вартісній формі, а результати у натуральній; ресурси віддзеркалені у натуральній, а результати у вартісній формі [5, с. 399].

Сучасні підходи вимагають поєднання економічної, соціальної, технологічної й екологічної ефективності. Похідною від економічної ефективності є соціальна ефективність, яка відображає покращення умов праці і побуту, підвищення рівня зайнятості і забезпечення безпеки життя людей, заміну ручної праці капіталом тощо. Вона у значній мірі залежить від економічної ефективності, оскільки підвищується внаслідок її зростання і навпаки.

Кількісними вимірниками не завжди може бути виражена соціальна ефективність. Про її рівень можна судити по частці прибутку, яка виділена на соціальні заходи, а також величині прибутку, що припадає на одного працівника, рівню заробітної плати та соціальних витрат на відпочинок і оздоровлення.

Різновидами ефективності, що визначаються в зарубіжній економічній літературі за методом DEA, є технічна, аллокативна (розподілу ресурсів) і загальна економічна. Технічна ефективність характеризує здатність підприємства виробляти найбільше продукції з одиниці використуваного ресурсу. В аграрному секторі близька за змістом до технічної є технологічна ефективність, яка являє собою такий результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва.

Досягнення позитивних показників технологічної, економічної та соціальної ефективності не повинно забезпечуватись за рахунок недотримання вимог екологічної безпеки. Екологічна ефективність пов'язана з таким використанням ресурсного потенціалу галузі, що не завдає шкоди довкіллю і забезпечує виробництво екологічно чистої продукції. Важливе значення має екологічна ефективність для забезпечення відтворення економічної родючості ґрунту, підвищення вмісту в ньому гумусу. Усі види ефективності необхідно розглядати не ізольовано, а в тісному зв'язку і взаємообумовленості.

При розрахунку ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств визначається і враховується насамперед економічна складова, а на соціальну й екологічну, звертається недостатньо уваги. Таким чином, ефективний з економічного боку господарюючий суб'єкт може виявитися неефективним із соціальної чи екологічної точки зору.

Важливим узагальнюючим показником оцінки ефективності функціонування кожного суб'єкта господарювання є прибуток, оскільки в ньому акумулюються резерви всіх складових елементів діяльності підприємства: виробництва і реалізації, якості і асортименту, використання виробничих ресурсів, собівартості продукції. Прибуток є основою економічного розвитку підприємства і зміцнює його фінансовий стан та фінансові відносини з партнерами. Він є основним джерелом фінансування витрат на виробничий і

соціальний розвиток підприємства, а також найвагомим джерелом централізованих ресурсів держави. Це означає, що доходи підприємства повинні задовольняти не тільки його власні фінансові потреби, а й потреби держави у фінансуванні суспільних фондів споживання, розвитку науки, освіти, охорони здоров'я.

Абсолютна величина прибутку сама по собі ще не визначає рівня ефективності виробництва. В умовах ринкових відносин для розрахунку прибутку повинні широко використовуватися відносні показники. Тому доцільно застосовувати систему показників, а саме: рівень рентабельності, норму прибутку, рентабельність продажу, рентабельність активів, поріг безбитковості, рентабельність власного капіталу тощо.

Сучасний стан розвитку вітчизняного сільського господарства, при наявності родючих земель, вигідного географічного положення країни, сприятливих кліматичних умов, дешевої робочої сили на селі не забезпечують сільськогосподарським товаровиробникам досягнення високої ефективності виробництва та належної конкурентоспроможності продукції на зовнішньому ринку. Причиною такого становища є нерозвиненість ринкової інфраструктури, недосконалість ціноутворення на сільськогосподарські товари, відсутність значних інвестицій в галузь, а звідси і відсталість матеріально-технічної бази та прогресивних технологій.

Отже, проблема підвищення ефективності господарської діяльності формувань посідає в сучасних умовах провідне місце серед багатьох проблем аграрної економіки. Ефективно сформована система господарювання, в якій сконцентровані всі необхідні для цього фактори – від виробничих ресурсів до механізмів господарювання – забезпечує найкращі можливості для виробництва і реалізації агропродовольчої продукції та досягнення максимального прибутку від господарської діяльності підприємств.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Відп. ред. С.В. Мочерний та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. Т.1. 568 с.
2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. К.: КНЕУ, 2005. 292 с.
3. Економічна теорія: політична економія: підручник / За заг. ред. С.І. Юрія. К.: Кондор, 2009. 604 с.
4. Дем'яненко С.І. Менеджмент аграрних підприємств: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2005. 347 с.
5. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., доп. і переробл. К.: КНЕУ, 2004. 624 с.

УДК: 38.43: 631.1:355

Гурська Ірина
кандидатка економічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри економіки і менеджменту
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ

У статті вивчено визначення «конкурентоспроможність аграрних підприємств»; розглянуто вплив особливостей сільського господарства на формування системи управління конкурентоспроможністю підприємствами агробізнесу.

Доведено, що для удосконалення конкурентоспроможності підприємств агробізнесу необхідно вирішити такі завдання як підвищення якості вирощування та урожайності сільськогосподарських культур; впровадження інноваційних технологій; розвивати соціальну і ринкову інфраструктуру в сільськогосподарській місцевості; підготовка висококваліфікованих кадрів для села; фінансування сільськогосподарського виробництва; вдосконалення цінової політики; урахування специфіки виробництва сільськогосподарської продукції в регіонах.

Ключові слова: конкурентоспроможність, система управління, аграрні підприємства, фінансово-кредитна система, інноваційні технології.

Hurska Iryna,
Ph.D., Associate Professor, SS of NULES of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”, Berezhany, Ukraine

MANAGEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AGRIBUSINESS ENTERPRISES

The article examines the definition of "competitiveness of agricultural enterprises"; the influence of the peculiarities of agriculture on the formation of the management system of competitiveness of agribusiness enterprises is considered.

It has been proven that in order to improve the competitiveness of agribusiness enterprises, it is necessary to solve such tasks as increasing the quality of cultivation and yield of agricultural crops; introduction of innovative technologies; to develop social and market infrastructure in rural areas; training of highly qualified personnel for the village; financing of agricultural production; improvement of price policy; taking into account the specifics of agricultural production in the regions.

Key words: competitiveness, management system, agricultural enterprises, financial and credit system, innovative technologies.

Управління конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств агробізнесу в сучасних умовах потребує виявлення та комплексного врахування факторів, обставин, явищ і процесів, які впливають на їх діяльність. Вирішення ряду

питань, пов'язаних із формуванням умов для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств агробізнесу як головної рушійної сили у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави.

Фундаментальні аспекти конкурентоспроможності підприємств агробізнесу знайшли своє відображення в працях таких науковців-економістів: Бондар Н.М., Заєць К. Д., Кваші С. М., Лагодієнко В.В., Макаровської Т.П., Митяй О.В., Покропивного С.Ф., Прокопець Л. В. та інших. Однак, на сьогодні недостатньо висвітленими залишаються проблеми управління конкурентоспроможності підприємств агробізнесу в сучасних умовах і потребують подальшого дослідження.

Забезпечення конкурентоспроможності підприємств агробізнесу є життєво важливою передумовою для того, щоб залишатися на ринку та розвивати свої інтеграційні процеси. Слід зазначити, що сучасний рівень розвитку підприємств агробізнесу характеризується певним ступенем відокремлення сільськогосподарських товаровиробників від ринку інформаційних, кредитних, інвестиційних та консультаційних послуг.

Покропивний С. Ф. визначає конкурентоспроможність підприємств як можливість ефективного ведення діяльності та отримання прибутку протягом довгострокового періоду [1, с. 46]. Макаровська Т.П. та Бондар Н.М., Митяй О.В. та Лагодієнко В.В. стверджують, що конкурентоспроможність підприємства – це його здатність виробляти конкурентоспроможну продукцію за рахунок ефективного використання трудових і фінансових ресурсів [3, 4].

Підтримуємо думку науковців, що конкурентоспроможність підприємства як здатність виробляти та реалізовувати продукцію за ціною не вище і за якістю не гірше, ніж у будь-яких інших контрагентів у свої ринковій ніші. Саме конкурентоспроможність визначає місце і роль підприємств агросектору у територіальному поділі країни, а тому стає актуальним питання управління нею.

Обґрунтування категорії конкурентоспроможності зайшло відображення у працях багатьох учених та економістів-науковців, що зумовило виникнення низки підходів до її трактування. Конкурентоспроможність – це довгострокова перспектива сталого розвитку агробізнесу, постійне зростання обсягу виробництва, розширення його асортименту з одночасним збутом продукції, здатність підприємства платити за зобов'язаннями, поточне фінансування господарської діяльності.

Заєць К. Д. доводить, що під конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції слід розуміти комплекс основних властивостей, що відрізняють її від товару-аналога, а частина продукції агропромислового комплексу, враховуючі її якісні властивості, належить до ринку монополістичної

конкуренції, що дає можливість застосувати маркетингові дослідження, регулювати політику ціноутворення і стимулювати збут продукції [2, с. 191].

Конкурентоспроможність суб'єкта або об'єкта є основним критерієм ефективної економічної діяльності аграрних підприємств. Вона є основним критерієм визначення ефективності економічної діяльності, яка базується на певному наборі якісних і кількісних, зовнішніх і внутрішніх конкурентних перевагах. Управління конкурентоспроможністю підприємств агробізнесу формується під впливом факторів які виникають в середовищі ендогенії – безпосередньо у внутрішньому середовищі та екзогенії – у навколишньому середовищі.

Підтримуємо думку Прокопець Л. В., що на формування конкурентоспроможності підприємств агробізнесу особливий вплив має матеріально-технічна база, кадрове забезпечення, раціональна спеціалізація та організація виробництва, якість продукції, товарність, низька собівартість, державна підтримка аграрного бізнесу. Формування конкурентних переваг підприємствами зумовлює зменшення собівартості та покращення якості продукції [6].

На сьогодні більшість підприємств агробізнесу характеризуються низьким рівнем розвитку, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках. Це обумовлено низьким техніко-інноваційним потенціалом, недостатнім розміром інвестицій, недосконалістю фінансово-кредитної системи. Головним фактором у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств є інновації, орієнтовані на підвищення ефективності роботи підприємства [5, с. 154].

Удосконалення виробничих процесів, підготовка висококваліфікованого персоналу, системи управління сільським господарством, маркетинг, управління інвестиціями, управління власним і позиковим капіталом тощо є вирішальними факторами, які сприяють конкурентним перевагам завдяки власним внутрішнім факторам.

Конкурентоспроможність підприємств агробізнесу – це багатогранне поняття, яке включає багато факторів, таких як: якість продукції яка має відповідати найвищим стандартам якості; ціна продукції повинна бути конкурентоспроможною, тобто відповідати цінам на аналогічну продукцію інших підприємств; підприємство повинно мати ефективну маркетингову стратегію, яка дозволяє доносити інформацію про свою продукцію до потенційних покупців; підприємство повинне мати ефективну систему управління, яка дозволить йому максимально використовувати свої ресурси.

Конкуренція в агропромисловому комплексі України формується одночасно по двом напрямкам: між господарствами з різними формами власності

та між усіма товаровиробниками за найбільш вигідні економічні умови діяльності і фінансові результати.

Основними умовами забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства є: застосування наукових підходів до стратегічного менеджменту; забезпечення єдності розвитку техніки, технології, економіки, управління; застосування сучасних методів дослідження и розробок; - розгляд взаємозв'язків функцій управління будь-яким процесом на всіх стадіях життєвого циклу продукції; формування системи заходів із забезпечення конкурентоспроможності різних об'єктів.

Для удосконалення конкурентоспроможності підприємств агробізнесу необхідно вирішити такі завдання як поліпшувати якість вирощування та підвищення урожайності сільськогосподарських культур; забезпечення сільськогосподарських товаровиробників сучасною технікою; розвивати соціальну і ринкову інфраструктуру в сільського господарській місцевості; підготовка висококваліфікованих кадрів для села; фінансування сільськогосподарського виробництва; вдосконалення цінової політики; урахування специфіки виробництва сільськогосподарської продукції в регіонах.

Список використаних джерел

1. Економіка підприємства: підруч.; за заг. ред. С. Ф. Покропивного. К.: КНЕУ, 2004. 528 с, с. 46.
2. Заєць К. Д. Державне регулювання виробництва та проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник БДФА. Серія: Економічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. В.В. Прядко; Міністерство фінансів України, БДФА. Чернівці: Технодрук, 2009. Вип. 4. С. 190–195.
3. Макаровська Т. П., Бондар Н. М. Економіка підприємства: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 304 с.
4. Митяй О.В., Лагодієнко В.В., Сафонов В.В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств як основний важіль сталого розвитку аграрної сфери. *Економічний часопис – XXI*. 2015. №155 (11-12). С. 59–62.
5. Михальчук Л. В. Батуріна І. В. Конкурентне середовище підприємства у сучасних умовах. *Вісник ЖДТУ*. 2014. № 3 (69). С. 152–156.
6. Прокопець Л. В. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *ЧНУ ім. Федьковича* URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/37SPK.pdf.

УДК 336.64: 67

Літвінов Віталій,
*PhD, ст. викладач кафедри економіки і менеджменту
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна*

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті встановлено вагомий вплив механізму формування та управління доходів на систему ефективного функціонування аграрних підприємств. Підвищення рівня конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, праці, зростання рентабельності сільськогосподарських підприємств залежить від ефективності використання ресурсного потенціалу.

Доходи підприємства є основним джерелом утворення та фінансування ресурсів сільськогосподарських підприємств. Саме доходи забезпечують покриття матеріальних витрат і витрат на відтворення трудового потенціалу. При зростанні доходів у суб'єктів господарювання буде більше можливостей здійснювати розширене відтворення виробництва продукції, збільшити заробітну плату та інші витрати на споживання.

Ключові слова: *дохід, витрати, прибуток, ефективність, операційна діяльність.*

*Litvinov Vitaliy, PhD, Senior Lecturer
at the Department of Economics and Management
SS of NULES of Ukraine “Berezhany Agrotechnical Institute”, Berezhany, Ukraine*

MECHANISM FOR FORMATION OF INCOME OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article establishes a significant influence of the mechanism of income formation and management on the system of effective functioning of agrarian enterprises. Increasing the level of competitive agricultural production, labor, and increasing the profitability of agricultural enterprises depends on the effective use of resource potential.

Enterprise income is the main source of formation and financing of resources of agricultural enterprises. It is the income that ensures coverage of material costs and costs of reproduction of labor potential. With the growth of incomes, business entities will have more opportunities to carry out expanded reproduction of production, increase wages and other consumption costs.

Key words: *income, expenses, profit, efficiency, operational activity.*

В сучасних умовах потрібно по-новому вирішувати економічні проблеми, серед яких одними з найважливіших є підвищення ефективності використання кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що, в свою чергу, можна досягти завдяки збільшенню частки доходів направлених на покращення матеріального заохочення працівників. Враховуючи ринкові умови господарювання, підприємства змушені формувати таку структуру фінансових ресурсів, яка б забезпечувала зростання ефективності їх господарської

діяльності, платоспроможність, фінансову стійкість, мінімізацію можливих фінансових ризиків. Тому в сучасних умовах ведення бізнесу при формуванні фінансових ресурсів підприємств збільшується значення прибутку, амортизаційних відрахувань та позичених коштів [3, с. 122].

Теоретичні та методичні аспекти формування та розподілу доходів підприємств в сільському господарстві висвітлюються в наукових публікаціях багатьох сучасних дослідників, зокрема Бондаря Н.М., Бутинця Ф.Ф., Вороніної О.О., Донець Л.І., Лайко П.А., Мельника Л.Г., Ніколаєва В.П., Юшко С. В. та ін.

За останні роки в економіці відбулися зміни пов'язані з необхідністю збільшення обсягів інвестицій, зростання доходності виробництва, підвищення ефективності у всіх сферах діяльності сільськогосподарських підприємств. Ефективність виробництва продукції залежить від багатьох факторів, але саме величина та складові доходу підприємства впливають на більшість її показників.

Адже саме співвідношення таких складових доходу як матеріальні витрати, витрати на оплату праці та прибуток визначають рівень рентабельності та інші показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Згідно Положень (стандартів) бухгалтерського обліку доходи класифікуються за такими групами:

- а) дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- б) інші операційні доходи;
- в) фінансові доходи;
- г) інші доходи.

Дохід є надходженням економічних вигод, які виникають у результаті діяльності підприємства у вигляді виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), гонорарів, відсотків, дивідендів тощо. У бухгалтерському обліку дохід відображається у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, яке призводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників (власників)).

Основу внутрішнього механізму формування доходів з операційної діяльності підприємства становлять окремі положення його статуту, система розроблених підприємством цільових стратегічних показників, критеріїв і нормативів їх доходів. У системі механізму регулювання доходів з операційної діяльності певна роль належить визначенню джерел їх формування, які поділяють на дві основні групи – доходи, що формуються за рахунок основної діяльності підприємства, а також доходи, що формуються за рахунок інших видів його операційної діяльності[6].

Дохід є надходженням економічних вигод, які виникають у результаті діяльності підприємства у вигляді виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), гонорарів, відсотків, дивідендів тощо. У бухгалтерському обліку дохід відображається у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, яке призводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників (власників)).

Основним джерелом формування загального доходу сільськогосподарських підприємств є дохід від реалізації продукції, який є визначальним у формуванні фінансових результатів діяльності підприємства.

На величину доходу від реалізації продукції впливають два фактори —кількість, асортимент та якість продукції, що підлягає реалізації; —рівень реалізаційних цін.

Обсяг (кількість) реалізованої продукції прямо впливає на величину виручки. А сама кількість реалізованої продукції залежить від обсягу виробництва товарної продукції і зміни величини перехідних залишків реалізованої продукції на початок і кінець року. Прямий вплив на розмір виручки справляє і рівень відпускних цін. У свою чергу, на рівень цін впливають якість і споживчі властивості, строки реалізації продукції, попит і пропозиція на ринку [5].

Частина виробленої продукції (робіт, послуг) підприємства використовують для власних потреб, а частина реалізується іншим суб'єктам. Кругообіг засобів на підприємстві завершується процесом продажу, внаслідок якого суб'єкт господарювання отримує виручку в грошовій формі. Остання авансується на відновлення процесу кругообігу засобів. При реалізації продукції підприємству відшкодовуються у грошовій формі витрачені засоби на її виробництво та збут.

Як економічна категорія дохід (виручка) є потоком грошових коштів та інших надходжень за певний період, отриманий від продажу продукції, товарів, робіт, послуг [1].

Вартість валової продукції визначається суспільно необхідними витратами живої й уречевленої праці та складається з двох частин: вартості витрачених засобів виробництва і вартості, створеної живою працею. Перша частина постійно відтворюється в натурально-речовій і вартісній формах, а тому вона не є доходом. Друга частина складається із знову створеної вартості і утворює валовий дохід. Таким чином, валовий дохід відображає знову створену у процесі виробництва вартість. В класичному розумінні валовий дохід за своєю вартісною формою складається із витрат на оплату праці і чистого доходу.

Валовий дохід кількісно визначається як різниця між виробленою за певний період валовою продукцією та матеріально-грошовими витратами на її виробництво (без оплати праці), тобто являє собою валову продукцію за вирахуванням матеріальних витрат [7].

При цьому потрібно врахувати, що до складу валового доходу входять також податкові платежі та відрахування в позабюджетні фонди. Це кошти, які разом із витратами на оплату праці формують фонд споживання підприємств.

Так як, дохід є показником ефективності діяльності і від нього залежить можливість подальшого функціонування підприємства, то це обумовлює необхідність побудови ефективного управління доходами. Під управлінням слід розуміти «процес забезпечення діяльності підприємства відповідно до його планів і для досягнення його цілей» [4 с. 183]. Управління доходами – «економічна техніка, спрямована на визначення найбільш вигідною цінової політики для оптимізації доходу організації на основі визначення поведінки попиту» [2 с. 154]. Саме високий рівень управління доходами забезпечує підприємствам перевагу в конкурентному середовищі. Тому формування ефективного механізму управління доходами, поряд з іншими фінансовими важелями, є необхідною умовою успішної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник [7-е вид.]. Житомир : Рута, 2006. 832 с.
2. Кириченко С. О. Сучасний фінансовий стан підприємства та перспективи його розвитку, *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2015. №16. С. 261–266.
3. Костецький В.В. Сутнісно-теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Галицький економічний вісник*. 2010. №4 (29). С. 135–145., с. 122]
4. Круш П.В., Подвігіна В.І., Сердюк Б.М., Економіка підприємства: навч. пос. 2-ге вид. К.: Ельга-Н, КНТ, 2009. 780 с., с. 183.
5. Лайко П.А. Фінанси АПК: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., К.: ДІА, 2000. 225 с.
6. Ніколаєва В.П. Класифікація доходів з операційної діяльності підприємства. *Економіка АПК*. 2009. №10. С. 91–95.
7. Юшко С. В. Категорії валового і чистого доходу; їх історія та майбутнє. *Економіка АПК*. 2001. № 1. С. 40–44.

УДК 338.467

*Герасимів Зоряна,
к. геогр. н., доцент кафедри
гуманітарної освіти і туризму ВП НУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито сутність та структуру туристичного потенціалу. Розглянуто особливості туристично-ресурсного потенціалу Тернопільської області.

Проаналізовано передумови розвитку туризму в регіоні. Досліджено природні та історико-культурні ресурси як складові туристичного потенціалу області. Розглянуто найпривабливіші туристичні локації.

Запропоновано заходи для перспективного використання туристичного потенціалу Тернопільської області та розвитку туристичної галузі в регіоні.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, туристичний потенціал, туристичні ресурси, туристична привабливість, туристичні локації.

*Gerasymiv Zoryana, PhD (Geographical Sciences), Associate Professor,
Associated Professor of the Department of humanitarian education and tourism
SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute", Berezhany, Ukraine*

TOURIST POTENTIAL OF TERNOPIL REGION

The article reveals the essence and structure of the tourist potential. The peculiarities of the tourist resource potential of the Ternopil region are considered.

The prerequisites for the development of tourism in the region are analyzed. Natural and historical and cultural resources as components of the region's tourism potential have been studied. The most attractive tourist locations are considered.

Measures for prospective use of the tourist potential of the Ternopil region and the development of the tourism industry in the region are proposed.

Keywords: tourism, tourist industry, tourist potential, tourist resources, tourist attraction, tourist locations.

Туризм сприяє налагодженню взаємозв'язків між країнами світу, популяризації культури, традицій та звичаїв, архітектури, пам'яток природи, покликаний задовольняти інформаційно-пізнавальні та рекреаційні потреби споживачів туристичного продукту.

Туристичний потенціал території включає природні, соціально-економічні, історико-архітектурні та етнокультурні ресурси, які виступають передумовою розвитку туристичної діяльності.

Тернопільська область володіє потужним туристично-ресурсним потенціалом, який в умовах сьогодення може забезпечити зростання економіки регіону, допоможе створити нові робочі місця, стати важливим джерелом

наповнення бюджету. Ефективне використання туристичного потенціалу активізує інноваційну та інвестиційну діяльність, забезпечує модернізацію та розбудову інфраструктури регіону, здійснює вплив на інші галузі економіки, сприяє зростанню ВВП.

Дослідженню туристичного потенціалу та аналізу ресурсів, які використовуються для потреб туристичної діяльності, присвячені праці багатьох науковців, серед яких: П. Л. Царик, С. В. Дутчак, М. В. Покогодна, В. Ф. Кифяк, Т. І Ткаченко, Н. П. Ващенко, О. О. Любіцева, І. В. Смаль, І. М. Школа, П. Ф. Коваль, В. В. Мацола, О. О. Бейдик та інші. Однак недостатньо вивченими залишаються питання, які стосуються регіональних особливостей використання туристичного потенціалу, сучасних проблем туристичної діяльності, що обумовлює перспективи подальших досліджень.

Туристично-рекреаційний потенціал регіону – унікальна комбінація природної та набутої фізичної, соціальної, інтелектуальної, культурної та духовної компонент потенціалу його носіїв, які становлять рекреації регіону з відповідними умовами для їх реалізації, що дають змогу ефективно вирішувати поточні та стратегічні завдання регіонального розвитку [4].

Туристичні ресурси – частина туристсько-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою [2].

Туристичний потенціал є сукупністю туристичних ресурсів та туристичних об'єктів певної території. Він виступає основою для організації туристичної діяльності, розвитку туристичного бізнесу та виробництва туристичного продукту для потреб споживачів.

Туристичний потенціал регіону – це сукупні можливості регіону пропонувати та створювати конкурентоспроможні туристичні продукти, що використовуються і можуть бути використані для задоволення потреб туристів (фактичних та потенційних). Туристичний потенціал регіону складається з наявних чи фактичних туристичних продуктів та потенційних туристичних продуктів. Потенційні туристичні продукти може бути виявлено за допомогою аналізу існуючих туристичних ресурсів та їх подальшої інтеграції та розвитку. [5].

Туристичний потенціал визначається привабливістю певної території, рівнем розвитку інфраструктури, антропогенною перетвореністю ландшафтів. Його ефективне використання залежить від можливостей для розвитку бізнесу, купівельної спроможності споживачів, інвестиційних ресурсів, безпекових умов, популяризації туристичних ресурсів, ціни та якості наданих послуг.

Тернопільська область володіє значним туристичним потенціалом, оскільки на її території знаходиться багато привабливих природних туристичних об'єктів, значна кількість річок та ставків, цікаві пам'ятки історії, культури та архітектури, рекреаційні ресурси, заповідні території з багатою флорою та фауною. Незначна концентрація промислових підприємств та населення, відсутність великих міст, сприятливі природно-кліматичні умови та задовільна екологічна ситуація є позитивними передумовами для ефективної реалізації туристичного потенціалу регіону.

В Тернопільській області налічується 546 пам'яток природи, це п'ята частина всіх пам'яток природи, що є в Україні. До них належать природний заповідник «Медобори», національні природні парки «Кременецькі гори», «Дністровський каньйон», регіональні ландшафтні парки «Загребелля», «Зарваницький», 123 заказники, 14 парків – пам'яток садового-паркового мистецтва, 9 денропарків, Кременецький ботанічний сад.

Частка заповідних територій в структурі області складає 8,92 %, вона є вищою за середній показник заповідності по Україні.

Цікавими для туристів є Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, водоспади, карстові печери. Спелеологи досліджують печери «Млинки», «Озерна», «Угринь», «Вертеба». Печера «Кришталева», яку називають підземною перлиною Поділля, пристосована для масового туризму, довжина її електрифікованого туристичного маршруту складає 2800 метрів.

Розташована в Чортківському районі Тернопільської області печера «Оптимістична» занесена до Книги рекордів Гіннеса як найдовша у світі гіпсова печера, найдовша печера Європи та п'ята за довжиною серед печер світу [6]. Її протяжністю становить 214 км.

На Тернопільщині знаходиться Дністровський каньйон, який утворений річкою Дністер і розміщений на межі Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької та Хмельницької областей. Він належить до найбільших каньйонів не лише України, а й Європи. Загальна довжина каньйону становить близько 250 км. У 2008 році каньйон був визнаний одним із семи природних чудес України.

Приваблюють туристів Русилівські водоспади, які входять до складу Національного природного парку «Дністровський каньйон». Каскад включає 15 водоспадів висотою від 1,5 до 12 м. Джуринський водоспад біля с. Нирків є найвищий рівнинним водоспадом України.

Історико-культурні туристичні ресурси на території області представлені пам'ятками архітектури, сакральними, замковими та музейними спорудами, археологічними знахідками. Регіон посідає перше місце в Україні за кількістю старовинних замків та оборонних споруд. Вони можуть використовуватись для

розвитку пізнавального, етнічного, паломницького, замкового, фестивального туризму.

Пам'яток історії та культури в області налічується понад 3500 одиниць, серед яких 47 % – це історичні пам'ятки, 36 % – пам'ятки архітектури та містобудування, 12 % – археологічні, 5 % – пам'ятки мистецтва. До пам'яток національного значення занесено 187 об'єктів.

На території Тернопільської області є багато замків, але більшість із них перебувають у поганому стані. Винятком є Збараський замок, розташований на Княжій горі біля центру старого Збаража. В Тернополі збереглася основна будівля Старого замку, приваблює відвідувачів Вишнівецький замковий палац у містечку Вишнівець.

Розпочато підйом з руїн Бережанського замку (споруда збережена на 60-70%), проте через брак коштів роботи ідуть дуже повільно. Частково відновлено замок у Скалаті. Найбільш мальовничі замки – Язловецький, Кременецький, Сидорівський, Теремовлянський [1].

Найзначніші замкові та фортифікаційні споруди області об'єднані у Національний заповідник «Замки Тернопілля», в регіоні діє два державних історико-архітектурних заповідники: Кременецько-Почаївський і в місті Бережани.

До видатних сакральних пам'яток відносяться: Домініканський костел у Тернополі (XVII ст.); костел Різдва Богородиці (XVII ст.), Вірменський костел (XVIII ст.) та Собор Святої Трійці (XVIII ст.), які знаходяться у Бережанах; оборонна Успенська церква у Збаражі (XVII ст.), а також – комплекс монастиря бернардинів (XVII ст.), костел Пресвятої Трійці у Микулинцях.

Серед пам'яток містобудування виділяється будівля Міської ратуші у Бучачі (XVIII ст.) та єзуїтський колегіум (XVIII ст.) у Кременці [3].

На території Тернопільської області знаходяться два чи не найвідоміші християнські святі місця Західної України. Свято-Успенська Почаївська лавра є величезним комплексом з кількох храмів, келій та печер, до якого входить також віддалений на 2 кілометри Свято-Духівський скит. Не менш давньою є й історія Марійського духовно-відпустового центру у Зарваниці. Тут розташована старовинна церква Пресвятої трійці з Зарваницькою Іконою Богородиці, а на межі XX–XXI століть було відновлено і розширено великий комплекс з чудотворним джерелом, собором, дзвіницею, хресною дорогою, купальнею та монастирем [3].

В області діє єдиний у світі музей-печера трипільської культури Вертеба. У місті Монастирська функціонує музейний комплекс «Лемківське село», де зосереджено понад 3 тисячі пам'яток історії, мистецтва та побуту лемків.

Найпривабливішими для туристів на Тернопільщині є такі локації:

- лавандові поля у селі Деренівка (на Теребовлянщині) та Джуринський водоспад (біля с. Нирків Чортківського району);
- печера Вертеба (поблизу с. Більче-Золоте Чортківського району) і урочище Монастирок (у Лісниках на Бережанщині);
- Русилівські водоспади (с. Русилів на правому березі р. Стрипа) та місто Бучач;
- замки та палаци Тернопілля (Збараж, Вишнівець, Кременець, Білокриниця).

Тернопільщина є однією з найбезпечніших областей для туризму та відпочинку в умовах війни. Туроператори розробляють нові та вдосконалюють вже існуючі маршрути, пропонують пізнавальні екскурсії з елементами гастрономічного туризму та майстер-класами на будь-який смак. Туристично-інформаційні центри популяризують привабливі місцеві туристичні локації. В області активно розвивається волонтерська, рекреаційна та реабілітаційна діяльність.

Для перспективного використання туристичного потенціалу Тернопільської області та розвитку туристичної галузі в регіоні необхідно здійснити наступні заходи:

- розробити програму відновлення галузі;
- забезпечити державну підтримку розвитку туризму;
- залучити інвестиції для відбудови інфраструктури;
- реалізувати інноваційні рішення для розширення асортименту та покращення якості туристичного продукту;
- використовувати сучасні інформаційні засоби та технології для підвищення конкурентоспроможності туристичної діяльності;
- популяризувати привабливі туристичні об'єкти регіону;
- покращити кадрове забезпечення туристичної галузі;
- модернізувати об'єкти інфраструктури;
- створити передумови для розвитку сільського зеленого туризму;
- розробити механізм ефективного функціонування туристичної галузі в області.

Список використаних джерел:

1. Дударчук К.Д. Історико-культурні туристичні ресурси Тернопільської області: стан збереження та використання : монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. в. Гнатюка, 2013. С. 26-27.
2. Любіцева О. О. Ринки туристичних послуг. Київ: Альтерпрес, 2002. 436 с.
3. Музичка Є. О., Таран О. Л. Розвиток туристичного потенціалу Тернопільської області. *Молодий вчений*. № 12 (64). 2018. С. 659–665.

4. Огієнко А. В., Огієнко М. М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. *Економіка та управління національним господарством*. Вип. 1 (75). 2020. С. 31–36.

5. Радченко Є. Е. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону. *Ефективна економіка*. № 12. 2018. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6809> (дата звернення 10.04.2024).

6. Тернопільщина туристична: що подивитися й куди поїхати. URL: <https://suspilne.media/286005-ternopilsina-turisticna-so-podivitisa-j-kudi-poihati/> (дата звернення 29.03.2024).

УДК 005.591.6:338.43(477)

Федуняк Ігор,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і менеджменту
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз сучасного стану інноваційного розвитку аграрного сектору України, вказано на особливості інноваційної діяльності держави у сфері АПК. Розглянуто основні причини та чинники уповільнення інноваційного розвитку вітчизняних агропромислових підприємств. Наведено шляхи підвищення інноваційної активності аграрної сфери.

Ключові слова: інновації; інноваційний розвиток; інвестиційний клімат; державна підтримка; аграрний сектор; агропромисловий комплекс; інноваційна діяльність.

*Feduniak Ihor, Ph.D., Associate Professor, SS of NULES of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”, Berezhany, Ukraine*

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF STATE SUPPORT FOR THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

The article analyzes the current state of innovative development of the agrarian sector of Ukraine, points out the peculiarities of the innovative activity of the state in the field of agriculture. The main causes and factors of the slowdown in the innovative development of domestic agro-industrial enterprises are considered. Ways to increase the innovative activity of the agrarian sphere are given.

Key words: innovation; innovative development; investment climate; state support; agricultural sector; agro-industrial complex; innovative activity.

Сільське господарство як галузь економіки вразливе до різноманітних природних катаклізмів, а саме аграрне підприємництво супроводжується високим економічним ризиком через зміни прогнозованих обсягів виробництва, циклічні коливання цін і доходів. Тому воно перебуває під посиленою увагою держави, потребуючи від неї постійної підтримки.

Так, більшість сучасних економістів трактують її як складову системи державного регулювання, що становить сукупність заходів нормативно-правового й економічного впливу, спрямованих на розвиток сільськогосподарського виробництва, підвищення його конкурентоздатності [1, с. 77].

Низький рівень інвестиційної привабливості та несприятливий інвестиційний клімат, які мають місце в нашій країні, не дають змоги отримувати достатньої кількості фінансових ресурсів для розвитку аграрних підприємств, впровадження сучасних технологій, технічного переоснащення, впровадження нових наукових розробок та інновацій. Для більшості галузей аграрного виробництва України характерні тривалі терміни окупності інвестицій із-за несприятливих цін на сільськогосподарську продукцію, інфляційні процеси тощо.

Пряма допомога держави відбувається через: - фінансування інноваційних програм проєктів; - фінансову підтримку експорту; - надання майна для провадження інноваційної діяльності; - підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів для інноваційної діяльності; - надання безкоштовних консультаційних та експертних послуг; - державне замовлення. До опосередкованих методів державної підтримки належать: - формування пільгової системи оподаткування інноваційної діяльності; - спрощення процедури сертифікації, ліцензування; - маркетинговий супровід наукової продукції; - моніторинг інноваційної діяльності й активне використання антимонопольних заходів; - субсидування процентної ставки за кредитом.

У сучасних умовах кожному суб'єктові господарювання необхідно об'єктивно розуміти теоретико-практичні основи закономірностей процесу формування структури джерел зростання, методів оцінки й розробки напрямів ефективного використання наявного потенціалу. Професійна обізнаність у цих проблемах дасть змогу об'єктивно оцінювати свої реальні можливості, розробляти нові напрями інноваційної діяльності, сформувані ефективну стратегію інноваційного розвитку. Кожне підприємство у структурі галузевого виробництва повинно розробити свій дієвий стратегічний план інноваційного розвитку, спрямований на досягнення рівноваги між власним платоспроможним

попитом, існуючими обсягами пропозицій з боку наукових організацій та інвестиційними можливостями підприємств.

На етапі трансформаційних перетворень аграрна галузь перебувала у стані глибокої кризи; її загальна ефективність знижувалася і на макро- так і на мікрорівнях. Тому питання інноваційного розвитку не вважали першочергове. З коштів державного бюджету мають надходити інноваційні видатки на поліпшення земельних ресурсів, інформаційні послуги, наукові дослідження та практичні розробки їх у сільському господарстві, закупівлю інноваційного продукту, техніко-технологічне переоснащення.

Незважаючи на очевидні переваги інноваційного аграрного бізнесу, в Україні простежується тенденція перенесення відповідальності за інноваційний процес в АПК безпосередньо на сільгоспвиробників [2 с. 114].

Важливим напрямком підтримки інноваційного розвитку аграрного підприємництва є техніко-технологічний, що здійснюється через інвестиційний процес і передбачає наявність певних організаційних форм, які у сукупності формують інноваційну інфраструктуру.

Провідною тенденцією інтегрованої підтримки інноваційних процесів у аграрному підприємстві в більшості розвинутих країн є кластеризація, адже кластери в сучасних умовах становлять собою центри виробничо-територіального об'єднання підприємницьких структур, утворених добровільно, які функціонують на базі центрів генерації наукових знань і бізнес-ідей, у межах єдиного ланцюжка зі створення вартості.

Вагомість формування кластерних систем, з огляду на їхню роль у підтримці інноваційності аграрного сектора полягає у:

- спільній розробці, формуванні та реалізації однорідної продукції із орієнтацією на позитивний кінцевий ефект;
- формуванні прогресивної інноваційно-технологічної політики розвитку на ґрунті кращих інноваційних технологій;
- уможливленні ефективнішого розподілу наукових знань і винаходів, їх швидкому поширенні;
- підвищенні конкурентоспроможності продукції на основі ефекту синергізму;
- сприянні процесам децентралізації та створення самодостатніх сільських територіальних громад, формуючи у такий спосіб зростання місцевих економік;
- згладженні протиріччя між потребою підвищення конкурентоспроможності агропромислових підприємств, збільшенні їх

рентабельності та внеском цих підприємств у розвиток сільських територій;

– можливості (без залучення посередників) розвитку прямих зв'язків між агропідприємствами (зокрема великими) і власниками сортових ресурсів на засадах взаємовигідної спільної діяльності.

Практика останніх років з очевидністю переконує: ефективність інноваційного розвитку буде досягнена лише за умови конструктивного консенсусу між найважливішими суб'єктами агробізнесу – державою, великими агрохолдингами, малими формами господарювання, місцевими територіальними громадами, навчальними і науково-дослідними установами та споживачами. Це означає, що стратегічне прогнозування функціонування аграрної економіки має здійснюватися на основі продуманої науково обґрунтованої інституційної моделі інноваційного розвитку, підпорядковуватися завданням модернізації суспільства та формуванню нових раціональних стандартів життя, поведінки, добробуту і загалом можливості користуватися всіма благами цивілізації [3, с. 9].

Наразі оптимальна інституційна модель розвитку інноваційного аграрного підприємництва ще не визначена, а існуюча ж недосконала і незбалансована. Це проявляється як на рівні базисному (влада, управління, власність, праця), так і на рівні похідному (інвестування, ціна конкуренція, підприємництво, регулювання). У більшості сучасних аграрних підприємств попит на інновації обмежений, а інституційні зв'язки між суб'єктами інноваційного процесу мають переважно формальний характер.

Інноваційна діяльність є головним засобом підвищення ефективності виробництва, однією із складових процесу успішного функціонування підприємств України. При виділенні проблем інноваційної діяльності слід виходити з того, що в сучасних умовах аграрна сфера України є інвестиційно-інноваційно привабливою і має бути орієнтована на інноваційний шлях розвитку, що є одним з найпоширеніших способів забезпечення успішного функціонування підприємства.

На сьогодні є багато проблем, що заважають ефективному й якісному розвитку аграрних підприємств. Особливу увагу слід звернути на недостатнє інвестування інноваційного розвитку через брак фінансових ресурсів, недосконалу нормативно-правову базу, відсутність державної підтримки, непривабливість вітчизняних підприємств для іноземних інвесторів тощо, які заважають ефективному й якісному розвитку аграрних підприємств.

Сучасні умови вимагають підвищення активності інноваційних процесів та впровадження інноваційних технологій. З цією метою особливу увагу необхідно сконцентрувати на створенні передумов для інноваційного забезпечення, яке повинно, передусім, передбачити формування взаємних механізмів держави та

бізнесу, розвитку системи інформаційної підтримки та підвищення ефективності функціонування саморегулюючих організацій в аграрній сфері. Отже, формування ефективних та дієвих механізмів здійснення інноваційної діяльності підприємствами аграрної сфери дасть змогу підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності та зміцнити позиції на міжнародному ринку аграрних товарів.

Список використаних джерел

1. Ділові очікування підприємств України: аналіз. Генеральний економічний департамент НБУ. Вип. 2 (34). 39 с. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=CFCD0A34B070D2AE8CBE DFAED9A82A61?id=4881655>.
2. Захарченко В. І., Балахонова О. В. Обґрунтування побудови механізму управління інноваційним розвитком регіону. *Інноваційна економіка*. 2016. № 7–8. С. 86–90.
3. Онищенко О. Соціально-економічна природа і розміри сільськогосподарських підприємств. *Економіка України*. 2000. № 6. С. 58–68.

УДК 657

Стемковська Ірина

старша викладачка кафедри обліку і аудиту

ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»

м. Бережани, Україна

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті наведено наукові підходи до трактування сутності поняття «електронний документообіг». Досліджено теоретичні та практичні аспекти впровадження електронного документообігу на сучасних підприємствах України. Наведено відомі системи електронного документообігу. Розкрито переваги та недоліки впровадження електронного документообігу.

Ключові слова: *електронний документ, електронний документообіг, система електронного документообігу, електронний цифровий підпис, електронний архів.*

Stemkovska Iryna

Senior Lecturer of the Department of Accounting and Auditing

Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine

«Berezhany Agrotechnical Institute»

Berezhany, Ukraine

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT IN ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

The article presents scientific approaches to the interpretation of the essence of the concept of «electronic document management». The theoretical and practical aspects of the introduction of electronic document management at modern enterprises of Ukraine have been studied. Known systems of electronic document management are given. The advantages and disadvantages of the introduction of electronic document management are revealed.

Key words: *electronic document, electronic document management, system of electronic document management, electronic digital signature, electronic archive.*

Управління документами підприємства вимагає правильно організованої системи документообігу. Сьогодні для ефективної і швидкої роботи підприємствам просто необхідний електронний документообіг. За його допомогою можна вести електронний архів, контролювати рух документів, виконання доручень та багато іншого. Електронний документообіг спрощує спільну роботу співробітників із документами і файлами, підвищує ефективність діяльності колективу та підприємства у цілому.

У сучасних умовах, які ускладнені як наслідками пандемії, так і, передусім, повномасштабним вторгненням РФ в Україну, впровадження сучасних систем електронного документообігу вітчизняними підприємствами є надзвичайно актуальним. Актуальність обумовлена тим, що працівники підприємств, які мігрували або отримали статус ВПО, проте не звільнились, працюючи віддалено, не мають можливості комунікувати з деякими службами підприємства для ознайомлення та підпису певних документів, тому важливим є питання використання працівниками ЄЦП (єдиного цифрового підпису) або вирішення засобів комунікацій, якщо такого підпису він не має. Також вітчизняні підприємства відчують такі проблеми, як неможливість обміну документами, що підписані в різних системах електронного документообігу, складнощі вивантаження документів з різних програм та їх збереженні в архіві, погіршення умов договірної роботи підприємств із контрагентами, погіршення прямих комунікацій з іноземними контрагентами під час війни, можливостей їх перевірки, укладення договорів та розрахунків. Водночас, існує необхідність забезпечення стабільної роботи підприємства за допомогою електронного документообігу та зростання рівня безпеки господарської діяльності.

Теоретичні та практичні аспекти електронного документообігу стали предметом дослідження багатьох науковців, серед яких: Плаксієнко В.Я., Черненко К.В., Шевченко А., Засядько В., Карпушенко М.Ю., Волковицький М., Кравченко О.В., Ткаченко А.А., Ситник І.П., Мельниченко А.І. та ін. Однак задля розвитку бізнесу у сучасних реаліях українські підприємці потребують подальшого удосконалення систем електронного документообігу, що й підтверджує актуальність статті.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів впровадження системи електронного документообігу на підприємстві, визначенні його переваг та недоліків.

Успіх діяльності підприємства чи установи в певній мірі залежить від раціональної організації документообігу. Незалежно від того, якими документами потрібно керувати – вхідними чи вихідними, контроль управління документообігом має важливе значення для належного функціонування підприємства. Постійне збільшення обсягів інформації зумовлює потребу в автоматизації управління документами, що дозволяє не витратити багато часу на вирішення завдань, пов'язаних із документообігом.

Підприємства все частіше обмінюються електронними документами, що дозволяє перейти від паперового документообігу до електронного, а це своєю чергою економить час та полегшує роботу співробітників, знижує часові витрати на розв'язання завдань, пов'язаних з документообігом. Політико-економічна ситуація висуває нові вимоги до ефективної діяльності суб'єктів господарювання, електронний документообіг відкриває можливості для довготривалого збереження документів.

У законодавчих актах та працях науковців можна зустріти різні трактування поняття електронного документообігу. Так, згідно Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», «електронний документообіг – це сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів» [5]. Водночас, у Типовій інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами у діловодстві, електронного міжвідомчого обміну наведено таке визначення: «електронний документообіг – це обіг (проходження) службових електронних документів з моменту їх створення або одержання до завершення виконання, відправлення, знищення або передавання до архівного підрозділу установи» [1].

На думку Засядько В., електронним обігом є «високотехнологічний і прогресивний підхід до суттєвого підвищення ефективності роботи фірми, установ і організацій» [2]. Подібної точки зору притримуються Ситник І. П. та Мельниченко А. І., які вважають, що «електронний документообіг – це комплекс програмних, технічних, інформаційних засобів, призначених для контрольованого створення й управління документами на підприємстві відповідно до правил обробки документів, що обумовлені бізнес-процесами підприємства» [6].

Іншими словами, електронний документообіг в Україні являє собою сучасну технологію, що дає змогу значно спростити процеси на підприємстві, скоротити час пошуку і формування документів.

За результатами проведеного дослідження слід зазначити, що електронний документообіг – це система управління різними видами документів на підприємстві з використанням комп'ютерних програм та електронних систем зберігання даних. Вона включає комплекс документів, робочий процес, сховища документів, інформаційно-пошукові системи та процеси, що використовуються для відстеження, зберігання та контролю документів.

Електронний документообіг дозволяє створити єдиний інформаційний простір, інтегруючи в інформаційний вузол усі документальні системи. Інтеграція здійснюється без втрати якості роботи з документами, зі збереженням традицій діловодства. Всі документи зберігаються в єдиному сховищі, що дозволяє забезпечити оптимальний пошук і відбір інформації при підготовці матеріалів.

Система електронного документообігу на підприємстві – це набір програмного забезпечення, який дозволяє створювати, зберігати, індексувати, захищати, отримувати та відстежувати документи, дані, форми та іншу інформацію.

Система електронного документообігу являє собою складний комплекс технічних і організаційних рішень, котрі сприяють збереженню і раціональному використанню людських ресурсів та підвищенню ефективності управління потоками корпоративних документів чи інформації [7].

Прилипко Н. О. під системою електронного документообігу розуміє систему управління створенням, редагуванням, проходженням, підписанням та виконанням документа, що забезпечує процедурну автоматизацію цього процесу шляхом управління послідовністю робіт із залученням відповідних виконавців на базі інформаційних комп'ютерних технологій [4, с. 155].

Доцільно відмітити, що системи електронного документообігу мають відповідати таким вимогам:

- ✓ масштабованість (підтримка будь-якої кількості користувачів);
- ✓ розподілення (взаємодія розмежованих платформ для роботи в організаціях, розподілених територіально);
- ✓ модульність (система має складатися з окремих модулів, інтегрованих між собою);
- ✓ відкритість (система повинна мати відкриті інтерфейси для можливого доопрацювання та інтеграції з іншими системами) [3, с. 64].

У науковому дискурсі розрізняють основні принципи організації електронного документообігу, котрі передбачають одноразову реєстрацію документів; можливість паралельного виконання різних операцій з метою скорочення часу опрацювання документів та підвищення оперативності їх виконання; виключення можливості дублювання документів; безперервність руху документа; ефективно організовану систему пошуку документа; розвинену систему звітності.

Сьогодні ринок систем електронного документообігу стрімко розвивається. На сучасному українському інформаційному ринку представлено велику кількість систем та програм електронного документообігу як вітчизняних, так і закордонних розробників, серед яких: Documentum, LanDocs, «ДІЛО», «БОС-Референт», Docs Fusion, Docs Open, Optima Workflow, DIRECTUM, PayDox, «М.Е.Doc IS».

Як свідчить практика та результати наукових досліджень, електронний документообіг має низку переваг перед паперовим, серед яких:

1) Економія часу. Електронний документообіг дозволяє зменшити час на обробку і реєстрацію документів, уникнути помилок, пов'язаних із заповненням реквізитів документа (використовуючи автоматичну генерацію номера і поточної дати, використання довідників), а також скоротити час працівників, який витрачається на пошук паперових документів, адже пошук у загальній базі електронних документів можна швидко провести за ключовими словами, виразами або будь-якою комбінацією реквізитів.

2) Упорядкування діловодства, підвищення виконавської дисципліни. Підвищення прозорості руху документів у внутрішній системі підприємства, можливість контролю керівництвом змін статусу та стану документа на усіх етапах його існування та затвердження. Відстеження стану кожного документа (у будь-який момент часу можна дізнатися, хто саме працює з документом). За необхідності можна простежити, хто й коли вносив зміни в документ.

3) Прискорення обробки документів. Якщо відділи підприємства розташовані в різних приміщеннях, то паперовий документ необхідно особисто нести туди для узгодження. За електронного документообігу необхідний документ потрапляє до працівника за частки секунди.

4) Планування роботи. Завдяки вказанню дати створення та терміну виконання можна планувати виконання документів, що надходять згідно з чергою.

5) Гнучкі умови праці робітників та цілодобовий віддалений доступ. Працівники мають можливість працювати віддалено завдяки можливостям

електронного доступу та комунікацій, перебуваючи у відрядженні, у відпустці або на лікарняному.

6) Підвищення інформаційної безпеки. Зниження ризиків втрати інформації та документів завдяки збереженню резервних копій файлів у центральній базі даних. Співробітник не зможе його зіпсувати або втратити. Видалений випадково або спеціально документ можна відновити.

7) Раціональне використання фізичного простору й техніки, компактність архіву. Документи та файли можуть безпечно видалятися після закінчення терміну їх зберігання залежно від статусу та актуальності інформації. Це сприяє більш раціональному використанню місця для зберігання.

8) Збереження історії кожного файлу та супутньої документації. Система електронного документообігу створює умови для централізації управління взаємовідносинами з покупцями (замовниками) та постачальниками.

9) Зростання рівня задоволеності співробітників від робочого процесу завдяки оптимізації щоденних завдань.

10) Можливість вміщення у документ мультимедійних даних та використання заздалегідь заготовлених форм.

11) Можливість захисту документів від несанкціонованого доступу та розмежування прав доступу працівників до інформації.

12) Скорочення витрат на друк, папір, поштові марки, конверти та пересилку. Паперові документи, які пересилаються між відділами або постачальниками, можуть пересилатися в електронному вигляді.

Водночас, незважаючи на явні переваги, у систем електронного документообігу існують проблеми та недоліки:

✓ висока вартість – потрібно додатково затратити значні кошти на придбання програм та системи, їх впровадження, модернізацію та обслуговування;

✓ довготривалість створення і впровадження системи електронного документообігу – після купівлі тривалий час займають установка, впровадження та налагодження;

✓ у штаті підприємства повинен бути адміністратор, який стежитиме за функціонуванням системи, виконувати сервісні дії, вирішувати питання користувачів;

✓ необхідно провести навчання всіх користувачів;

✓ із метою збереження інформації необхідно створити резервну копію бази з документами;

✓ забезпечення безпеки системи – розмежування доступу між користувачами; випуск необхідних електронних підписів; захист інформації від

внесення несанкціонованих змін, проникнення ззовні; уникнення втрати інформації та її витоку;

✓ якщо електронний документообіг відсутній у підприємств-партнерів, необхідно забезпечити існування і електронної, і паперової систем.

На нашу думку, для вирішення проблем впровадження електронного документообігу, які є актуальними для багатьох сучасних підприємств України, потрібно:

- впроваджувати систему електронного документообігу поетапно;
- для створення системи електронного документообігу необхідно забезпечити кваліфікований штат працівників, який володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками;
- підготувати персонал до впровадження системи електронного документообігу;
- оцінити економічну ефективність;
- забезпечити робочі місця працівників програмно-апаратними засобами тощо.

Отже, розглянувши переваги й недоліки впровадження електронного документообігу, розуміємо, що переваг значно більше. Упровадження системи автоматизації документообігу забезпечує реєстрацію, облік і зберігання документів, оперативний доступ до документів, облікової та звітної інформації, ефективне управління процесами руху та оброблення документів, скорочення часу процедур узгодження документів та прийняття рішень, підвищення виконавської дисципліни, скорочення невиробничих витрат робочого часу співробітників, а також мінімізацію фінансових витрат на документообіг і діловодство.

Таким чином, з урахуванням здобутків вітчизняних суб'єктів господарювання, уряду та розробників програмного забезпечення, перехід на електронний документообіг надає значні умови для відновлення підприємств та їх подальшого розвитку, а також підвищення безпеки їх діяльності. В умовах воєнного стану суб'єкти господарювання потребують удосконалення систем електронного документообігу задля покращання комунікацій, у тому числі – бізнесу та уряду, а також забезпечення безпеки інформації в процесі обміну нею. Подальші розробки з метою розвитку систем електронного документообігу повинні ґрунтуватись на успішному зарубіжному досвіді, а також врахуванні європейських вимог для створення таких систем.

Список використаних джерел

1. Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#n18> (дата звернення 15.04.2024).
2. Засядько В. Перспектива застосування електронного документообігу при вантажоперевезеннях на підприємстві. *Економічна думка*. 2019. Вип. 7. С. 29–34.
3. Матвієнко О., Цивін М. Основи організації електронного документообігу : навч. посіб. Київ: Центр учб. л-ри, 2008. 112 с.
4. Прилипко Н. О. Вдосконалення системи електронного документообігу в органах державної влади. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія : Державне управління*. 2014. Т. 15. Вип. 286. С. 155–164.
5. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 15.04.2024).
6. Ситник І. П., Мельниченко А. І. Системи електронного документообігу в електронному бізнесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 4. С. 174–178.
7. Тарнавський Ю. А. Системи електронного документообігу : опорний конспект лекцій. Київ : ПК ДСЗУ, 2007. 37 с.

УДК 338.43:355

*Христенко Галина,
канд.екон.наук, доцент кафедри економіки і менеджменту,
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

АГРАРНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті доведено, що Україна завжди була і залишається одним з основних виробників сільськогосподарської продукції та гарантом глобальної продовольчої безпеки. Розкрито організаційно-економічні проблеми розвитку аграрного сектора, спричинені воєнними діями на території нашої держави. Систематизовано та проаналізовано основні виклики та ризики для аграрного сектора економіки України в умовах повномасштабної війни. Встановлено, що український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу. Обґрунтовано основні напрями повоєнного відновлення аграрного сектора України.

***Ключові слова:** аграрний сектор, стан, ризики, воєнні дії, продовольча безпека, сільськогосподарська продукція, аграрне виробництво.*

***Khrystenko Halyna,**
PhD (Economics), Professor of the Department of Economics and Management
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute», Berezhany, Ukraine*

AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY: STATUS AND PROSPECTS OF POST-WAR RECOVERY

The article proves that Ukraine has always been and remains one of the main producers of agricultural products and a guarantor of global food security. The organizational and economic problems of the development of the agrarian sector, caused by military actions on the territory of our state, are revealed. Systematized and analyzed the main challenges and risks for the agricultural sector of the economy of Ukraine in the conditions of a full-scale war. It was established that the Ukrainian agricultural sector demonstrated high resilience and adaptability to wartime risks. The main directions of the post-war recovery of the agricultural sector of Ukraine are substantiated.

Key words: *agricultural sector, condition, risks, military actions, food security, agricultural products, agricultural production.*

Україна завжди була і залишається одним з основних виробників сільськогосподарської продукції та гарантом глобальної продовольчої безпеки. Наша держава є вагомим експортером на світовому ринку продовольства. До повномасштабної війни за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі. Експорт вітчизняних зернових становив $\frac{3}{4}$ від загального обсягу виробництва, а внутрішнє споживання – лише 20-25%. Україна постачала 10% світового експорту пшениці, понад 14% кукурудзи і понад 47% соняшникової олії [3]. Наразі завдяки допомозі партнерів Україна залишається ключовим постачальником на світових ринках зерна та соняшникової олії, з часткою понад 10% міжнародної торгівлі. У 2023 р. експортовано 16,1 млн т пшениці до 65 країн, 26,2 млн т кукурудзи до 80 країн і 5,7 млн т соняшникової олії до 130 країн світу [4].

Питання стану, розвитку та проблем аграрного сектору України досліджують вчені: Артиш В., Бородіна О., Базиліюк Б., Гадзало Я., Гальчинський А., Голомша Н., Лузан Ю., Демчак І., Єрмаков О., Карасьова Н., Кваша С., Осташко Т., Фіщук І. та інші.

Метою статті є дослідження стану аграрного сектору економіки України в умовах війни та визначення перспектив повоєнного його відновлення.

Україна, будучи потужним виробником і експортером більшості видів агропромислової продукції, у довоєнний період практично не перебувала в стані продовольчої нестабільності. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції дозволяло гарантувати країні продовольчу незалежність. За міжнародними оцінками у світовому вимірі рівень продовольчої безпеки оцінюється шляхом розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI) і засвідчив, що у 2021 р. Україна знаходилася на 58-му місці у світі й на 25-му в європейському регіоні.

Найкращі показники Україна мала за критеріями якості та безпечності продукції (55-та позиція) і природних ресурсів та сталості (56-те місце) [1].

Воєнні дії, які відбуваються в Україні внаслідок широкомасштабної агресії росії, призвели до дестабілізації усіх галузей національної економіки, зокрема й аграрного сектору, посилили ризики забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Воєнні дії на території України негативно вплинули на аграрний сектор і спричинили низку організаційно-економічних проблем: активні бойові дії перешкоджають веденню польових робіт на частині території; окупація, мінування та забруднення сільськогосподарських угідь; викрадення та нищення частини урожаю; знищення інфраструктури, сільськогосподарської техніки, худоби, насінневого фонду, домогосподарств населення; порушення виробничо-збутових логістичних ланцюгів; знищення або незавантаженість виробничих потужностей; недостатність елеваторів, спеціалізованих складів для зберігання продукції, оскільки найбільші потужності із зберігання аграрної продукції зосереджені в районах бойових дій; неможливість вільного пересування вантажів; обмеження доступу до морських портів; недостатність рухомого складу – вагонів та вантажних автомобілів; простої у вивезенні агропродукції за кордон; протекціонізм окремих країн тощо.

Слід зазначити, що український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу. **Так, в умовах війни:**

- валовий збір за всіма групами сільськогосподарських культур у 1,5-3 рази перевищує потреби внутрішнього споживання;

- потреби внутрішнього ринку м'яса й м'ясопродуктів повністю забезпечено;

- відновлюється вітчизняна молочна галузь у сільськогосподарських підприємствах;

- поступово відновлюються обсяги експорту аграрної продукції.

Водночас виробництво сільськогосподарської продукції відбувалося при значних фінансових втратах через низьку ціну на зернові та олійні культури на внутрішньому ринку, ускладнений експорт, обмежені можливості щодо відновлення матеріально-технічної бази, об'єктів інфраструктури, ведення польових робіт на частині території нашої держави. Вимушена зміна структури посівних площ на користь збільшення виробництва більш рентабельних олійних культур дала змогу частково покрити витрати сільгоспвиробників, а загальне зростання обсягів виробництва рослинницької продукції відбулося, в основному, завдяки сприятливих погодних умов. При цьому більшість галузей тваринництва залишається в кризовому стані, особливо це стосується м'ясо-молочної галузі, передусім унаслідок зменшення виробництва у господарствах населення.

Основними викликами та ризиками для аграрного сектора економіки України в умовах повномасштабної війни є:

- дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема через зростання собівартості виробництва;

- спрощення аграрних виробничих процесів, а саме: зменшення внесення добрив, засобів захисту рослин, що негативно впливає на рівень врожайності сільськогосподарських культур та якісний склад земель;

- посилення кризових явищ у тваринництві. Так, за даними Держстату станом на 1 лютого 2024 р. поголів'я ВРХ в Україні скоротилося на 159 тис. голів, що на 7,3% менше порівняно до лютого 2023 р. і на 2,6% менше порівняно до 1 січня поточного року. Станом на 1 лютого 2024 р. в присадибному і промисловому секторі України утримувалося 2,18 млн голів ВРХ, у тому числі 1,26 млн корів. За останній рік поголів'я ВРХ скоротилося на 159 тис. голів (-7,3%), у тому числі корів – на 89,8 тис. голів (-7,2%). Близько 30% тварин утримується на промислових підприємствах, а 70% – в господарствах населення [2]. Найбільш вразливими до викликів війни виявилися господарства населення, де скорочення поголів'я ВРХ відбувається швидшими темпами. Промислові молочно-товарні ферми навпаки виявилися більш стійкими;

- дефіцит трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві;

- знищення аграрної інфраструктури, виробничих потужностей, логістичних шляхів;

- екологічні виклики.

Основні напрями забезпечення функціонування аграрного сектора економіки України в умовах повномасштабної війни мають бути спрямовані на збереження ефективності ланцюга «виробництво – переробка – зберігання – постачання харчових продуктів». В умовах повоєнного відновлення треба забезпечити диверсифікацію розвитку аграрного виробництва на основі підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств, формування ринкових інститутів, що передбачатиме підвищення ефективності використовуваних у сільському господарстві ресурсів, зміцнення продовольчої безпеки держави, розвиток багатокладності, нарощування експорту товарів з більшою доданою вартістю, забезпечення комфортних умов проживання на селі [5]. Виникає потреба формування нової повоєнної моделі розвитку аграрного сектора зі збалансуванням його економічних, екологічних та соціальних компонентів, що відповідатиме цілям сталого розвитку.

Відновлення аграрного сектора на інноваційних засадах стане рушієм значної активізації розвитку суміжних секторів економіки, до яких

належать переробка аграрної продукції, харчова промисловість, виробництво добрив, сільськогосподарське машинобудування, біоенергетика, сегменти IT-індустрії, задіяні в цифровізації аграрного виробництва та логістики.

Список використаних джерел

1. Васильєв С. В., Масляєва О. О. Теоретичні засади формування антикризової діяльності агропромислових підприємств. *Агросвіт*. № 5–6. 2021. С. 103–108.
2. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.
3. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. 2023. 23 листопада. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu>.
4. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. 17 січня. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html.
5. Русан В. М., Жураковська Л. А. Аграрний сектор України у 2023 році: складники стійкості, проблеми та перспективні завдання. Національний інститут стратегічних досліджень. 2024. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>.

УДК 338.43:355

Ярема Любов,
кандидатка економічних наук, доцентка,
деканша факультету економіки і природокористування
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна

УПРАВЛІННЯ ТОВАРНОЮ ПОЛІТИКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрита суть товарної політики, її завдання. Товарна політика займає важливе місце в управлінні діяльністю підприємства, оскільки впливає на узгодження інтересів виробника та споживача. Доведено, що управління товарною політикою передбачає розробку, обслуговування та елімінування товару, де поєднуються товарні ресурси з ринковими запитами покупців. Основною метою управління є збільшення прибутку, зниження ризику та поліпшення іміджу підприємства.

Ключові слова: управління, товарна політика, підприємство, конкурентоспроможність, товар, прибуток.

*Yarema Lyubov, candidate of economic sciences, associate professor,
Dean's office of the Faculty of Economics and Nature Management
VP NUBiP of Ukraine "Berezhn Agricultural Technical Institute"
Berezhany, Ukraine*

COMPANY MANAGEMENT AND ENTERPRISE POLICY

The article reveals the essence of commodity policy and its tasks. Commodity policy occupies an important place in the management of the company's activities, based on the influence of the interests of the producer and the consumer. It is proven that the management of product policy involves the development, maintenance and elimination of products, where product resources are combined with market requests of buyers. The main goal of management is to increase profit, reduce risk and improve the image of the enterprise.

Keywords: management, product policy, enterprise, competitiveness, product, profit.

На сьогоднішній день діяльність будь-якого підприємства відбувається в умовах економічної глобалізації. Сучасні підприємства практично щоденно зіштовхується з різними проблемами в залежності від галузі своєї діяльності, цільової аудиторії або ринку, а головне із корективами, які вводяться військовим станом. Тому важливого значення набуває підвищення конкурентоспроможності підприємств та їхньої продукції. Товарна політика займає важливе місце в управлінні діяльністю підприємства, оскільки впливає на узгодження інтересів виробника та споживача. Кінцевим результатом товарної політики є пропозиція стосовно товарної стратегії, яка допоможе вирішити проблеми, посилити конкурентоспроможність та досягти поставлених цілей. В такому випадку керівництву потрібно обрати ту товарну групу з всього запропонованого асортиментного набору, яке принесе максимальну ефективність.

Різний товаровиробник прагне, завоювати ринок своїми товарами на довгий проміжок часу. Однак це нереально, через те, що будь-який товар має певний життєвий цикл. Існує концепція життєвого циклу товару і належить вона Теодору Левіту. За допомогою її відображається процес розробки товару, поведінки конкурентів і покупців, його збуту, одержання прибутку, розвитку стратегії маркетингу підприємства від моменту створення ідеї про впровадження товару та до зняття його з ринку [3, с.120].

Науковці [5, с.263] наводять визначення, що «життєвий цикл товару — це певний проміжок часу, протягом якого товар має життєздатність на ринку, тобто користується попитом, перебуває в обігу і приносить дохід товаровиробникам і продавцям».

Прибуток від реалізованого товару може суттєво зменшитись внаслідок падіння попиту, тому подальша торгівля з ним стає економічно недоцільною.. Життєвий цикл товару може тривати декілька років, а той зовсім декілька годин. Певна стадія життєвого циклу товару дає змогу визначити різні стратегії й тактики підприємств, які займаються розподілом й виробництвом, а також мати різні можливості для отримання прибутку. Дізнавшись стадію життєвого циклу товару, можна планувати та прогнозувати поведінку підприємства відповідно певного товару та його продаж. [6, с. 294–295].

Дана концепція широко використовується в маркетинговій практиці як така, що добре відповідає практичному досвіду, адже вона дає змогу проаналізувати, описати ринкове життя товару.

Першим етапом є період, коли товару на ринку як такого не існує. Даний етап не є життєвим циклом товару, але саме під час розробки товару формуються основи його майбутнього комерційного успіху. Проводиться дослідження ринку, розробка, та апробація ідеї товару. Збуту й прибутку тут очікувати не варто. Навпаки, підприємство вкладає свої інвестиційні кошти в розроблення товару, сподіваючись у майбутньому покрити їх доходами від його реалізації. Після цього настає період розробки товару, коли створюються конкретні креслення, моделі товару, розробляється зображення товару. На цій стадії на ринку відсутня інформація про новий товар.

Тому поставленими завданнями в даний час є: проінформувати споживача про товар, який готується до виходу на ринок; проаналізувати і зорієнтувати підприємство на, певну ціну, сервіс, певне коло споживачів та можливе місце збуту товару; показати переваги товару в порівнянні з товарами конкурентів.

На другому етапі товар впроваджується на ринок, починається його реалізація. В даному етапі відбуваються заходи з пробного маркетингу, продукт вводять на ринок, поступово збільшуючи обсяг продажу, і відповідно зменшуючи свої збитки. Згідно даної концепції життєвого циклу, цей етап потрібно починати з низького обороту, оскільки товар ще недостатньо популярний на ринку. Саме тому на цьому етапі доцільно витратити кошти на рекламу і збут. Головна мета підприємства на цьому етапі це витримати перші несуттєві покупки, привернути увагу покупців, налагодити контакти з торгівлею, привести до мінімуму сумніви покупців щодо новинки.

Третій етап – етап зростання, це коли відбувається розширення ринку та збуту за рахунок суттєвого збільшення обсягів виробництва товару, пришвидшення процесів його розповсюдження свідчить про те що його схвалили споживачі. Саме на цьому етапі життєвого циклу товару підприємство може подолати точку беззбитковості, і таким чином мати відповідний прибуток. Як прибутки так і обсяги збуту, на цьому етапі мають тенденцію до зростання.

На цьому етапі слід впровадити заходи: з постійного поліпшення якості товару, його вдосконалення, закріплення на освоєних сегментах ринку та завоювання нових, переорієнтація реклами на стимулювання збуту з розповсюдження інформації щодо товару [2, с. 299].

Наступним є етап зрілості товару. В цьому етапі спостерігається обсяг продажу який досягає свого найбільшого значення, але помітнішою стає

тенденція до його гальмування. Обсяги прибутку зменшуються, однак вони все ще значні, тому привабливість товару для підприємства зберігається.

Після зрілості, настає етап стану насичення (спад). Особливістю якого є зниження рівня обсягів прибутку за рахунок зниження продажу. Причинами цього зниження є, насичення ринку збуту, та загострення конкуренції через наявність надмірної кількості конкурентів.

Щоб протидіяти цьому підприємству необхідно: переоцінити ідею товару; зменшити витрати на виробництво товару; заново проаналізувати ринок [6].

Заключним етапом життєвого циклу товару є його зняття з виробництва на ринку. Загострення конкуренції, продаж падає до нуля, та цінова боротьба загрожують підприємству збитками. Таким чином щоб не закритися зовсім, підприємству на даному етапі потрібно своєчасно, у максимально короткі терміни зняти товар з виробництва, та мінімізувати можливі збитки.

Зазвичай перехід від стадії до стадії відбувається без істотних різких стрибків. Тривалість циклу та окремих його фаз залежить від товару і конкретного ринку збуту. Зовнішні фактори, суттєво впливають на життєвий цикл товару шляхом, рівня інфляції, економіки в цілому та стилю життя споживачів [1].

Таким чином, товар – це все, що може задовольнити потребу, або попит і пропонується ринку з метою привернення уваги, придбання, використання або споживання. Товар має життєвий цикл, що показує, на якому етапі свого існування знаходиться товар. Залежно від етапу життєвого циклу товару підприємство повинно вибудовувати правильну стратегію дій, аби не завдати шкоди своїй діяльності та не дати конкурентам потіснити підприємство на ринку.

Основу розвитку підприємств складає товарна політика — політика створення продукту, його планування та удосконалення, що забезпечує прибуткову діяльність і конкурентоспроможність.

Обов'язок товарної політики полягає в тому, щоб вдало сполучати товарні ресурси з ринковими запитами, здійснювати і в першу ж чергу розробляти таку політику, яка б сприяла б стійкому просуванню і росту продажу товарів.

Основною метою товарної політики є: зниження витрат на виробництво та маркетинг; підвищення товарообігу; забезпечення прибутку; підвищення частки ринку, на якому діє фірма; поліпшення іміджу; зниження ризику.

Товарна політика може здійснюватися в двох напрямках: вдосконалення товарів, які вже існують на ринку, або ж створення нового продукту.

Створення нового продукту дає підприємству шанс перемогти в конкурентній боротьбі, та домогтися суттєво розширити ринок, посунути та зайняти позиції лідера, або ж завоювати певні ринкові ніші.

Другим напрямом розробки товару являється модернізація або проведення модифікації вже наявних товарів. Даний напрям є менш ризикований для підприємства, але й в той же час являється менш прибутковим. Під час його використання підприємство приділяє свою увагу на зміні певних споживчих характеристик товару відповідно до запитів споживачів, роблячи значну вигоду від споживання або експлуатації [4, с. 2].

Під управлінням товарною політикою розуміють систему дій щодо створення товару, його планування та удосконалення.

Управління товарною політикою дає змогу забезпечити економічну основу всієї діяльності підприємства, так як товарообіг характеризує основний об'ємний показник цієї діяльності. Дана діяльність є найбільш розповсюдженою та потребує постійної розробки управлінських рішень на всіх рівнях діяльності підприємства. Під час цієї діяльності проводиться аналіз та прогнозування товарної кон'юнктури, здійснюється планування обсягу постачання товарів та складу закупки, планування обсягу та складу товарообігу, нормування та планування товарних запасів, а також створення відповідної марки.

Товарна політика формує: визначення товарної марки, упаковки і сервісу; формування товарного асортименту відповідно до запиту споживачів; визначення товарних стратегій відповідно до стадії життєвого циклу товарів; створення конкурентоспроможності товарів; політику нововведень; позиціонування товарів.

Виходячи з цього завданням товарної політики є: задоволення потреб покупців; правильне використання технологічних потужностей; формування асортименту, на основі планування рентабельності і обсягу прибутку; завоювання нових споживачів шляхом розширення сфери використання наявних товарів; впровадження оптимальної програми випуску продукції, темпи оновлення з врахуванням життєвого циклу; вихід на ринок з новими товарами та елімінування «старих» товарів.

Таким чином управління товарною політикою передбачає розробку, обслуговування та елімінування товару. Завдання полягає в тому, щоб здійснювати таку політику, яка б сприяла стійкому просуванню та зростанню продажу товарів, уміло сполучати товарні ресурси з ринковими запитами покупців, правильно формувати товарну номенклатуру та товарний асортимент. Основною метою управління є збільшення прибутку, зниження ризику та поліпшення іміджу.

Список використаних джерел:

1. Балабанова Л.В. Маркетинг: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання – Прес, 2004. 645 с.
2. Балановська Т.І., Гоголя О.П., Троян А.В. Основи менеджменту, маркетингу та підприємства: навч. посіб. Київ: НУБіП України, 2018. 394 с.
3. Гончаров С. М. Маркетинг: навчальний посібник. Рівне: НУВГП, 2007. 364 с.
4. Дудар В.Т. Товарна політика: навч. посіб. Тернопіль: ТНТУ, 2020. 61 с.
5. Економіка і підприємництво, менеджмент: навч. посіб. / Рогач С.М., Гуцул Т.А., Ткачук Т.А., Балан О.Д., Балановська Т.І., Гоголя О.П.. Київ, 2018. 722 с.
6. Павленко А. Ф., Войчак А. В. Маркетинг. Київ: КНЕУ, 2003. 246 с.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 53; 530.145; 929

*Штаюра Ольга, викладач-методист,
Автомобільно-дорожній фаховий коледж
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна*

**ЗЕНОВІЙ ХРАПЛИВИЙ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ
В ГАЛУЗІ КВАНТОВОЇ МЕХАНІКИ, ПЕДАГОГ
(ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Анотація. Стаття присвячена 120-річчю від дня народження видатного українського фізика-теоретика Зеновія Храпливого, професора Львівського, Мюнхенського та американського (Сент-Луїс) університетів, вченого в галузі квантової механіки, дійсного члена Наукового товариства імені Т. Шевченка та Нью-Йоркської академії наук, автора першого українського гімназійного підручника з фізики.

Ключові слова: фізик, педагог, професор, видатний вчений, квантова механіка, нелінійна електродинаміка, теорія спектрів водню та гелію.

*Shtayura Olha, lecturer-methodist,
Automobile and Road Professional College
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine*

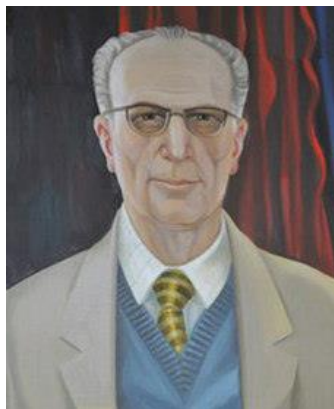
**ZINOVII KHRAPLYVYI – AN OUTSTANDING UKRAINIAN SCIENTIST IN
THE FIELD OF QUANTUM MECHANICS, EDUCATOR
(TO THE 120TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)**

Abstract. The article is devoted to the 120th anniversary of the birth of the outstanding Ukrainian theoretical physicist Zinovii Khraplyvii, professor at Lviv, Munich and American (St. Louis) Universities, a scientist in the field of quantum mechanics, a full member of the Shevchenko Scientific Society and the New York Academy of Sciences, author of the first Ukrainian gymnasium textbook on physics.

Keywords: physicist, teacher, professor, outstanding scientist, quantum mechanics, nonlinear electrodynamics, theory of hydrogen and helium spectra.

У березні цього року минуло 120 років від дня народження видатного українського вченого в галузі квантової механіки, члена Американського фізичного товариства, дійсного члена Нью-Йоркської академії наук, дійсного члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка, професора кафедри теоретичної фізики, проректора з навчальної роботи Львівського університету, надзвичайного професора Мюнхенського університету, завідувача кафедри фізики Міжнародного вільного університету у Мюнхені, професора фізики

Українського технічно-господарчого університету у Мюнхені, професора фізики в університеті м. Сент-Луїс (США) Зеновія Храпливого. Його наукові праці – вагомий внесок у розвиток теоретичної фізики – релятивістської квантової механіки та нелінійної квантової електродинаміки.

Зеновій Васильович Храпливий народився 15 березня 1904 року в с. Лисівці Заліщицького (тепер Чортківського) району Тернопільської області. Його батько, Василь Храпливий – управитель народної школи, а мати, Стефанія Ганкевич – дочка священника. У них було четверо синів: Іван, Роман, Євген і наймолодший Зеновій. У 1908 році помер батько; мати з дітьми переїхала до Тернополя, де Зеновій закінчив народну школу. На початку Першої світової війни мати з Зеновієм емігрували до Відня, оскільки їх життя залежало від цісарської пенсії, а старші сини вже служили в австрійській армії. Після війни Зеновій з матір'ю повернувся до Збаража, де проживала сестра матері. Неповнолітній Зеновій, щоб допомогти матері у матеріальній скруті, працював на заводі й одночасно самотужки вчився. У 1923 році склав заочно іспит на атестат зрілості у Тернопільській гімназії. У 1923-1925 рр. навчався на філософському факультеті Віденського, а у 1925-1926 рр. – Ягелонського університетів, проте через брак коштів змушений був залишити навчання. У цьому ж році Зеновій вступив на навчання до Львівського університету на математично-природничий факультет, який закінчив у 1929 році й отримав кваліфікацію вчителя фізики і математики.[1]

Педагогічну працю Зеновій розпочав у Перемишлі у приватній жіночій, а потім у чоловічій державній гімназії. У 1936 році він повернувся у Львів, де працював вчителем фізики Першої української академічної гімназії (тепер Львівська академічна гімназія при Національному університеті «Львівська політехніка»). Це – найстаріша вітчизняна гімназія в Галичині. Про роботу в університеті З. Храпливий не міг й мріяти. Він користувався великим авторитетом серед гімназистів, умів захопити своїм предметом та одночасно бути строгим і справедливим викладачем. [3]

З. Храпливий – автор першого українського гімназійного підручника «Нарис фізики», з українсько-польським словником фізичної термінології, опублікованого у 1938 році. Його поява була важливою подією, оскільки не вистачало українських підручників в умовах польської влади. [1, 3]

Перша українська академічна
гімназія у Львові [1]

Підручник
«Нарис фізики» [1]

Одночасно з педагогічною діяльністю З. Храпливий займався науковою роботою. Працюючи ще у Перемишлі, він приїжджав до Львова, щоб брати участь у роботі наукового семінару в Інституті теоретичної фізики при Львівському університеті. Науковий рівень семінару був високий. Учасниками семінару були професори Станіслав Лорія, Войцех Рубінович, Стефан Щеньовський, Василь Міліянчук та ін. Це був час бурхливого розвитку квантової механіки [7].

З. Храпливий за короткий час написав дві наукові праці: «Про від'ємні рівні в теорії Дірака» та «Про власний потенціал електрона в хвильовій механіці», що лягли в основу його дисертації «Про певні труднощі у хвильовій механіці», яку захистив у 1932 році, і отримав науковий ступінь доктора філософії [7]. У той час вже було відоме рівняння Дірака, що поєднувало теорію відносності А. Айнштейна з квантовою механікою, але давало розв'язки з від'ємними енергіями. Зеновій Храпливий показав, що намагання деяких вчених пояснити ці розв'язки є недосконалі. Згодом Дірак геніально пояснив рівні від'ємної енергії, пов'язані з наявністю частинки з додатнім зарядом, яку пізніше було експериментально відкрито в атомному ядрі й названо позитроном. Як фізик-теоретик З. Храпливий успішно займався теорією нелінійної електродинаміки Борна-Інфельда. Він запропонував свою версію класичної нелінійної електродинаміки. Одержаний ним вираз електричного потенціалу електрона був застосований для обчислення поправок до спектра водню, що мало важливе теоретичне значення у поясненні зсуву спектральних рівнів атома водню.

Наукові праці того періоду З. Храпливий опублікував у журналі «Acta Physica Polonica» та у збірнику математично-природничо-лікарської секції НТШ [6, 7].

Наукові успіхи доктора З. Храпливого високо оцінила українська громадськість. У січні 1934 року його обирали дійсним членом природничо-математично-лікарської секції Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ), що на той час прирівнювалось до членства в Академії наук. З. Храпливий не обмежувався лише науковою роботою у секції НТШ, а брав активну участь у науково-організаційній роботі товариства. Він виконував обов'язки секретаря відділу і разом з Романом Цегельським редагував хроніку НТШ. Згодом його обирають членом Наукової Ради НТШ. [2]

У 1939-1941 рр. З. Храпливий – професор кафедри теоретичної фізики і проректор з навчальної роботи Львівського університету, викладав курс статистичної фізики. Під час Другої світової війни, коли університет не діяв, він працював редактором у «Видавництві шкільних книжок Львів-Краків» та завідувачем кафедри в Державному господарському інституті в Дублянах (1943-1944 рр.). Згодом він емігрував до Відня, а потім до Мюнхена. У 1945-1947 роках З. Храпливий – професор, завідувач кафедри фізики Міжнародного вільного університету, організованого ООН для біженців (1945-1947) та професор Українського технічно-господарчого інституту у Мюнхені. [4, 5]

У 1948 році З. Храпливий отримав запрошення на посаду професора фізики Католицького університету м. Сент-Луїс (США). Зеновій Храпливий плідно займається науковими дослідженнями у галузі релятивістської квантової механіки, він розв'язав низку задач взаємодії та розсіяння електронів. Свої наукові праці публікував у престижному журналі «Physical Review» [6]. Професор Храпливий брав активну участь у численних наукових конференціях і симпозіумах. Він був дійсним членом американського відділення НТШ, підтримував його матеріально, членом Нью-Йоркської Академії наук та членом Американського фізичного товариства, що свідчить про його світове визнання.

У 1972 році З. Храпливий вийшов на пенсію, проте продовжував викладати спецкурси. Як добрий знавець мов займався перекладами, уклав Українсько-Німецько-Англійсько-Французький словник (під псевдонімом доктор З. Лісовецький) [6].

Професор З. Храпливий разом із дружиною Марією Храпливою (Курилець) виховали двох дітей: сина Андрія та дочку Лесю. Андрій Храпливий пішов слідами свого батька. Він – фізик, інженер-практик, спеціаліст у галузі оптичного волоконного зв'язку, заслужений працівник компанії ATNT, Белл-лабораторії у США, доктор наук. Леся Храплива – відома в діаспорі письменниця та громадська діячка [1, 5].

Зеновій Храпливий помер 1 жовтня 1983 року, залишивши багату наукову спадщину. Він похований на українському кладовищі Св. Андрея у Баунд-Бруку (США) – пантеоні визначних українців Америки.

Після довгого замовчування перша офіційна згадка про українського вченого, корифея теоретичної фізики прозвучала у Львові на загальних зборах відродженого НТШ у 1990 році. У 1994 році заходами фізичної комісії НТШ та фізичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка відбувся науковий семінар на тему «Проблеми релятивістської квантової механіки системи частинок», присвячений 90-річчю від дня народження З. Храпливого. 15 березня 2004 року у Тернополі відбулася наукова конференція «Сучасні проблеми квантової теорії», присвячена 100-річчю від дня народження З. Храпливого [6].

Зеновій Храпливий – один з перших львівських фізиків, які вийшли на світовий рівень теоретичної фізики. У подальшому вагомий внесок у розвиток теоретичної фізики внесли видатні львівські вчені: Василь Міліянчук, А. Глауберман, Роман Гайда, Ігор Юхновський, Михайло Сеньків, Лаврентій Блажиєвський, Ігор Стасюк, Іван Вакарчук та ін. Їх наукові праці є відомими у всьому світі.

Список використаних джерел

1. Барна В. Храпливий Зенон. Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2008. 563 с.
2. Гайда Р. П. На теренах світової науки. *Аксіоми для нащадків: Українські імена в світовій науці. Зб. нарисів.* Львів, 1992. С. 532–541.
3. Гривнак Н. Про методику викладання фізики у працях Зенона Храпливого. *Фізичний збірник НТШ.* 2006. Т. 6, С. 236–245.
4. Енциклопедія українознавства в 11 частинах. Гол. ред. д-р В. Кубійович. Ч.10. Перевидання в Україні. Л.: Вид-во НТШ, 2000. Т.10. С. 3633.
5. Тацуняк П.І. Про життєвий і творчий шлях професора З. Храпливого. *Фізичний збірник НТШ.* Львів: НТШ, 1996. Т. 2. С. 269–274.
6. Тацуняк П.І. Зіновій Храпливий. *Сучасні проблеми квантової теорії: тези доповідей наукової конференції присвяченої 100-річчю від дня народження Зіновія Храпливого.* Тернопіль: ТНТУ, 15-16 березня 2004 р. С. 10–13.
7. Фізичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1953-2013): довідково-інформаційне видання / [І. Вакарчук, П. Якібчук, О. Миколайчук, О. Попель]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013. 586 с.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 621.791.92

*Бабінець Анатолій, к.т.н., ст.дослідник,
ст.наук.співр. відділу фізико-металургійних процесів наплавлення
Інституту електрозварювання ім. Е.О.Патона НАНУ
Київ, Україна*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕФЕКТУ СТРУКТУРНОЇ СПАДКОВОСТІ ПРИ ЕЛЕКТРОДУГОВОМУ НАПЛАВЛЕННІ ПОРОШКОВИМИ ДРОТАМИ

Розглянуто проблеми та перспективи використання ефекту структурної спадковості при виготовленні або відновленні поверхонь різних деталей методами наплавлення на них зносостійких шарів. Розкрито суть поняття структурної спадковості та показано основні шляхи використання ефекту спадковості при електродуговому наплавленні порошковими дротами.

Ключові слова: дугове наплавлення, наплавлений метал, структура металу, структурна спадковість, порошковий дріт

*Babinets Anatolii, Ph.D., senior researcher,
Department of Physical and Metallurgical surfacing processes
of the E.O. Paton Electric Welding Institute of National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

PERSPECTIVES OF USING THE EFFECT OF STRUCTURAL HEREDITY IN ELECTRIC ARC SURFACING WITH POWDERED WIRES

The problems and prospects of using the effect of structural heredity in the manufacture or restoration of the surfaces of various parts by methods of surfacing wear-resistant layers on them are considered. The essence of the concept of structural heredity is revealed and the main ways of using the effect of heredity in electric arc surfacing with flux-cored wires are shown.

Key words: arc surfacing, deposited metal, metal structure, structural heredity, flux-cored wire

Однією з основних проблем, які необхідно вирішувати при зносостійкому наплавленні, це розробка матеріалів і технологій, що забезпечують заданий хімічний склад, структуру та високу якість наплавленого металу, які найбільшою мірою задовольняють умовам експлуатації конкретної деталі і добре протистоять тим видам зношування, яким піддається ця деталь.

Керувати структурою та хімічним складом наплавленого металу можна, у тому числі, за рахунок використання ефекту структурної спадковості. Цей ефект досить широко використовується в металургії та ливарному виробництві.

Спадковість є найбільш загальною характеристикою зв'язку будови (структури) металевих матеріалів у різних поколіннях (етапах) обробки виробів з них. Під спадковістю розуміють тенденцію збереження в металах і сплавах особливостей їх будови, фазово-структурного стану та властивостей вихідного матеріалу після різних технологічних впливів, що зумовлюють відповідні структурні і фазові перетворення [1, 4–6].

Таке визначення базується на уявленні щодо реалізації можливостей закладення певних метало-генетичних спадкових ознак (особливостей будови) металевих матеріалів на всіх етапах технологічного процесу виготовлення виробів. Залежно від того на яких стадіях обробки металу і яка метало-генетична (спадкова) інформація закладається розрізняють (досить умовно) металургійну, структурну, технологічну та деякі інші види спадковості [6].

Можливість управління спадковістю структури в системі шихта-розплав-наплавлений метал є важливим резервом підвищення якості та властивостей готових виробів із сталей та сплавів. Проте системні дослідження у цьому напрямі практично відсутні [7].

Основною причиною відсутності загальної теорії структурної спадковості в залізвуглецевих сплавах є відсутність на сьогоднішній день достовірних даних про механізми рідко-твердофазних перетворень, їх взаємозв'язок та вплив на структуру та властивості кінцевих виробів. Наявність самого спадкового зв'язку рідко-твердофазних перетворень неодноразово відзначалася багатьма дослідниками і сумніву не піддається [3, 4, 10].

На сьогоднішній день у наплавному виробництві ефект структурної спадковості практично не використовується, тому дослідження, які спрямовані на розробку науково обґрунтованих рекомендації по використанню ефекту структурної спадковості в різних способах наплавлення для отримання оптимальної структури наплавленого металу, яка забезпечує високі службові властивості наплавленого металу без додаткової термічної обробки при різних видах зношування, є дуже актуальними.

У деяких роботах [1, 2] було розглянуто перспективи використання ефекту структурної спадковості в системі «електродний матеріал-зварювальна ванна-наплавлений метал» в наплавному виробництві. В них було показано, що використання ефекту спадковості може позитивно впливати на структуру та властивості металу, наплавленого плазмово-порошковим та електродуговим методом.

Однак у зварювальній технічній та науковій літературі практично відсутні публікації з проблеми зв'язку кристалічної структури вихідних твердих матеріалів з аналогічними структурами зварювальної ванни та затверділого

наплавленого металу або металу зварного шва, і термін «спадковість» стосовно системи вихідний електродний матеріал-розплав зварювальної ванни-твердий метал у зварюванні зазвичай не використовується. Дослідження структурної спадковості при наплавленні (зварюванні) порівняно з металургією ускладнюється такими факторами [1]:

- нагрівання, плавлення та перенесення електродного матеріалу при різних способах зварювання (наплавлення) по більшості фізико-металургійних параметрів мають значні відмінності;

- вплив основного металу, який переплавляється та потрапляє у зварювальну ванну, його певною мірою можна віднести до вихідних матеріалів;

- температурно-часові параметри зварювальної ванни (на відміну від металургійної печі) не є стаціонарними і важко піддаються регулюванню, внаслідок чого структура розплаву зварювальної ванни, мабуть, буде далека від рівноважної;

- кристалізація металу зварювальної ванни відбувається на твердій підкладці, структура металу якої впливає на структуру металу, що твердне.

Як свідчать літературні дані, для отримання якісного та однорідного наплавленого металу, важливе значення мають способи виготовлення шихтових (електродних, присадних) матеріалів. Використання чистих домішок, однорідних за складом і будовою матеріалів повинно забезпечити отримання наплавленого металу з більш високими експлуатаційними властивостями.

Таким чином, структурною спадковістю у системі вихідні шихтові матеріали-металевий розплав-твердий метал можна керувати у два основних способи:

- змінюючи склад, структуру та форму вихідних шихтових матеріалів;
- змінюючи енергетичні та технологічні режими наплавлення.

Наприклад, для широко застосовуваних при наплавленні високолегованих порошкових дротів і стрічок, а також спечених стрічок перспективне використання в якості шихти лігатур, виготовлених із застосуванням переплавів, які було повністю або частково рафіновані, що забезпечує отримання наплавленого металу заданого складу із низьким рівнем шкідливих домішок та високими експлуатаційними властивостями [1].

Використання ефекту структурної спадковості при різних способах наплавлення може забезпечити значний ефект за рахунок отримання оптимальної структури наплавленого металу і відсутності в ньому шкідливих домішок. Особливо це стосується плазмового та електрошлакового наплавлення з присадкою порошку або інших некомпактних матеріалів. Змінюючи швидкість

їх подачі можна буде в широких межах змінювати температуру зварювальної ванни, а також структуру та властивості наплавленого металу.

Керувати структурою за рахунок ефекту спадковості змінюючи склад, структуру та форму шихтових матеріалів при електродуговому наплавленні складніше і введення частинок порошку безпосередньо у зварювальну ванну через електродний порошок дріт менш ефективно ніж при інших способах. Адже широко відомо, що температура в стовпі дуги, через яку проходить розплавлена крапля металу, може досягати 5000...6000 К, при цьому температура самої краплі досягає 2300...2700 К [8].

Перспективним способом вирішення цієї проблеми є використання у складі шихти порошкових дротів таких компонентів, які мають високу температуру плавлення (вище 2700 К), і можуть зберегти свою вихідну структуру, тим самим ставши центрами кристалізації при охолодженні зварювальної ванни і активно впливаючи на структуру утвореного металу.

Як було показано у роботі [9], введення добавок модифікаторів бору та карбідів титану в кількості 0,01 % суттєво впливає на структуру наплавленого металу. Модифікування бором приводить до суттєвого зменшення розмірів кристалітів, перерозподілу неметалічних включень і підвищення мікротвердості металу. Введення мікродобавок карбідів титану в зварювальну ванну впливає на кінетику протікання кристалізації металу, завдяки чому відбувається усунення стовпчатості кристалітів і перетворення структури металу на коміркову. Показано, що завдяки зазначеним змінам структури, зносостійкість та термостійкість металу, наплавленого із застосуванням обох типів модифікаторів, підвищується.

У цьому випадку, застосовуючи для наплавлення спеціально підготовлені електродні (присадкові) матеріали, можна передавати від них через розплав зварювальної ванни позитивні властивості наплавленому металу: дрібнозернисту структуру, рівномірний розподіл зміцнювальних фаз (карбідів, карбо-нітридів, карбо-боридів), певну спрямованість дендритів і т.п.

Отримані результати можуть бути використані при розробці перспективних способів керування структурою наплавленого металу за рахунок використання ефекту структурної спадковості з метою підвищення службових властивостей наплавлених деталей, які експлуатуються в умовах інтенсивних термосилових навантажень.

Список використаних джерел

1. Ryabtsev I.A. Structural heredity in the initial materials-metal melt-solid metal system (Review). *The Paton Welding Journal*. 2006. № 11. P. 8–12.

2. Ryabtsev I.A., Pereplyotchikov E.F., Mits I.V. and Bartenev I.A. Effect of initial structure and particle size composition of powder on structure of metal 10R6M5 deposited by the plasma-powder cladding method. *The Paton Welding Journal*. 2007. № 10. P. 18–22.
3. Борисенко А.Ю., Яценко А.И., Кононенко А.А. (2006) Особенности строения перлита в доэвтектоидном железоуглеродистом сплаве после кристаллизации. *Металофізика та новітні технології*. Том 28. № 8. С. 1089–1097.
4. Дяченко С.С. Спадковість і її роль при термічній обробці сталі (огляд). *Металознавство та обробка металів*. 2004. № 2. С. 3–14.
5. Кондратюк С.Є. Структурування, спадковість і властивості литої сталі. 2010. Київ: Наукова думка. 175 с.
6. Кондратюк С.Є., Вейс В.І., Пархомчук Ж.В. Структурування сталевих виливків у зв'язку з температурно-часовими параметрами плавлення і кристалізації. *Металознавство та обробка металів*. 2022. Том 28. № 3. 2022. С. 18–33.
7. Кондратюк С.Є., Стоянова Е.Н., Щеглов В.М., Примак І.Н., Пархомчук Ж.В. Наследственное модифицирование сталей дисперсно-структурированными компонентами шихты. *Процеси лиття*. 2013. № 2. С. 19–23.
8. Рябцев І.О., Бабінець А.А. Класифікація способів модифікування та мікролегування наплавленого металу (Огляд). *Автоматичне зварювання*. 2021. № 9. С. 3–11.
9. Рябцев І.О., Бабінець А.А., Пашин М.О. та ін. Вплив модифікаторів різних типів на структуру та властивості наплавленого металу типу інструментальної сталі 25X5ФМС. *Автоматичне зварювання*. 2023. № 4. С. 12–16.
10. Яценко А.И. Фазово-структурные превращения в низкоуглеродистых сталях при охлаждении после кристаллизации. *Строительство, материаловедение, машиностроение: сб.наук. праць ПДАБА. Дніпропетровськ*. 2006. Вип. 36, ч. 1. С. 79–86.

УДК 629

*Стець Юрій, студент
Національний університет «Львівська політехніка»
Львів, Україна*

ВПЛИВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ НА ДОВКІЛЛЯ ТА ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНІ ПРИГОДИ

Аналіз впливу продуктів роботи транспорту на навколишнє середовище показав, що хімічне та шумове забруднення має величезний негативний вплив на здоров'я людини і клімат. Викиди оксиду вуглецю, діоксиду вуглецю, оксидів азоту, двоокису сірки, озону, бензолу, а також дрібнодисперсних твердих часток в повітря призводять до збоїв в роботі дихальної, серцево-судинної та нервової систем людини. Шум, вироблений транспортом, провокує виникнення проблем із нервовою системою і веде до погіршення роботи серця. Все це говорить про необхідність вжиття заходів щодо поліпшення екологічної ситуації в містах, зокрема через застосування політики сталого розвитку транспортних систем.

Ключові слова: автомобіль, довкілля, викиди, екологія, клімат.

*Stets Yuriy, student
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine*

IMPACT OF ROAD TRANSPORT ON THE ENVIRONMENT AND TRAFFIC ACCIDENTS

Analysis of the impact of transport products on the environment showed that chemical and noise pollution has a huge negative impact on human health and the climate. Emissions of carbon monoxide, carbon dioxide, nitrogen oxides, sulfur dioxide, ozone, benzene, as well as finely dispersed solid particles into the air lead to malfunctions in the respiratory, cardiovascular and nervous systems of a person. Noise produced by transport provokes problems with the nervous system and leads to deterioration of the heart. All this indicates the need to take measures to improve the environmental situation in cities, in particular through the application of the policy of sustainable development of transport systems.

Key words: car, environment, emissions, ecology, climate.

Сучасний розвиток техногенної цивілізації поряд з тим, що набуває значних темпів, супроводжується і низкою проблем. Наприклад, інтенсивний розвиток автомобільного транспорту не лише сприяє задоволенню зростаючих потреб суспільства, але має і негативні наслідки. Ріст автомобільного парку призводить до збільшення інтенсивності руху транспортних засобів, тягне за собою зниження рівня безпеки дорожнього руху, численні жертви і значну шкоду від дорожньо-транспортних пригод (ДТП). Щорічно в світі в ДТП гине майже півмільйона та отримує поранення п'ять мільйонів людей. Економічні-втрати від ДТП складають майже 3% від валового світового продукту.

Статистичні дані в Україні також невтішні: кожні 15 хвилин відбувається дорожньо-транспортна аварія, майже кожні 2 години гине одна людина. За добу в середньому в аваріях гине 14 та отримують важкі травми майже 100 осіб. Порівняльний аналіз аварійності в Україні та інших державах свідчить, що, на жаль, поки не вдається вийти на рівень безпеки дорожнього руху, який відповідав би міжнародним стандартам [1].

Викликає занепокоєння стан транспортної безпеки на виробництвах України. За статистичними даними із загальної кількості випадків загального та смертельного травматизму на виробництві відповідно 7% та 23% відбувається внаслідок ДТП. Виявлено багато фактів, коли роботодавці не забезпечили необхідного доведення транспортних засобів до параметрів безпеки дорожнього руху, піклуючись не за збереження життя людей, а за одержання прибутків.

Проведений за матеріалами спеціальних розслідувань аналіз виробничого травматизму показує, що основними причинами ДТП є: порушення правил дорожнього руху – 27 %, невиконання вимог інструкцій з охорони праці – 11,3 %, невиконання посадових обов'язків – 9,5 %, порушення вимог безпеки під час експлуатації транспортних засобів – 7,2%, алкогольне, наркотичне сп'яніння, токсикологічне отруєння – 7 %.

За статистичними даними із загальної кількості випадків травмування внаслідок ДТП до пов'язаних з виробничим у середньому відноситься 3 %. На перший погляд така картина надто не насторожує. Але на нашу думку, однією з

причин такої низької питомої ваги виробничих ДТП може бути той факт, що згідно із затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30.06.05 № 538 Порядком обліку дорожньо-транспортних пригод під облік підприємств підпадають лише ті ДТП, що сталися за участю транспортних засобів, власниками яких вони є. А оскільки чимала кількість водіїв працює на підприємствах за цивільно-правовими договорами з використанням власних автомобілів, тобто без укладення трудових договорів, то і нещасні дорожні випадки з такими особами виробничими не вважаються, а обліковуються тільки на загальнодержавному балансі. Наприклад, понад половину всіх пригод через порушення правил дорожнього руху водіями автобусів сталося на транспорті, що належить фізичним особам.

До цього необхідно додати взаємозв'язок етапу здоров'я практично всіх жителів планети (учасники дорожнього руху, пасажери, туристи, паломники та мігранти, жителі будинків і районів, які і примикають до зон відчуження транспортних підприємств, шляхів і магістральних трубопроводів) з роботою транспорту. Слід також відзначити інтенсивний вплив транспорту на довкілля, а також високий ризик надзвичайних ситуацій [2].

Рівень забруднення повітря, спричинений автомобільним транспортом з кожним роком зростає. За довгий час існування проблеми автомобільних викидів і забруднення ними атмосферного повітря було розроблено безліч методів і способів, що дозволяють зменшити кількості відпрацьованих газів або знизити їх токсичність. Існує декілька способів нейтралізації відпрацьованих газів у випускній системі автомобіля: окислення відпрацьованих газів шляхом подачі до них додаткового повітря в термічних реакторах; поглинання токсичних компонентів рідиною в рідинних нейтралізаторах; використання каталітичних нейтралізаторів і фільтрів сажі у дизельних двигунах зараз найактуальніше. Негативний вплив автотранспорту на довкілля (рис.1.), вказує на те, що гідною альтернативою є громадський транспорт. Громадський транспорт є однією з найбільш ефективних форм пересування у великих містах, але лише при створенні гідних умов його використання [4].

Негативна дія автомобільного транспорту на довкілля і природу в найбільшій мірі проявляється в наступному:

- у містах – це забруднення повітря токсичними компонентами відпрацьованих газів, транспортний шум, засолення міських ґрунтових масивів та забруднення міських водоймищ і підґрунтових вод;

- на заміських територіях – це порушення екологічної рівноваги під час будівництва й експлуатації шляхів, потреба в додаткових площах під будівництво автошляхів та інших споруд [3].

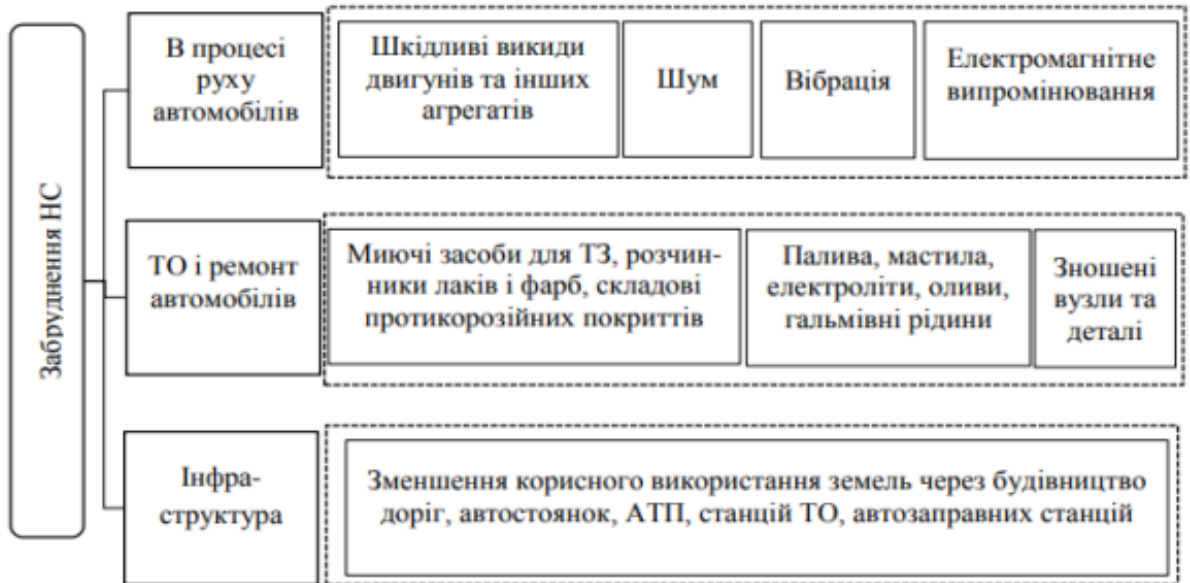

Рис.1. Джерела негативного впливу автомобіля на навколишнє середовище

Насамперед, потрібен розвиток і удосконалювання законодавчої бази в області екології транспорту. Для ефективної дії всього комплексу заходів в області охорони навколишнього середовища необхідно організувати правову сторону питання таким чином, щоб будь-якому суб'єкту автотранспортного ринку було не вигідно, насамперед з економічної точки зору, займатися перевізною чи сервісною діяльністю, що не задовольняє прийнятими в Україні екологічними нормами. Базові закони повинні враховувати існуючі економічні відносини в суспільстві, передбачати, принаймні, найближчу їхню еволюцію і поширюватися на: імпортерів і вітчизняних виробників автотранспортної техніки; перевізників усіх форм власності й організації праці; суб'єктів усіх форм власності й організації праці, що здійснюють будь-які види автосервісних послуг; експедиторів; суб'єктів усіх форм власності й організації праці, що здійснюють нафтопереробку і поширення нафтопродуктів; органи державного і відомчого контролю.

Список використаних джерел

1. Гнедіна К.В. Управління якістю послуг міського електричного транспорту. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2007. № 31. С.197-204.
2. Всесвітня організація охорони здоров'я. WHO Air quality guidelines for particulate matter, ozone, nitrogen dioxide and sulfur dioxide. 2006.
3. Солуха Б.В., Фукс Г.Б. Міська екологія. Навчальний посібник. К.:КНУБА,2004. 338 с.
4. Солуха Б.В. Оцінка впливу шкідливих викидів автотранспорту на атмосферне повітря в зоні житлової забудови (ОВНС згідно ДБН А.2.2- 1.95). К.: КНУБА, 2000. С. 6-7.

Керівник роботи:

Стець Марія – викладач вищої категорії.

Автомобільно дорожній фаховий коледж НУ Львівська політехніка

ГЕОГРАФІЯ

УДК 338

*Луговий Богдан, к.і.н., доцент,
завідувач кафедри гуманітарної освіти і туризму
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»,
м. Бережани, Україна*

ТУРИСТИЧНА ДЕСТИНАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТРУСКАВЕЦЬ ТА ДРОГОБИЧ

***Анотація.** В статті здійснено аналіз туристично-ресурсний потенціал досліджуваної території. Висвітлено туристичної специфікації м. Трускавець. Представлено історико-культурну спадщину м. Дрогобич та його туристичну родзинку – найстарішу в Європі солеварню.*

***Ключові слова.** Туристичний потенціал, лікувально-оздоровчий туризм, історично-культурні локації, історико-архітектурні пам'ятки, унікальні туристичні об'єкти.*

*Luhovyi Bohdan, PhD (History), Associate Professor,
Head of the Department of Humanities Education and Tourism,
SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute", Berezhany, Ukraine*

TOURIST DESTINATION OF LVIV REGION: TRUSKAVETS AND DROHOBYCH

***Annotation.** The article analyzes the tourist resource potential of the studied territory. The tourist specification of the city of Truskavets is highlighted. The historical and cultural heritage of the city of Drohobych and its tourist highlight – the oldest saltworks in Europe – are presented.*

***Keywords.** Tourist potential, health tourism, historical and cultural locations, historical and architectural monuments, unique tourist objects.*

Туристично-рекреаційна галузь, в мирний час, активно впливає на економічний потенціал держави: забезпечує надходження коштів й впливає на економічні показники, підвищує зайнятість населення, стимулює розвиток інфраструктури країни загалом та окремих регіонів, зокрема.

Туристичний потенціал формують дивогляди, історично-культурні пам'ятки, місця відпочинку та інші цікаві локації для туристів. Місто Трускавець є великим туристичним центром з різноманітними розвагами на будь-який смак, але його основну спеціалізацію складає лікувально-оздоровчий туризм. Трускавець є найбільш відомим курортом заходу України. На території міста діють двадцять два санаторні комплекси: «Карпати», «Ріксос Прикарпаття», «Міротель», «Віктор», «Женева», «Шале Грааль», «Весна», «Шахтар», «Молдова», «Еліт Дніпро», «Перлина», «Прикарпаття», «Лісова пісня»,

«Свитязь», «Алмаз», «Кристал», «Арніка», «Аркада», «Дніпро Бескид», «Південний», «Кришталевий палац», «Трускавець СБУ». У них можна поселитися у кімнати різноманітних форматів, від одномісного бюджетного варіанту до трьох-кімнатних апартаментів. Середні бали відгуків коливаються від 3 до 4,5. Більшість санаторії розміщуються навколо Курортного парку, у цьому районі міста концентровані більшість джерел [2].

В усіх закладів є доступ до мінеральних джерел, тому список захворювань, які вони лікують є дуже подібним. Зазвичай до списку лікувальних послуг організацій входять лікування та профілактика захворювань травної, сечовидільної, жовчовидільної, опорно-рухової систем. Менш поширеними серед санаторіїв є послуги з лікування та профілактики захворювань серцево-судинної, ендокринної та нервової систем. Також у більшості закладів є перелік спа-процедур та інших косметичних маніпуляцій, які можна отримати на території санаторіїв. Усі санаторії, мають свої діагностичні центри, які призначають вам лікування.

Санаторії зосереджені навколо курортного парку, площа якого становить 60 гектарів. Центральна частина парку називається бульвар Торосевича. Він проходить через визначні місця та джерела на території. У місті також знаходиться один із найстаріших парків України, перша частина якого закладена у 1895 році і проіснувала до сьогодні без значущих змін. Неподалік Трускавця розміщений дендрологічний парк «Підгір'я». Він є переможцем багатьох міжнародних конкурсів серед дендропарків і вважається найкращим в Україні ландшафтним парком. Парк багатий на красиві локації для фотосесій [3].

Трускавець має також цікаві історично-культурні локації. На території міста діють два музеї. Музей «Історія Трускавця» відкритий 29 грудня 1982 р. У 7 залах музею знаходяться чимало цікавих документів, пов'язаних з історією міста, оригінальних експонатів з побуту населення Підгір'я від найдавніших часів до сучасності. Музей також має 2 виставкові зали, в яких організуються різноманітні виставки. Другим музеєм Трускавця є майстерня народного художника України Михайла Біласа. Михайло Білас – митець, творами якого є унікальні килими, гобелени, вишиті серветки, доріжки та подушки. Він – майстер текстильної пластики, виразних іграшок та декоративних квітів, автор неперевершених сюжетних панно та аплікацій. Також для поціновувачів мистецтва буде цікавим відвідування галереї «Korcsak Art Gallery». В галереї представлені роботи родини Копчаків, серед яких є твори Андрія Копчака, відомого у світі сучасного графіка [3].

Цікавими для туристів є історико-архітектурні пам'ятки. Римо-католицький костел Вненовзяття Пресвятої Діви Марії – давній духовний осередок Трускавця.

Спершу, в 1858–1860 рр. проектом Вінцентія Кіха збудовано для відпочиваючих сезонну каплицю, а у 1912–1913 рр. до цієї каплиці добудували більшу і вищу частину у стилі неоготики [4]. Ще однією сакральною родзинкою Трускавця є «Христос Спаситель». Скульптура знаходиться на Гошівській горі – найвищій точці міста Трускавець. Сама статуя заввишки 9 м стоїть на постаменті висотою 3 м. Таким чином загальна висота скульптури – 12 м і це найвища статуя Ісуса Христа в Україні. Однією з найкращих архітектурних цікавинок міста є будівля Художнього музею М. Біласа, в минулому курортна вілла «Goplana». Вілла «Гопляна» будувалася впродовж 1924–1928 рр. за проектом українського архітектора Яна Семковіча в традиційних формах модерну з елементами характерними напрямку карпатського регіону. Вілла «Клюберг» побудована в 1907 році на прохання місцевого жителя Майєра Клуберга. За архітектурним стилем вілла є одним із найяскравіших зразків модерну з елементами швейцарського стилю. З моменту свого будівництва вілла функціонувала як пансіонат із кімнатами для оренди відпочиваючих. В ній знаходиться один з найкращих ресторанів міста з чудовим інтер'єром. Окрасою нижньої тераси курортного парку, яку здавна називають Долиною, є вілла «Саріуш». Будинок зведений в 1901 р. у стилі модерн з мотивами мавританської архітектури, на замовлення польської родини Розвадовських [3].

Трускавець є цікавим і для любителів розважальних поїздок. Тут працює розважально-оздоровчий комплекс з дельфінами «Оскар», єдиний на заході України. В ньому можна поплавати з дельфінами, пройти курс реабілітації, подивитися на загальне та приватне (романтичне чи для днів народжень) шоу. Територія комплексу є домом для шести чорноморських афалінів та двох морських котиків. Неподалік дельфінарію знаходиться тераріум «EkZoterra». На його території можна роздивитися сімнадцять різних видів тварин: крокодил нільській, пітони, удави, черепахи, ігуани, лемури, сурикати, лисячі мангусти, кінжаку, ігрунки звичайні, саймірі, папуги та какаду [3].

У місті велика кількість розваг є й для дітей. Серед них наймасштабнішим є парк атракціонів, який розгортається у центрі Трускавця в теплу пору року. Ще одним цікавим місцем для дітей є артмайстерня «Інший світ». У ній можна зробити світлини в об'ємній фотозоні, розважитися в галереї оптичних ілюзій та кімнаті з кривими дзеркалами, вивчити сузір'я в планетарії та відвідати кімнату з метеликами. У зимовий час у Трускавці можна відвідати резиденцію Святого Миколая. Неподалік резиденції завжди діє різдвяна ярмарка, де можна покуштувати смаколиків та випити зігріваючого напою [3].

Завдяки туристичній привабливості Трускавця велика кількість туристів приїжджає до міста і стимулюють туристичний вектор розвитку не лише міста, а

й регіону. Цікавим для туристів буде відвідування міста Дрогобича, яке знаходиться на відстані десяти кілометрів від Трускавця. В місті зосереджена велика кількість архітектурних пам'яток. Одною з окрас міста є найстаріша споруда, що збереглась у Дрогобичі – костел Вознесіння Господнього. Частково збереглися фрески відомих художників Яна Матейки, Станіслава Виспянського та Юзефа Мехоффера. Дзвіниця костелу перебудована 1551 р. з давньоруської оборонної башти XIII ст. Сьогодні це діючий римо-католицький храм. Монастир святих апостолів Петра і Павла – комплекс монастирських приміщень та храму. Один з найкращих взірців сакральної архітектури кінця XIX ст. Сьогодні це чинні греко-католицький храм та монастир, духовний осередок Галичини [1].

Собор Пресвятої Трійці збудовано 1690 р. як римо-католицький костел. Монастирські приміщення, які знаходяться поруч, зведені пізніше. У 1795 р. монастир ліквідований австрійською владою. Українська громада викупила приміщення 1808 р. під греко-католицьку церкву та школу. Храм оновлювався у кінці XIX ст. Розпис іконостасу виконав талановитий художник Модест Сосенко у 1909 р [1].

Хоральна синагога – пам'ятка архітектури і культури Дрогобича. Вона є найбільшою в Східній Європі синагогою. Побудована в 1842–1865 рр. Після Другої світової війни тут був склад солі, потім – меблевий магазин. У 1990-х рр. будівля передана юдейській громаді, які займаються питаннями її консервації та реставрації [1].

Церква Воздвиження Чесного Хреста і дзвіниця при ній є пам'ятка дерев'яної архітектури XVII ст. Храм побудований 1613 р., відбудований 1660 р. після чергового нападу татар. У 1661 р. за взірцем давніх оборонних дерев'яних веж зведена дзвіниця. При вході до церкви збереглися старовинні розписи з ликами святих. На думку дослідників, церква і дзвіниця – це чудовий ансамбль, що творить неповторну гармонію. Сьогодні церква є відділом Музею-церкви св. Юра й охороняється як шедевр дерев'яної архітектури Галичини [1].

Церква св. Параскеви розташована на околиці старого міста. Сучасний храм побудований на місці згорілого у 1815 р. Дерев'яна тризрубна одноверха церква візуально витягнута вгору. Поруч є дерев'яна дзвіниця оборонного типу [1]. Церква св. Юрія – це унікальна пам'ятка дерев'яної сакральної архітектури галицької школи, збудована в XV ст. Теперішній вигляд храм отримав в 1678 р. Церква св. Юрія славиться унікальними внутрішніми розписами та іконостасом середини XVII ст. Храм діяв до 1961 р. Зараз тут розгорнуто експозицію відділу пам'яток дерев'яної народної архітектури Музею-церкви св. Юра. Богослужіння проводяться тільки на найбільші релігійні свята [1].

Унікальним туристичним об'єктом міста є дрогобицька солеварня – найстаріша діюча солеварня в Європі, яка постійно працює з XIII ст. Зараз проводяться екскурсії, на яких туристи мають змогу познайомитися з традиційним та сучасним процесом видобування солі. Спробувати видобути сіль власноруч, методами кінця XV століття та привести унікальні соляні кристали, як сувенір. Привертає увагу туристів і шпихлір – комплекс сховищ для зерна. Це рідкісна пам'ятка, господарська споруда стилю бароко, що майже без змін збереглася до нашого часу [1].

Зручне географічне розташування міст, сприятливий клімат, різноманітний рельєф, унікальне поєднання природно-рекреаційних ресурсів з культурно-історичною спадщиною, широке розгалуження санаторно-курортної бази в м. Трускавець надають унікальні можливості для розвитку туризму в досліджуваних містах. Ці міста за останнє десятиліття активно працювали над розвитком туристичної та сервісної інфраструктури, комплексним підходом до рекламування цього унікального локального туристичного продукту.

Список використаних джерел

1. Дрогобич – соляна Атлантида. URL: <https://vidviday.ua/drohobych-medenychnahuievychi>.
2. Трускавець – місто здоров'я. Інформаційно-курортний центр. URL: <https://truskavets.ua/leisure>.
3. Санаторії України – відпочинок та лікування на курортах України. URL: <https://sanatorii.in.ua>.
4. Трускавець. Костел Успіння Пресвятої Діви Марії (1858–1860). URL: https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=alvlv&p=lv__trud&l=u.

УДК 502.573

*Дубницька Олександра,
викладач кафедри технологічної освіти УДУ імені Михайла Драгоманова
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
Львів, Україна*

РУЙНАЦІЯ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ: НАСЛІДКИ ЕКОЦИДУ

В статті висвітлюються наслідки збройного вторгнення рф в Україну, яке розпочалось з 2014 року, а з 24 лютого 2024 року продовжилось повномасштабним вторгненням, і вже майже десять років продовжується руйнівна війна. Метою цієї війни є тотальний контроль над нашою державою або її знищення. Розглядається, як з перших днів вторгнення росіян прослідковується і фіксується вся шкода, яка наноситься українському довкіллю (нараховано понад 257 випадків екоциду).

*Акцентується увага на те, як воєнні дії агресора призвели до **знищення понад 2,5 млн га природоохоронної мережі Європи**, критичної інфраструктури та житлових будинків, значного забруднення атмосферного повітря небезпечними речовинами, **знищення лісів України**, руйнування Каховської ГЕС.*

***Ключові слова:** воєнна російська агресія, захист довкілля України, екологічний злочин, екоцид в Україні, наслідки воєнної агресії.*

*Dubnytska Oleksandra,
teacher of the Department of Technological Education
Ukrainian State Mykhaylo Dragomanov University
Lviv educational and scientific center of professional education
Lviv, Ukraine*

DESTRUCTION OF THE ENVIRONMENT IN UKRAINE AS A RESULT OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION: CONSEQUENCES OF ECOCIDE

The article highlights the consequences of the armed invasion of the Russian Federation into Ukraine, which began in 2014 and continued with a full-scale invasion from February 24, 2022, and the destructive war has been going on for almost ten years. The goal of this war is total control over our country or its destruction. It is considered how from the first days of the invasion of the Russians, all the damage caused to the Ukrainian environment was monitored and recorded (more than 257 cases of ecocide were counted).

*Attention is focused on how the military actions of the aggressor led to **the destruction of more than 2.5 million hectares of Europe's nature protection network**, critical infrastructure and residential buildings, significant air pollution with hazardous substances, the **destruction of Ukraine's forests**, and the destruction of the Kakhovska HPP.*

***Keywords:** Russian military aggression, environmental protection of Ukraine, environmental crime, ecocide in Ukraine, consequences of military aggression.*

Війна, яку розпочала у 2014 році росія, а з 24 лютого 2022 року продовжила повномасштабним наступом проти України, є найбільшим збройним конфліктом на європейському континенті з часів Другої світової війни. Фатальні обставини миттєво змінили не тільки людські долі, але і створили нові загрози природі України. Злочини росії проти довкілля також потребують вивчення, засудження та відшкодування збитків.

З перших днів воєнних дій на території України науковці, журналісти, українські та міжнародні природоохоронні організації фіксують всю шкоду, яка наноситься українському довкіллю.

Так, професор кафедри екології Національного університету «Києво-Могилянська Академія» Євген Хлобистов у коментарі «Новинам Приазов'я» зазначив, що у міжнародному праві немає такого терміну як «екоцид». Він наголошує, що «... екоцид – це та свідомо і непоправна дія, яка відбувається однією частиною людства стосовно іншої частини людства. Тому що територія,

на якій проживають, є об'єктом екоциду. А коли ми говоримо про «екоцидну війну», то росія має на меті не знищення якихось там елементів біорізноманіття, а знищення українців. А те, що при тому знищується навколишнє середовище, де проживають українці, це, як кажуть, побічний ефект». На думку вченого Україні потрібно подавати до міжнародних організацій своє бачення цього злочину і доводити, що варто застосовувати саме термін «екоцид» [4].

З початку вторгнення росіян зафіксовано понад 257 випадків екоциду, а саме: підриви складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів з відповідними наслідками для довкілля; авіаудари по підприємствах, які використовують небезпечні хімічні речовини у виробництві; пошкодження та руйнування очисних споруд, і вилив стоків у наші водойми, а також пошкодження ґрунтового покриву, горіння лісів – особливо на територіях природно-заповідного фонду; руйнування і знищення людських життів і помешкань, інфраструктури, економіки, екосистем.

За підрахунками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, російська армія вже завдала шкоди українському довкіллю на понад два трильйона гривень. Знищена техніка окупанта перетворилась на понад 859 тисяч тонн відходів, які вже викинули в атмосферу більш ніж 83 тисяч тонн CO₂.

Згідно даних зібраних журналістами видавництва «Рубрика», та разом з ГО «Let's do it Ukraine» підбили підсумки двох років повномасштабної війни для довкілля в Україні та світі за трьома категоріями, а саме: вода, ліси і повітря.

З початку повномасштабного вторгнення у водні об'єкти України потрапило понад 36 205 тонн сторонніх предметів, матеріалів, відходів та ще 1600 тонн забруднювальних речовин. Усе це становить загрозу для водної флори та фауни, а також для здоров'я людини. Проте «вершиною» екоциду в Україні став підрив дамби Каховської ГЕС 6 червня 2023 року. Це найбільша техногенна катастрофа в Україні після вибуху на Чорнобильській АЕС. Найбільший вплив цього екозлочину отримали саме водні екосистеми. Команда «Let's do it Ukraine» за підтримки Українського наукового центру екології моря (УкрНЦЕМ) протягом минулого року провела три екологічні місії для дослідження наслідків впливу Каховської катастрофи на водні об'єкти. Відтак, здійснили відбір проб води у водоймах, колодязях, свердловинах, а також проби донних відкладів з річки Дніпро, затоплених територій, та Дніпровсько-Бузького лиману.

Проби води з Дніпра поблизу Херсона, Дніпровсько-Бузького лиману, Чорного моря поблизу Очакова та проби з Одеської затоки показали однакову структуру забруднення. На всіх цих станціях вміст нафтопродуктів, токсичних металів (цинк, кадмій, миш'як) та хлорорганічних сполук перевищує граничнодопустимі концентрації. Такі метали як цинк та кадмій є токсичними

для багатьох видів водних організмів, особливо за високих рівнів концентрацій. Вони можуть впливати на репродуктивні, ростові та інші біологічні процеси у морських організмів. Навіть якщо окремі види можуть витримувати високі рівні міді та цинку, ці метали можуть накопичуватися в ланцюгу харчування, що призводить до ще більших концентрацій в організмах, які знаходяться на верхніх рівнях харчового ланцюга, таких як морські ссавці або люди. Люди, які їдять морепродукти або п'ють воду, що містить високі рівні міді або цинку, можуть зазнавати проблем зі здоров'ям, зокрема проблеми з печінкою, серцем, нирками або нервовою системою.

Директор Інституту морської біології НАН України Галина Мінічева під час пресконференції, присвяченій дослідженню води, розповіла, що внаслідок руйнування Каховської ГЕС до Чорного моря потрапила велика кількість прісної води. Це призвело до загибелі багатьох тварин і рослин. Близько 40% популяції чорноморської мідії загинуло [4].

Українські ліси на сьогодні забруднені вибухонебезпечними речовинами. З початку повномасштабної російсько-української війни в зоні проведення бойових дій та на деокупованих територіях піротехніки знешкоджують сотні боєприпасів за день. На окупованих і деокупованих територіях через ліси переміщується важка військова техніка, у лісах знаходяться військові частини та ведуться активні бойові дії. За даними Держлісагентства, понад 40% лісових пожеж виникають саме через обстріли росіянами.

Загальна площа лісів, яких торкнулася війна, орієнтовно складає 3 млн га, це майже 30% всіх лісів України. За розмірами це як площа всієї Бельгії. Ще близько 1 мільйона гектарів лісу постраждали на окупованих територіях. Проте навіть частина лісового господарства, яка знаходиться на звільнених територіях, непридатна для користування та проведення аналізу, адже вона потребує розмінування, яке може тривати десятиріччями.

Бойові дії наразі відбуваються в східних та південних областях України. Для цих регіонів характерна низька лісистість. Але тут ліси виконують захисні функції. Знищення та пошкодження їх позначиться на кліматі цих регіонів та може призвести до значних ерозійних процесів. Зокрема, на півдні України наслідками можуть бути вітрова ерозія та опустелювання. Це, звичайно, вплине на сільське господарство.

Загалом, майже три мільйони гектарів лісу в Україні були охоплені війною від початку повномасштабного вторгнення рашистів. Для порівняння – це майже територія Бельгії. Коли ж рашисти під тиском української зброї з ганьбою втікли із Житомирщини, Київщини, Чернігівщини та Сумщини, під окупацією залишається 567 тисяч гектарів лісів України.

Заказник «Серебрянський» місцевого значення розташований за 8 кілометрів на південний захід від міста Кремінна, яке наразі перебуває під окупацією. Колись величні зелені сосни Серебрянського лісу перетворилися на обвуглені стовбури, а довкола них видніються глибокі вирви від снарядів та окопи окупантів. До того, як стати лінією фронту, «Серебрянський» був цінним осередком бореальної флори (характерної для клімату в межах помірною поясу), занесених до Червоної книги України видів рослин. Загальна площа заказника – понад 107 гектарів. До його складу входили болота, ліси, луки, багата водна та болотна рослинності[1].

Постійні обстріли з боку росіян призводять до численних пожеж та як наслідок – шкідливих викидів в атмосферу.

- Лісові пожежі призвели до 54 685 316 тонн викидів в атмосферу.
- Горіння нафтопродуктів призвело до 979 526 тонн викидів в атмосферу.
- Загоряння інших об'єктів призвело до 11 867 946 тонн викидів в атмосферу.

Усього 67 532 788 тонн шкідливих викидів в атмосферне повітря з початку війни! Лише уявіть, яким повітрям ми дихаємо. Така кількість викидів CO₂ призводить до забруднення повітря та проблем з дихальною та серцево-судинною системами у людини; сприяє глобальному потеплінню та зміні екосистем. І це проблеми не лише України, а й усього світу, адже докільля не має кордонів. Наслідки екологічних злочинів, які росіяни чинять в Україні, з часом відчуватимуться і на інших континентах.

Якщо в одній точці планети відбувається екоцид, люди в інших містах та країнах можуть допомогти в балансуванні екосистеми. Наприклад, продукувати меншу кількість CO₂, користуючись екологічними видами транспорту; сортувати відходи та переробляти їх; відповідально ставитись до ресурсів Землі, зменшувати перевиробництво та повторно користуватися речами.

Вже понад кілька тисяч ракет росія випустила по Україні із 24 лютого 2022 р. по даний час. Ворожі снаряди, які щодня влучають у нашу критичну інфраструктуру та житлові будинки, спричиняють значні загоряння, у тому числі лісів. Це призводить до значного забруднення атмосферного повітря небезпечними речовинами. Під час детонації ракет та снарядів утворюється низка хімічних сполук – чадний газ, бурий газ, діоксид азоту, формальдегід тощо. Під час вибуху всі речовини проходять повне окиснення, а продукти хімічної реакції вивільняються в атмосферу.

Варто враховувати, що окупант обстрілює наші нафтобази, промислові підприємства, які використовують у своїй діяльності різні хімічні речовини. А це також десятки тисяч тонн вивільнених в атмосферу шкідливих речовин. При цьому забруднене повітря не має кордонів. Викиди в атмосферне повітря, що

були спричинені воєнною агресією РФ на території України, переносяться, осідають та мають вплив на території інших держав, іноді на відстані в тисячі кілометрів.

Велику небезпеку несуть для довкілля заміновані території. Розриви мін призводять до забруднення ґрунтів важкими металами – свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем. Це робить ґрунт небезпечним, а в деяких випадках – непридатним для подальшого сільськогосподарського використання. Також вибухи призводять до виникнення лісових пожеж. Тож знову повертаємося до проблем викидів в атмосферу і продовольчої безпеки. Циклічність наслідків та взаємопов'язаність процесів очевидна [3].

РФ веде бойові дії на заповідних територіях міжнародного та європейського значення, чим знищує середовища існування рідкісних і ендемічних видів та оселищ. Це може змінити поведінку птахів, включаючи їх міграцію. Коли у 2015 році російські війська почали використовувати Криву косу на Донеччині для висадки десанту, там зникло усе різноманіття птахів. Хоча до цього на узбережжі масово гніздилися три тисячі пар червонокнижних мартинів каспійських. Це була їхня найбільша колонія в Європі [3].

Через російську агресію вже перебувають на межі зникнення понад 80 видів тварин в Україні. Окупанти пошкодили 3 млн га лісів, майже 24 тис. га повністю випалили. Мільйони тварин загинули або втратили середовище існування. Лише деякі з представників фауни, що раніше населяли ботанічний заказник «Серебрянський» вважаються зниклими – це рідкісна квакша звичайна, припутень, фазан, європейська норка, олень благородний, вухата сова та сойка.

Зооохисники зібрали нові докази екоциду, який російські військові вчиняють на окупованих територіях Херсонщини. Ворог убиває диких тварин та хизується цим на фото. Як повідомляють в організації UAnimals, учасниця волонтерської спільноти надіслала їм фотографії, на яких російські військові з окупованої частини Херсонщини хизуються вбитими тваринами. Крім того, науковий співробітник інституту зоології Шмальгаузена Віталій Смаголь підтвердив зооохисникам, що на одному зі знімків – застрелений самець благородного оленя [1].

Отже, війна в Україні впливає не лише на продовольчу безпеку та має економічні наслідки для всіх країн, це ще й питання екологічної безпеки та спільного майбутнього. Позаяк, будь-який воєнний конфлікт не має локального характеру, коли йдеться про довкілля. Екосистеми не можна розділити умовними кордонами, якщо руйнується природна рівновага в одній геолокації, це обов'язково відчуте інша. Адже під окупацією досі знаходиться 10 національних природних парків, 8 заповідників, 2 біосферних заповідники. У деяких з них

росіяни офіційно дозволили браконьєрство. Через підлив Каховської ГЕС знищено місця нересту та середовище проживання понад 40 видів риб.

Як зазначає лідерка найбільшого екоруху країни «Let's do it Ukraine» Юлія Мархель: «Довкілля не має кордонів, тому екоцид, який сьогодні відбувається в Україні, відчуватиме весь світ. Ми маємо фіксувати всі екологічні злочини та створити план з відновлення. Кожен громадянин сьогодні має стати на захист навколишнього середовища, зберегти неоціненні ресурси планети Земля» [2].

Результати досліджень будуть використані в рамках кримінальних проваджень, що проводяться Спеціалізованою екологічною прокуратурою України та Головним слідчим управлінням Служби безпеки України.

Список використаних джерел

1. Бура І. «Вбивають тварин і хизуються цим»: зоозахисники виявили нові свідчення екоциду росіян. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/01/27/259077/>.
2. Мархель Ю., Кошуба А., Поливач М. Два роки екоциду: що вже накоїли росіяни в Україні та чим це загрожує українцям і світу. URL: <https://rubryka.com/article/ekotsyd-v-ukrayini/>.
3. Стрілець Р. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні. *Українська правда*. /<https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216>.
4. Янковський О., Бадюк О., Шеремет Д. «Росія відповідь». Про «екоцид» в Україні та «ще один трибунал». *Новини Приазов'я*. 07 листопада 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-trybunal-za-ekolohichni-zlochyny-rosiyi/32673575.html>.

МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ

УДК 617-001.4

Жуковський В.С., Трутяк І.Р., Трунквальтер В.М., Паньків М.В.
*Кафедра травматології, ортопедії та воєнно-польової хірургії Львівського
національного медичного університету ім. Данила Галицького
Львів, Україна*

МІКРОБНЕ ЗАБРУДНЕННЯ МІННО-ВИБУХОВИХ ТА ВОГНЕПАЛЬНИХ РАН КІНЦІВОК

У групі з 47 поранених з мінно-вибуховими та вогнепальними переломами гомілки і стегна досліджено мікрофлору. У більшості поранених були сторонні металеві тіла. Тривалість від поранення до надання спеціалізованої допомоги становила від 62 до 90 годин. Первинна стабілізація вогнепальних переломів після дебрідменту була виконана апаратами зовнішньої фіксації у 34 поранених на другому рівні медичної допомоги. Рани лікували повторними хірургічними обробками, терапією негативним тиском і гідроколоїдними пов'язками з антисептиками. Дослідження ранових виділень на мікрофлору та її чутливість до антибактерійних препаратів проводили при надходженні поранених та через 72 години після дебрідменту. У первинному мікробному пейзажі ран провідну роль відігравала грамнегативна мікрофлора: *Acinetobacter spp*, *E. coli*, *P. aeruginosa*, *K. oxitoca*, *K. pneumoniae*. Грампозитивні мікроорганізми в більшій мірі були представлені *Enterococcus spp*. При повторному бактеріологічному дослідженні у 8 поранених була виявлена сапрофітна флора (*Staph. epidermidis*, *E. coli*, *P. aeruginosa*). Основним профілактичним чинником поширення ранової інфекції є своєчасний і якісний дебрідмент, який повторювався залежно від стану рани і виконувався згідно локального протоколу лікувальної установи. Для вибору подальшого лікування рани керувались її локалізацією, станом ушкоджених тканин, їх бактерійним забрудненням та фазою ранового процесу.

Ключові слова: мінно-вибухові та вогнепальні травми, переломи, лікування, ускладнення, мікробне забруднення.

Zhukovsky V.S., Trutiak I.R., Trunkvalter V.M., Pankiv M.V.
*Department of traumatology, orthopedics and military-field surgery of the Danylo Halytsky
Lviv National Medical University
Lviv, Ukraine*

MICROBIAL CONTAMINATION OF MINE EXPLOSIVE AND GUNSHOT WOUNDS OF EXTREMITIES

Microflora was studied in a group of 47 wounded with mine-explosive and gunshot fractures of the leg and femur. Most of the wounded had foreign metal bodies. The duration from the injury to the provision of specialized care was from 62 to 90 hours. Primary stabilization of gunshot fractures after debridement was performed with external fixation devices in 34 wounded at the second level of medical care. Wounds were treated with repeated surgical treatments, negative pressure therapy and hydrocolloid bandages with antiseptics. Examination of wound secretions for microflora and its sensitivity to antibacterial drugs was carried out upon admission of the wounded and 72 hours after

debridement. Gram-negative microflora played a leading role in the primary microbial landscape of wounds: Acinetobacter spp, E. coli, P. aeruginosa, K. oxitoca, K. pneumoniae. Gram-positive microorganisms were mostly represented by Enterococcus spp. During repeated bacteriological examination, saprophytic flora was found in 8 wounded (Staph. epidermidis, E. coli, P. aeruginosa). The main preventive factor for the spread of wound infection is timely and high-quality debridement, which was repeated depending on the condition of the wound and was performed according to the local protocol of the medical institution. The choice of further wound treatment was guided by its localization, the state of damaged tissues, their bacterial contamination and the phase of the wound process.

Keywords: mine-explosive and gunshot injuries, fractures, treatment, complications, microbial contamination.

Вступ. Аналіз санітарних втрат в ході проведення антитерористичної операції Об'єднаних сил демонструє, що поранення кінцівок становили близько 62,6%, з яких близько 40% – з наявністю переломів, а в період широко масштабної війни цей показник зріс до 80%[1]

Наслідки мінно-вибухових та вогнепальних кульових поранень залежать від енергії травмуючого снаряда, його конструкційних властивостей, ступеня бактеріального забруднення ран, загального стану пораненого, а також від організації медичної допомоги [2, 3]. Відомо, що кожна вогнепальна рана є первинно мікробно забрудненою [4].

Мета дослідження – вивчити мікробний пейзаж у поранених з мінно-вибуховими та вогнепальними переломами кісток нижніх кінцівок, які знаходились під нашим спостереженням та його значення на перебіг ранового процесу.

Матеріали і методи. У досліджувану когорту методом випадкового відбору з групи 120 поранених було включено 47 постраждалих з мінно-вибуховими та вогнепальними переломами кісток стегна, гомілки і стопи, які отримали травми та заходилися на лікуванні в Військово-медичному клінічному центрі Західного регіону та ВП Лікарні Святого Луки 1 ТМО м. Львова. У 38 хворих причиною травми були вибухові поранення (80,9%), а у 9 – вогнепальні поранення (19,1%). Усі поранені – чоловіки, військовослужбовці. Середній вік поранених становив 38,8 років (min=23, max=58). Поранення стегна були у 14, гомілки – у 18, стопи – у 15.

Усім пацієнтам медична допомога на етапах медичної евакуації надавалась за технологією damage control.

При госпіталізації, після стабілізації загального стану поранених та проведення необхідних діагностичних заходів, виконували бактеріологічне дослідження ранових виділень і повторну хірургічну обробку ран, під час якої усі девіталізовані м'які тканини та кісткові уламки, які не мали ознак

періостального кровопостачання, видаляли як субстрат для формування колоній та біоплівки, високостійких до антибіотикотерапії [5]. Рану промивали розчинами антисептиків з перекисом водню, корегували або доукомплектовували апарат зовнішньої фіксації. Усім пацієнтам призначали антибактерійну терапію з урахуванням результатів мікробіологічного дослідження та тяжкості перебігу травматичної хвороби. Дослідження ранової мікрофлори і її чутливість до антибіотиків повторили через 72 години після проведення дебрідменту.

Результати. Перша допомога (зупинка кровотечі накладенням турнікета або тиснутої пов'язки) надавалася на «лінії вогню». Надалі поранені транспортувалися до стабілізаційного пункту. Тривалість періоду з моменту поранення до початку надання спеціалізованої допомоги становив від 62 до 90 годин. На другому рівні надання медичної допомоги вогнепальні переломи були фіксовані стрижньовими апаратами у 44 поранених, а у 3 – гіпсовими лонгетами.

Рани лікували пов'язками з антисептиками у 12 поранених, гідроколоїдними пов'язками зі сріблом – у 18 поранених, а терапією негативним тиском – 17 поранених.

При первинному бактерійному дослідженні ран домінуючою мікрофлорою були грамнегативні бактерії: *Acinetobacter* spp (48,3%), *E. coli* (14,2%), *P. aeruginosa* (11%), *K. oxitoca* (8,2%), *K. pneumoniae* (1,8%). Грампозитивні мікроорганізми переважно були представлені *Enterococcus* spp (16,5%). Мікробні асоціації, від 2 до 5 видів мікроорганізмів, були в 88,2% випадків, що корелює з дослідженнями інших авторів [6] Найчастішою мікробною асоціацією були *Acinetobacter baumannii* та *Enterobacteriaceae*. Мікробний пейзаж рани змінювався з часом. Найпоширенішими бактеріальними ізолятами, культивованими протягом першого тижня, були грампозитивні мікроби з низькою патогенністю. Кількість грамнегативних паличок збільшувалася в перебігу ранового процесу. Частота виявлення грампозитивних мікроорганізмів знижувалася після першого тижня і збільшувалася після третього тижня від поранення. В процесі загоєння рани змінювалася бактеріальна мікрофлора ран зі збільшенням частоти виявлення грамнегативних паличок, переважно *Acinetobacter*. Ускладнення ранового процесу – нагноєння ран, стрижньовий остеомієліт, були викликані *S. epidermidis* – у 2 поранених, *P. aeruginosa* – у 2 поранених, *E. coli* у 3 поранених та *S. aureus* – у 3 поранених.

Виявлено взаємозв'язок між тривалістю проміжку часу з моменту поранення до початку проведення дебрідменту та розвитком ранової інфекції. На 9–11-ту добу від початку лікування в 55% випадків бактеріологічні посіви були негативні, а в 25% випадків середня кількість колоній зменшувалась до

$(3,8 \pm 0,98) \times 10^4$ КУО/мл, що давало змогу проводити закриття ранового дефекту. Звертає увагу, що використання ВАК-апаратів пришвидшувало очищення ран на 15-17 днів.

Обговорення. Кардинальне питання про те, що вогнепальні рани повинні піддаватися хірургічній обробці та вестись відкритим способом, залишається непорушним [4,7,8].

Наші пацієнти мали тяжкі високоенергетичні поранення стегна і гомілки. У 19 поранених були не видалені осколки снарядів та кулі. Бактерійне забруднення ранового каналу відбувається як під час поранення так і протягом перебігу ранового процесу [9,10, 11].

Спектр мікробів у м'яких тканинах поранених військовослужбовців США змінювався під час їх медичної евакуації залежно від рівня медичної допомоги [12]. Ряд дослідників вважають, що забруднення *Acinetobacter* пов'язане із нозокоміальною флорою при масовому поступленні поранених в лікувальні заклади [13].

У структурі мікрофлори ран після дебрідменту переважали *E. coli*, *S. epidermidis*, *P. aeruginosa*, які також стали спричинили розвиток гнійних ускладнень у 8 поранених. Ці факти добре узгоджуються з даними про те, що поява *P. aeruginosa* у рані є індикатором розвитку тяжких інфекційних ускладнень, а в крові – незалежним прогностичним предиктором можливого летального результату [14,15,16].

Основним профілактичним чинником поширення ранової інфекції є своєчасний і якісний дебрідмент, який повторювався залежно від стану рани і виконувався згідно локального протоколу лікувальної установи. Для вибору подальшого лікування рани керувались її локалізацією, станом ушкоджених тканин, їх бактерійним забрудненням та фазою ранового процесу.

У наших пацієнтів виявлено кореляцію між ступенем бактерійного забруднення рани до дебрідменту і після нього. Ця закономірність відзначена також іншими дослідниками [17,18,19,20]. Деякі автори зазначають, що у вогнепальних ранах відразу після поранення домінують стафілококи [11]. Тривожною інформацією є те, що зростає антимікробна резистентність флори, яка ускладнює бойові травми. [22]

Обмеженістю даного дослідження є відсутність верифікації анаеробної флори, тому дані про мікробний пейзаж бойових ран не можна вважати вичерпними. Тому бактеріальна забрудненість ран може бути істотно вищою. Частота інфекційних ускладнень таких як остеомієліт, в аналізованій групі склала 17,02 %, . Септичних ускладнень поранень які стали б причиною смерті військовослужбовців у дослідженій групі не було, але ця група включала лише

поранених з вогнепальними переломами стегна, гомілки та стопи без пошкодження магістральних судин.

Висновки. 1. Частота поширених інфекційних ускладнень при мінно-вибухових та вогнепальних кульових пораненнях нижніх кінцівок склала 17,02%.

2. До проведення дебрідменту ран переважною аеробною флорою є *Acinetobacter* spp, *E. coli*, *P. Aeruginosa*, *S. aureus*. Глибокі гнійні ускладнення вогнепальних поранень переважно викликані *E. coli*, *S. epidermidis*, *P. aeruginosa*.

3. Основним профілактичним чинником поширення ранової інфекції є своєчасний і якісний дебрідмент, який повторювався залежно від стану рани і виконувався згідно локального протоколу лікувальної установи.

Список використаних джерел

1. Заруцький Я. Л. Военно-польова хірургія /за ред. Я. Л. Заруцького, В. Я. Білого. К. : Фенікс, 2018. 552 с
2. Santucci RA, Chang YJ. Ballistics for physicians: myths about wound ballistics and gunshot injuries. *J Urol*. 2004 Apr;171(4):1408-14. doi: 10.1097/01.ju.0000103691.68995.04.
- 3 Manta AM, Petrasso PEY, Tomassini L, Piras GN, De Maio A, et al. The wounding potential of assault rifles: analysis of the dimensions of entrance and exit wounds and comparison with conventional handguns. A multicentric study. *Forensic Sci Med Pathol*. 2023 Dec 26. doi: 10.1007/s12024-023-00767-3.
4. Stefanopoulos PK, Mikros G, Pinalidis DE, Oikonomakis IN, Tsiatis NE, Janzon B.J Wound ballistics of military rifle bullets: An update on controversial issues and associated misconceptions. *Trauma Acute Care Surg*. 2019 Sep;87(3):690-698. doi: 10.1097/TA.0000000000002290.
5. Трут'як І. Р., Лось Д. В. Медзин В. І. Прогнозування та профілактика інфекційних ускладнень бойової травми кінцівок. *Наука і практика*. 2016. № 1 – 2. С. 66–71.
6. Савка И. С., Цивина С. А., Николюк Д. П., Шипунов В. Г. Влияние современных методов лечения на микрофлору огнестрельных ран. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2016. Вип. 46. С. 146–153.
7. Guthrie HC, Clasper JC. Historical origins and current concepts of wound debridement. *J R Army Med Corps*. 2011 Jun;157(2):130-2. doi: 10.1136/jramc-157-02-01.
8. Saadia R, Schein M. Débridement of gunshot wounds: semantics and surgery. *World J Surg*. 2000 Sep;24(9):1146-9. doi: 10.1007/s002680010188.
9. Byrne A, Curran P. Necessity breeds invention: a study of outpatient management of low velocity gunshot wounds. *Emerg Med J*. 2006 May;23(5):376-8. doi: 10.1136/emj.2005.026286.
10. Hinsley DE, Phillips SL, Clasper JS. Ballistic fractures during the 2003 Gulf conflict--early prognosis and high complication rate. *J R Army Med Corps*. 2006 Jun;152(2):96-101. doi: 10.1136/jramc-152-02-06.
11. Kovalchuk P. V., Kondratiuk M. V. Bacterial fora of combat wounds from eastern Ukraine and time-specified changes of bacterial recovery during treatment in Ukrainian military hospital. *BMC Res Notes* (2017) 10:152. DOI 10.1186/s13104-017-2481-4.
12. Hawley JS, Murray CK, Jorgensen JH. Development of colistin-dependent *Acinetobacter baumannii*-calcoaceticus complex. *Antimicrob Agents Chemother*. 2007;51:4529–30.

13. Forest RS, Paul K, David WC, Fred G, Martin R, Trevor SB, et al. The majority of US combat casualty soft-tissue wounds are not infected or colonized upon arrival or during treatment at a continental US military medical facility. *Am J Surg.* 2010;200(4):489–95
14. Holcomb JB, McMullin NR, Pearse L, Caruso J, Wade CE, Oetjen-Gerdes L, Champion HR, Lawnick M, Farr W, Rodriguez S, Butler FK. Causes of death in U.S. Special Operations Forces in the global war on terrorism: 2001-2004. *Ann Surg.* 2007 Jun;245(6):986-91. doi: 10.1097/01.sla.0000259433.03754.98.
15. Maerz PW, Falgiani TB, Hoelle RM. Gunshot wound contamination with squirrel tissue: wound care considerations. *Case Rep Emerg Med.* 2014;2014:342914. doi: 10.1155/2014/342914
16. Rethinking the Goal of Patient-Driven and Therapist-Provided Debridement. *Donley T. Compend Contin Educ Dent.* 2020 May;41(5):290-291.
17. Quigley KJ, Place HM. The role of debridement and antibiotics in gunshot wounds to the spine. *J Trauma.* 2006 Apr;60(4):814-9; discussion 819-20. doi: 10.1097/01.ta.0000195472.99198.71
18. Spencer J, Smith A, Woods D. The effect of time delay on infection in open long-bone fractures: a 5-year prospective audit from a district general hospital. *Ann R Coll Surg Engl.* 2004 Mar;86(2):108-12. doi: 10.1308/003588404322827491
19. Vennemann B, Grosse Perdekamp M, Kneubuehl BP, Serr A, Pollak S. Gunshot-related displacement of skin particles and bacteria from the exit region back into the bullet path. *Int J Legal Med.* 2007 Mar;121(2):105-11. doi: 10.1007/s00414-006-0107-9.
20. Zhang YD, Hou SX, Zhang WJ, Sheng ZY. Pathomorphological and quantitative bacteriological findings in various forms of primary surgery on gunshot wounds of extremities. *Arch Orthop Trauma Surg.* 2001 Nov;121(10):566-70. doi: 10.1007/s004020100268.
21. Khatod M, Botte MJ, Hoyt DB, Meyer RS, Smith JM, Akeson WH. Outcomes in open tibia fractures: relationship between delay in treatment and infection. *J Trauma.* 2003 Nov;55(5):949-54. doi: 10.1097/01.TA.0000092685.80435.63.
22. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). *Acinetobacter baumannii* infections among patients at military medical facilities treating injured U.S. service members, 2002-2004. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep.* 2004 Nov 19;53(45):1063-6.

УДК:613.2:616-057.87

*Кіцула Любов, к. мед. н., доцент,
доцент кафедри загальної гігієни з екологією
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Україна*

ДОТРИМАННЯ СУЧАСНОЮ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ

У статті наведено дані про дотримання студентською молоддю основних рекомендацій щодо здорового харчування. Установлено, що у значній частини респондентів та респонденток відсутні здорові харчові звички. За індексом маси тіла адекватне харчування має лише 52,7 % студентів та студенток. Більшість з опитуваних студентів та студенток мають низьку фізичну активність.

Ключові слова: студентська молодь; здорове харчування; продукти харчування; індекс маси тіла; профілактика.

*Kitsula Liubov, PhD in medical sciences, associate professor,
Head of the Department of General Hygiene and Ecology, t
Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine*

COMPLIANCE WITH THE RECOMMENDATIONS REGARDING HEALTHY NUTRITION BY CURRENT STUDENT YOUTH

The article provides data on students' compliance with the main recommendations for healthy nutrition. It was established that a significant part of respondents have lack healthy eating habit. Only 52,7 % of male and female students have adequate nutrition according to the body mass index. Most of the surveyed male and female students have low physical activity.

Key words: *student youth; healthy nutrition; foods; body mass index; prevention.*

Вступ. Однією із важливих складових здорового способу життя, яка впливає на фізичний, моральний та духовний розвиток особистості, що є важливою передумовою якості життя молодого покоління у майбутньому та його довголіття, є повноцінне харчування та високий рівень фізичної активності [1, с. 194, 2, с. 26]. Харчування сучасної людини має бути функціональним, тобто продукти, які населення споживає щоденно, повинні не лише забезпечувати організм поживними речовинами, але й виконувати профілактичні функції: знижувати ризик розвитку різних захворювань, захищати від несприятливих умов довкілля, зменшувати вплив неправильного способу життя [3, с. 24]. Усвідомлений щоденний вибір «здорових» продуктів харчування у свій раціон дає можливість студентській молоді зберегти здоров'я, високий рівень працездатності, у тому числі й розумової [4, с. 13]. Регулярне харчування, повільне споживання їжі у пристосованих для цього місцях позитивно впливає на функціональний стан органів травлення, попереджає набір зайвої ваги і пов'язані з нею небезпечні для здоров'я стани – високий артеріальний тиск, атеросклероз та підвищення рівня цукру у крові [5, с. 40].

Ключовими рекомендаціями щодо здорового харчування є: споживання адекватної кількості калорій з їжею для задоволення власних потреб в енергії та основних харчових речовинах; споживання щодня достатньої кількості корисних харчових продуктів: овочів, бобових, фруктів, цільних злаків, горіхів, насіння, яєць, нежирного м'яса, риби та молочних і кисломолочних продуктів; уникання частого споживання харчових продуктів та страв із значним вмістом солі, цукру та надмірним вмістом жиру; дотримання оптимального режиму харчування та набуття здорових харчових звичок; достатнє пиття рідини, вживання низькокалорійних напоїв, не починати вживати алкоголь або обмежити його споживання; постійно та ретельно дотримуватись правил харчової безпеки, включаючи дотримання чистоти, вибір тільки якісних та безпечних харчових

продуктів, належних умов їх транспортування, зберігання та приготування; намагатись більше рухатись і займатись фізичними вправами щодня [5, с. 39-40].

Актуальність. Проведений огляд наукової літератури показав ірраціональність харчування значної частини студентської молоді, що негативно впливає на стан їхнього здоров'я, якість життя, працездатність та потребує подальшого вивчення, аналізу і корекції харчових раціонів для профілактики виникнення дефіцитних нутрієнтних станів, аліментарних та аліментарно-залежних захворювань [6, с. 121].

Мета роботи – оцінити дотримання студентською молоддю ЛНМУ імені Данила Галицького основних рекомендацій щодо здорового харчування.

Матеріали та методи. Методи – пошуковий (огляд наукових праць у періодичних наукових виданнях, збірниках, інтернет-ресурсах), соціально-гігієнічний (опитування студентської молоді 2 курсу медичного та фармацевтичного факультетів, 4 курсу медичного факультету (109 студенток, 41 студент) із використанням опитувальної карти, запропонованої Л.Б. Єльцовою та співавт., 2017 [7, с. 108–111]), статистичний (математична обробка отриманих результатів).

Результати та обговорення. При оцінці щоденного споживання студентською молоддю низки продуктів харчування (хліба, круп, макаронних виробів, риби, м'яса, яєць, молока та кисломолочних продуктів, сиру твердого та м'якого, овочів і фруктів) для забезпечення організму незамінними харчовими речовинами та енергією було встановлено, що деяка частина респондентів та респонденток взагалі не споживає цих продуктів харчування, що може негативно вплинути на стан їхнього здоров'я та розумову і фізичну працездатність (табл.1).

Таблиця 1

Відсутність у щоденному раціоні студентської молоді окремих продуктів харчування

Продукти харчування	Студентки (%)	Студенти (%)
Хліб пшеничний	27,8	9,8
Хліб житній	46,8	51,2
Макаронні вироби	9,2	4,8
Крупи	3,7	2,4
Риба	23,9	31,7
М'ясо	6,4	-
Яйця	19,3	24,4
Молоко та кисломолочні продукти	5,5	2,4
Сир твердий	2,2	7,3
Сир м'який	25,7	31,7
Овочі	3,7	-
Фрукти	-	2,4

Загальновідомо, що молоко є важливим джерелом кальцію, який у зв'язаному з білками стані, засвоюється найповніше, окрім того, саме молоко здатне підвищувати засвоюваність сполук кальцію, що містяться в інших продуктах – злакових, овочах та фруктах (достатній вміст кальцію у раціоні забезпечує здоров'я кісток та зубів, функціонування нервової системи та згортання крові тощо); курячі яйця є важливим джерелом незамінних амінокислот, жиророзчинних (А, D, Е) та водорозчинних (В₂, В₁₂, фолієва кислота) вітамінів, низки важливих мінеральних речовин – кальцію, заліза, йоду, селену, цинку (рекомендовано вживати одне-два курячі яйця на день); риба є одним із важливих джерел вітаміну D та поліненасичених жирних кислот Омега-3; м'ясо є продуктом із збалансованим складом незамінних амінокислот [5, с. 40, 42].

Одним із основних критеріїв оцінки енергетичної адекватності харчування є індекс маси тіла (ІМТ), який на сьогодні широко застосовується для контролю за масою тіла та оцінки стану харчування. Для обчислення ІМТ (кг/м²) ділять масу тіла (у кг) на зріст у квадраті (м²).

Середні значення антропометричних параметрів студентів та студенток другого і четвертого курсів наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Середні значення антропометричних параметрів студентів та студенток

Студенти		Студентки	
II курс	IV курс	II курс	IV курс
Зріст, см			
177,8 ± 0,87	181,0 ± 1,10	165,9 ± 0,80 см	166,5 ± 0,75 см
Маса тіла, кг			
71,6 ± 1,59	78,5 ± 1,90	55,5 ± 1,29	57,6 ± 1,36

Поміж другокурсниць 28,6 % мають масу тіла до 50 кг, 4,8 % – 70 кг і більше, поміж четвертокурсниць – 6,7 % та 8,9 % відповідно. За значенням ІМТ лише 52,7 % усіх опитуваних мають адекватне харчування, з них – 46,8 % студенток та 58,5 % студентів. Найбільший відсоток респонденток з адекватним харчуванням за ІМТ виявлено на 4 курсі – 55,6 %, респондентів – на II курсі – 66,6 %. Гіпотрофію різних ступенів виявлено лише поміж студенток – у 45,8 % опитуваних (28,4 % – гіпотрофія I ступеня, 15,6 % – гіпотрофія II ступеня, 1,8 % – гіпотрофія III ступеня). Ожиріння I ступеня виявлено у 7,3 % студенток та 34,1 % студентів, II ступеня – у 7,3 % студентів. Найбільшу кількість студентів з ожирінням виявлено на четвертому курсі – 47,8 %.

Характерно, що поміж студентів та студенток, у яких виявлено відхилення ІМТ від фізіологічної норми, яка характеризує адекватне харчування (20,1–24,99 кг/м² та 18,5–23,8 кг/м² відповідно), двічі на день харчується 4,6 % респондентів, тричі – 61,8 % респондентів, чотириразово – 33,7 % респондентів, поміж респонденток двічі на день харчуються 30,0 %, тричі – 51,1 %, чотириразово – 11,2 %. В один і той же час доби їжу приймає лише 11,3 % студенток, студентів значно більше – 37,3 %. В цілому, з-поміж усіх учасників та учасниць опитування, 36,6 % респондентів та 41,3 % респонденток не снідає, а 46,3 % та 54,1 % відповідно віддає перевагу їжі в сухом'ятку. З тих, у кого ІМТ виходить за межі адекватного харчування, не снідає 37,3 % респондентів та 48,3 % респонденток, віддають перевагу їжі в сухом'ятку 63,5 % студентів та студенток, що зумовлює відхилення від фізіологічного харчового статусу. Гарячі перші страви присутні у раціоні 36,5 % студенток та 57,3 % студентів. Відповідно до кратності прийому рівномірно розподіляють об'єм спожитої їжі 8,4 % респонденток та 13,7 % респондентів. Найбільший об'єм спожитої їжі у студенток та студентів припадає на обід – 41,1 % та 71,3 % відповідно. За столом для обідів їжу приймають 68,8 % студенток та 76,4 % студентів, практично однакова кількість респондентів жіночої і чоловічої статі приймає їжу перед комп'ютером – 23,2 % та 23,5 % відповідно, 8,0 % студенток приймають їжу в ліжку, що вказує на відсутність у них здорових харчових звичок, які відповідно до рекомендацій щодо здорового харчування дорослих є запорукою оптимального засвоєння здорової їжі та значно зменшують ризик набору зайвої ваги та виникнення інших проблем, спричинених неоптимальним харчуванням. До того ж, більшість студентів та студенток мають низьку фізичну активність. Зокрема, додатковими спортивними заняттями займаються лише 43,1 % студенток та 29,3 % студентів. Також виявлено, що 11,9 % респонденток та 39,0 % респондентів палять (кількість випалених сигарок коливається від 1 до 20 на добу).

Заразом було проаналізовано вміст у раціонах студентської молоді оброблених кулінарних інгредієнтів, які отримують такими процесами, як пресування, рафінування та подрібнення, зокрема олії, вершкового масла, цукру і солі. Установлено, що 56,2 % респондентів та респонденток надають перевагу натуральним продуктам, 3,8 % – технологічно обробленим, 40,0 % опитуваних зазначили, що не бачать великої різниці між ними. При оцінці споживання студентською молоддю харчових продуктів та страв із значним вмістом солі та цукру було встановлено, що з-поміж усіх опитуваних 41,1 % споживає цукор, мед та солодощі у кількості до 25 г на добу, 25,4 % – 25 - 50 г на добу, 13,6 % – 50 - 100 г на добу, 7,0 % - понад 100 г на добу, взагалі не споживає цих продуктів

13,8 % студенток та 12,2 % студентів. З-поміж усіх опитуваних, олію рослинну не споживає 25,5 %, до 25 г споживає 72,1 %, понад 25 г – 4,8 %; масло вершкове не споживає 31,3 %, до 15 г споживає 63,1 %, понад 15 г – 5,6 % опитуваних; їжу за столом досолоють майже завжди, не коштуючи страви – 5,6 %, досолоють, якщо не солоні – 40,2 %, рідко досолоють або ніколи не досолоють 53,9 % опитуваних.

Крім того, опитування також дало змогу оцінити уживання студентською молоддю перероблених продуктів з високим вмістом солі, у тому числі копченої ковбаси, сала, консервованих продуктів. Установлено, що з-поміж усіх опитуваних копчену ковбасу споживає 46,1 %, сало (до 30 г) – 18,5 %, від 30 г до 50 г – 5,6 %, консервовані овочі, фрукти, ягоди (до 100 г) – 40,2 %. Студенти частіше за студенток споживають копчену ковбасу та сало, зокрема копчену ковбасу споживає 60,9 % студентів та 31,2 % студенток, сало – 31,6 % та 16,7 % відповідно. Студентки на відміну від студентів, споживають більше консервованих овочів, фруктів та ягід – 48,6 % та 39,0 % відповідно.

Отримані результати проведеного дослідження збігаються з даними наукової літератури та підтверджують негативні тенденції у дотриманні сучасною студентською молоддю рекомендацій щодо здорового харчування. Сучасній молоді вкрай важливо зрозуміти, що оптимальний режим харчування позитивно впливає на фізіологію травлення, завдяки створенню умов для реалізації усіх ключових функцій – моторної, секреторної, власне перетравлення харчових речовин, їх абсорбції, виведення неперетравлених залишків. Щоденний сніданок, регулярні основні прийоми їжі та перекуси запобігають надмірним коливанням рівнів гормонів, які відповідають за відчуття голоду/насичення, забезпечуючи помірне споживання їжі із тривалим відчуттям ситості [5, с. 44]. Майбутнім медикам необхідно добре розумітись на питаннях здорового способу життя, основах здорового харчування, постійно вдосконалювати та оновлювати свої знання, оскільки в подальшому одним з основних завдань їхньої професійної діяльності буде надання здоровим та хворим людям інформації про ключові фактори ризику *неінфекційних захворювань* та профілактичних рекомендацій, що ґрунтуються на засадах доказової медицини [8].

Висновки. Установлено, що в раціонах окремих студентів та студенток взагалі відсутні корисні продукти харчування (молоко та кисломолочні продукти, риба, м'ясо тощо). Адекватне харчування за ІМТ виявлено у 46,8 % студенток та у 58,5 % студентів. З-поміж опитуваних студенток 45,8 % має гіпотрофію різних ступенів, натомість з-поміж опитуваних студентів 41,4 % має ожиріння I-II ступеня, що є ризиком виникнення небезпечних захворювань –

серцево-судинних, діабету та раку [5, с. 40]. Режим харчування сучасної студентської молоді не відповідає принципам раціонального харчування. Більше того, у раціонах студентів присутні харчові продукти із значним вмістом солі та цукру, які є ризиком набору зайвої ваги та виникнення інших проблем, спричинених харчуванням. Додатковими спортивними заняттями займаються лише 43,1 % студенток та 29,3 % студентів, тютюнопалінням зловживає 11,9 % респонденток та 39,0 % респондентів.

З огляду на отримані результати дослідження, виникає необхідність подальшого вивчення та аналізу стану харчування студентської молоді в умовах нинішньої ситуації в Україні. Для збереження повноцінного здоров'я молодого покоління, основними методами профілактики можливих негативних зрушень у харчовому статусі сучасної студентської молоді, є елементарне дотримання принципів раціонального харчування, зокрема належного режиму харчування, передусім у кратності та часовому регулюванні прийому їжі (частота та регулярність прийому їжі відповідно до рекомендацій щодо здорового харчування дорослих є важливим компонентом харчової поведінки та має досить виражений вплив на процеси травлення, обміну речовин, сигнальні зв'язки між центральною нервовою системою, органами травлення та ендокринною системою), здоровий спосіб життя з достатньою фізичною активністю та без шкідливих звичок [5, с. 44].

Список використаних джерел:

1. Олійник Н. А., Ю. В. Віннік Вплив харчування на здоров'я студентської молоді. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 81(1). С. 194–197.
2. Чернявська Л. І., Криницька Л. І., Мялюк О. П. Стан здоров'я студентів, проблеми та шляхи їх вирішення. *Медсестринство*. 2017. № 1. С. 24–27.
3. Чорна Н. П. Якість продуктів харчування – запорука здоров'я нації. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 23–28.
4. Єльцова Л. Б., Омельчук С. Т., Петросян А. А. Оцінка середньодобового споживання молочних та кисломолочних продуктів харчування у раціоні студентської молоді. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2018. Т. 18, Випуск 4 (64). С. 13–19.
5. Півень Н. Рекомендації щодо здорового харчування дорослих // *Практикуючий лікар*. 2018. № 1. С. 39–46.
6. Кіцула Л.М., Федоренко В.І. Харчування студентської молоді на сучасному етапі: систематична література. *Гігієна населених місць: Зб. наук. пр. К., 2023*. Вип. 73. С. 113–123.
7. Єльцова Л.Б., Омельчук С.Т. Обґрунтування шляхів удосконалення анкетно-опитувального методу оцінки фактичного харчування населення. *Профілактична медицина*. 2017. Том 22. Випуск 3. С.104–112.
8. Міністерство охорони здоров'я України (2013) Наказ МОЗ України від 14.01.2013 р. № 16 «Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування» - https://zakononline.com.ua/documents/show/129815___129815.

УДК: 615.014.2(477)

Олійник С. П. к. фарм. наук, консультант,
фармацевтична компанія «Нобель-Україна», Київ, Україна
Гуменюк В.В., доктор пед.н., доцент,
доцент кафедри медицини катастроф і військової медицини
Чаплик В.В., к. мед.н., доцент,
Завідувач кафедри медицини катастроф і військової медицини
Олійник П.В., д. фарм. н., професор,
професор кафедри медицини катастроф і військової медицини
ЛНМУ ім. Данила Галицького Львів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На основі аналізу даних літератури, законодавчих актів і нормативних документів та власних досліджень вивчений сучасний стан фармацевтичного забезпечення населення в умовах воєнного стану. Визначені основні чинники, які впливають на ефективність організації забезпечення населення лікарськими засобами в умовах війни і обґрунтовані основні напрями оптимізації системи фармацевтичного забезпечення населення в сучасних умовах воєнного стану. Обґрунтована необхідність вдосконалення правового забезпечення фармацевтичної політики держави і посилення державного контролю за фармацевтичною діяльністю.

Ключові слова: воєнний стан, фармацевтична система, лікарські засоби, правове забезпечення, державний контроль.

Oliiynyk S.P. PhD (Pharmaceutical Sciences), advisor
Nobel-Ukraine Pharmaceutical Company, Kyiv, Ukraine
Humeniuk V.V. Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Catastrophe Medicine and Military Medicine
Chaplyk V.V., PhD (Medical Sciences), Associate Professor,
Head of the Department of Catastrophe Medicine and Military Medicine
Oliiynyk P.V. Doctor of Pharmacy, Professor,
Professor of the Department of Catastrophe Medicine and Military Medicine
Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

FEATURES OF THE PHARMACEUTICAL SUPPLY OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

On the basis of the analysis of data from the literature, legislative acts and regulatory documents and own research, the current state of pharmaceutical provision of the population in the conditions of martial law has been studied. The main factors that affect the effectiveness of the organization of providing the population with medicines in wartime conditions are determined, and the main directions of optimization of the pharmaceutical supply system of the population in modern conditions of wartime conditions are substantiated. There is a well-founded need to improve the legal support of the pharmaceutical policy of the state and to strengthen state control over pharmaceutical activity.

Key words: martial law, pharmaceutical system, medicinal products, legal support, state control.

Вступ. Безпека людини, її життя та здоров'я є найвищими соціальними цінностями, які забезпечує держава. Важливою умовою ефективності надання медичної допомоги та лікування населення в умовах воєнного стану є своєчасне забезпечення населення та лікувальних закладів лікарськими засобами (ЛЗ). Необхідність удосконалення фармацевтичного забезпечення населення обумовлена значним зростанням ризику виникнення різноманітних надзвичайних ситуацій (НС) воєнного, техногенного і природного походження, відсутністю чи недостатнім обґрунтуванням правових, організаційних та інших механізмів державного управління у сфері фармацевтичного забезпечення населення в умовах воєнного стану.

В умовах війни виникає часткове або повне руйнування будівель, шляхів сполучення, інженерних мереж, що спричиняє порушення або повне припинення функціонування аптечних закладів. У зоні НС, як правило, виникає дефіцит ЛЗ для надання медичної допомоги постраждалим та стаціонарним хворим, які перебувають у лікувальних закладах, амбулаторним хворим із хронічними захворюваннями. Відновлення інженерних мереж, шляхів сполучення та функціонування аптечних закладів потребує тривалого часу, залежно від масштабів руйнувань. Постраждале населення і пацієнти з хронічними захворюваннями (у тому числі соціально небезпечними) можуть залишитися без ЛЗ на весь період ліквідації наслідків НС. Проблема доступності населення до ЛЗ в умовах воєнного стану потребує вдосконалення правового забезпечення фармацевтичної політики держави і посилення державного контролю за фармацевтичною діяльністю.

Метою дослідження є визначення основних чинників, які впливають на ефективність організації забезпечення населення ЛЗ в умовах війни і обґрунтування основних напрямів оптимізації системи фармацевтичного забезпечення населення в сучасних умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. На основі оцінки сучасної літератури, законодавчих актів, нормативних документів та власних досліджень вивчений сучасний стан фармацевтичного забезпечення населення в умовах воєнного стану.

Результати та їх обговорення. В перші дні війни виявилось, що фармацевтична система України не готова до функціонування в умовах воєнного стану. Виник дефіцит окремих груп ЛЗ та медичних виробів і постала проблема з підвищенням цін на ЛЗ в аптеках (при збереженні відпускних цін фармацевтичними виробниками) при повній відсутності державного контролю за фармацевтичною продукцією, що ввозиться в Україну і її подальшим розподілом [1].

Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держлікслужба) спільно з Міністерством охорони здоров'я України з початку повномасштабного вторгнення були вжиті певні заходи для забезпечення населення ЛЗ та медичними виробами. Зокрема, було створено інформаційну систему збору та оприлюднення інформації щодо доступності аптечних закладів під час воєнного стану та наявності в них окремих категорій ЛЗ; дозволено ввезення на митну територію України ЛЗ, термін придатності яких не закінчився, але не відповідає вимогам, визначеним частиною першою статті 17 Закону України «Про лікарські засоби»; продовжено термін дії сертифікатів спеціаліста та посвідчень про кваліфікаційну категорію для працівників фармацевтичної галузі; надано дозвіл на залучення здобувачів вищої освіти до роботи у фармацевтичних закладах; продовжений термін дії ліцензії на право провадження діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на період воєнного стану та на 2 місяці після його завершення.

Окрім того, Держлікслужбою спільно з МОЗ України надана можливість суб'єктам господарювання, які мають ліцензію на виробництво ЛЗ, використовувати у виробництві готових ЛЗ активні фармацевтичні інгредієнти (АФІ) незареєстрованих в Україні виробників та допоміжні речовини, які не внесені у Реєстраційне досьє на препарат, за умови їх відповідності специфікаціям вхідного контролю якості; надано можливість транспортування ЛЗ транспортом загального користування (у тому числі тим, яким здійснюється перевезення пасажирів) та у поштових або багажних відправленнях; надано можливість зберігання ЛЗ у незареєстрованих складських приміщеннях, відомості про які відсутні у ліцензійному реєстрі.

На виконання вимог постанови КМУ від 06 березня 2022 р. № 223 «Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1 548», Уряд уповноважив Держлікслужбу спільно з обласними військовими адміністраціями, Національною поліцією, Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, забезпечити контроль за встановленням суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі цін лише на нестероїдні протизапальні та антибактеріальні ЛЗ вітчизняного виробництва [2].

Наказом МОЗ України від 04.03.2022 року № 413 на період воєнного стану було дозволено аптекам та їх структурним підрозділам здійснювати відпуск та реалізацію ЛЗ без рецепта лікаря, здійснювати роздрібну торгівлю ЛЗ, виготовленими в умовах аптек, через аптеки та їх структурні підрозділи, що належать іншим ліцензіатам з роздрібної торгівлі ЛЗ, здійснювати контроль якості ЛЗ, виготовлених в умовах аптек в лабораторіях, атестованих у встановленому порядку, дозволено транспортування ЛЗ, виготовлених в умовах

аптек, транспортом загального користування (у тому числі тим, яким здійснюється перевезення пасажирів) та у поштових або багажних відправленнях, за умови дотримання їх умов зберігання, визначених виробником. Проте, всі ці заходи носять тимчасовий характер і не можуть свідчити про наміри внести суттєві зміни у фармацевтичну політику держави. Про це свідчить факт, що уже через три місяці цей наказ втратив чинність (наказ МОЗ України від 21.06.2022 р. № 1076) [3,4].

Як свідчать результати дослідження Пашков В. М., Гнедик Є. С. (2022), основними чинниками, які впливають на ефективність функціонування фармацевтичної системи в умовах війни є певні прогалини правового забезпечення фармацевтичної політики держави. До них можна віднести:

- поступова, протягом останніх років, ліквідація державних та комунальних аптечних закладів, що призвело до погіршення доступності до ЛЗ, що містять наркотичні засоби та психотропні речовини;

- негласна державна підтримка (в тому числі органами місцевого самоврядування) монополізації аптечної діяльності та створення аптечних великих мереж як міжрегіонального рівня так і регіонального, що призвело як до мінімізації економічної конкуренції на фармацевтичному ринку так і до зловживання ними монопольним становищем;

- мовчазна згода держави на розвиток маркетингових договорів на фармацевтичному ринку і, як наслідок, збільшення вартості ЛЗ.

В ході досліджень, Gutorova N., et al. (2020) було встановлено, що через використання маркетингових угод, ціни на фармацевтичну продукцію в Україні були до війни завищені на 40 – 60 відсотків і перевищують ціни на аналогічну продукцію окремих країн ЄС [5]. Справа в тому, що в Україні фармацевтичний маркетинг має свої національні особливості і основним його завданням є надання послуг по просуванню ЛЗ, у першу чергу саме того виробника, який уклав «маркетингову угоду» з відповідною аптекою. Досить часто фармацевтичні і медичні працівники отримують неправомірну вигоду за просування ЛЗ того виробника, який уклав маркетингову угоду [1].

Глобальна монополізація структурних елементів фармацевтичної системи, що відбувається в Україні призводить до значного підвищенню цін на ЛЗ та медичні вироби і порушення права пацієнтів на доступні, ефективні ЛЗ та медичну продукцію. Відсутність державного контролю за діяльністю практично усіх структурних елементів фармацевтичної системи призводить до ігнорування вимог постанови КМУ від 03.04.2019 року № 426 «Про референтне ціноутворення на деякі лікарські засоби, що закуповуються за бюджетні кошти»

і значного завищення цін на окремі групи важливих ЛЗ у порівнянні з референтними країнами [1,6]

Посилення державної фармацевтичної політики і державного контролю за фармацевтичною діяльністю повинні сприяти підвищенню стійкості функціонування фармацевтичної системи як основної і невід'ємної частини загальнодержавної системи охорони здоров'я населення України. В умовах війни структурні елементи системи фармацевтичного забезпечення населення потребують проведення заходів щодо підвищення стійкості їх функціонування. Насамперед це підвищення рівня фізичної стійкості будівель, споруд і комунікацій аптечних закладів і фармацевтичних підприємств (електропостачання, газопостачання, водопостачання, тепlopостачання), підвищення протипожежної стійкості будівель, підвищення стійкості управління, оповіщення і зв'язку.

Висновки. У результаті проведених досліджень встановлено, що система фармацевтичного забезпечення населення України в сучасних умовах воєнного стану потребує підвищення стійкості функціонування усіх її структурних елементів. Основним напрямом підвищення ефективності функціонування аптечних закладів усіх форм власності є запровадження державної фармацевтичної політики і посилення державного контролю за фармацевтичною діяльністю. Оптимізація забезпечення населення ЛЗ потребує розробки і затвердження окремого закону про фармацевтичну діяльність, який визначить механізми організаційного впливу на роботу аптечних закладів в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел.

1. Пашков В. М., Гнедик Є. С. Фармацевтична політика держави в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2022. № 2 (46). С. 80–90.
2. Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками: 100 днів в умовах воєнного стану. URL: <https://www.dls.gov.ua/news/derzhliksluzhba-100-dniv-v-umovah-voennogo/> Дата звернення: 05.03.2024р.
3. Деякі питання обігу та відпуску лікарських засобів в умовах воєнного стану / Наказ МОЗ України N 413 від 04.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0413282-22#Text>. Дата звернення: 05.03.2024р.
4. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 04 березня 2022 року № 413 / Наказ МОЗ України від 21.06.2022 р. № 1076. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1076282-22#n5> Дата звернення: 05.03.2024р.
5. Gutorova N., Pashkov V., Soloviov O. Legal means of ensuring competition in pharmacy. *Wiadomości Lekarskie*. – 2020.-№12(2).- P. 2701–2708
6. Про референтне ціноутворення на деякі лікарські засоби, що закупаються за бюджетні кошти / Постанова КМУ від 03.04.2019 року № 426 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2019-%D0%BF#Text> Дата звернення: 05.03.2024р.

УДК: 37.091.321+579+614.253.4

Шикета Любов

асистент кафедри мікробіології, вірусології та імунології ІФНМУ
м. Івано-Франківськ, Україна

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ОВОЛОДІННЯ ПРАКТИЧНИМИ НАВИЧКАМИ НА КАФЕДРІ МІКРОБІОЛОГІЇ, ВІРУСОЛОГІЇ ТА ІМУНОЛОГІЇ СТУДЕНТАМИ-МЕДИКАМИ.

Оволодіння практичними вміннями та навичками з дисципліни “мікробіологія, вірусологія та імунологія” потрібне для майбутніх лікарів усіх спеціальностей. Розвиток мікробіологічної науки дозволяє правильно діагностувати та лікувати інфекційні захворювання. Пошук збудника є основою етіологічного діагнозу, виявлення його генетичного матеріалу в досліджуваному матеріалі хворого зараз є актуальним. Розуміння реакцій імунної системи організму людини до інфекційних агентів необхідне для серологічної діагностики. Важливі знання лікарями діагностичних можливостей серологічних досліджень. Навички проведення серологічних реакцій, які застосовуються з метою діагностики інфекційних захворювань необхідні для майбутньої професії лікаря.

Ключові слова: практичні навички, навчальні лабораторії, молекулярно-генетичний метод, експрес-діагностика, серологічні реакції, мікроскопічний метод, імуноблотинг, імуноферментний аналіз.

Shyketa Liubov

Assistant of Microbiology, virology and immunology department
Of Ivano-Frankivsk National Medical University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

MODERN APPROACH TO PRACTICAL SKILLS LEARNING BY MEDICAL STUDENTS AT THE DEPARTMENT OF MICROBIOLOGY, VIROLOGY AND IMMUNOLOGY

Mastering practical skills and skills in the discipline of "microbiology, virology and immunology" is necessary for future doctors of all specialties. The development of microbiological science makes it possible to correctly diagnose and treat infectious diseases. The search for the causative agent is the basis of the etiological diagnosis, the detection of its genetic material in the studied material of the patient is now relevant. Understanding the reactions of the immune system of the human body to infectious agents is necessary for serological diagnosis. Doctors' knowledge and understanding of the diagnostic capabilities of serological research are important. The skills of conducting serological reactions, which are used to diagnose infectious diseases, are necessary for the future profession of a doctor.

Key words: practical skills, educational laboratories, molecular genetic method, express diagnostics, serological reactions, microscopic method, immunoblotting, immunoenzyme analysis.

Сьогодні медицина включає разом із класичними мікробіологічними та серологічними методами діагностики інфекційних захворювань сучасні молекулярно-генетичні, що є чинним фактором розвитку мікробіологічної

науки. Тому виникає необхідність у подальшому вдосконаленні оволодіння практичними вміннями сучасної діагностики студентами медиками на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології. Молекулярно-генетичні методи та серологічні реакції широко використовуються в діагностиці багатьох захворювань - інфекційних, аутоімунних, шкірних, ендокринних та інших.

Викладання практичних занять з мікробіології, вірусології та імунології спрямоване поліпшити якість засвоєння нових практичних навичок студентами з наданням переваги сучасним методам діагностики інфекційної патології. Важливим є використання теоретичних знань студентів для формування практичних навичок. [2, с. 16]. Тому під час підготовки до практичних занять студенти використовують методичні вказівки, які містять назву теми, модуля, змістовного модуля, значення теми, мету, питання для повторення вже вивчених дисциплін, перелік питань для опрацювання ними тематичного матеріалу по підручнику, лекції чи електронному посиланню для усного опитування студентів. Також входить назва та опис практичної роботи на занятті в навчальних лабораторіях, інструкції з поясненнями щодо їх виконання та ситуаційними задачами для самостійного опрацювання; подано перелік питань та практичних навичок до кожного модулю та список українських, зарубіжних джерел рекомендованої основної та додаткової літератури.

Всі практичні заняття з мікробіології, вірусології та імунології ІФНМУ проводяться в навчальних лабораторіях, де викладачі кафедри застосовують методи сучасного активного навчання, з використанням різних груп прийомів та способів для формування в майбутніх лікарів практичних навичок. [1, с. 22]. Важлива увага приділяється вмінню студентами здійснювати забір різних видів клінічного матеріалу для традиційних і сучасних методів мікробіологічної діагностики. З першого заняття вивчаючи дисципліну «Мікробіологія, вірусологія та імунологія», студенти другого курсу медичного, стоматологічного та фармацевтичного факультетів засвоюють правила протиепідемічного режиму і техніки безпеки роботи в мікробіологічній лабораторії, ознайомлюються з методами мікробіологічної діагностики, акцентується увага на сучасних та найбільш часто використовуваних в практичній медицині. Майбутні лікарі в процесі навчання оволодівають технікою мікроскопії препаратів у світловому мікроскопі з імерсійним об'єктивом; виготовленням мазків з досліджуваного матеріалу, мікробних культур з використанням різних методів фарбування, особливо часто застосована в клініці методика по Граму; засвоюють навички посіву на різні поживні середовища, характеризують та інтерпретують в залежності від біохімічних властивостей, ріст мікроорганізмів на них. Проводять диференціальну діагностику росту на поживних середовищах різних видів

збудників інфекційних захворювань та ідентифікацію виділених чистих культур. Це дає можливість правильно визначати збудника та встановлювати діагноз захворювань.

Вивчаючи змістовний модуль «Імунітет. Імунопатологія» на практичних заняттях студенти проводять основні серологічні реакції: аглютинації, преципітації, зв'язування комплементу та інші й інтерпретують результати. Серологічна діагностика – виявлення в сироватці крові хворого специфічних антитіл до збудника інфекції. Для цього використовують як традиційні серологічні реакції – аглютинації, зв'язування комплементу, пасивної (непрямої) гемаглютинації та інші, так і сучасні методи – імуноферментний аналіз (ІФА), радіоімуний аналіз (RIA), імуноблотинг тощо. Серологічна діагностика, як метод, має певні переваги: достовірність результатів, відносна простота та доступність. Недоліком цього методу є: при проведенні дослідження слід враховувати фазність імунної відповіді. Сьогодні визначають не лише наявність титру антитіл в його діагностичних значеннях, а й диференціюють класи імуноглобулінів (IgM, IgG). Раніше для цього використовували редуруючі агенти (2-меркаптоетанол, цистеїн) [5, с. 180].

Сьогодні здійснюють реакцію ІФА з використанням моноклональних антитіл до IgM; враховують можливість перехресних реакцій у збудників, що належать до однієї родини чи роду; при постановці серологічного діагнозу у вірусології використовують принцип «парних сироваток»: для дослідження беруть дві проби сироваток – першу на початку захворювання, а другу – через 1,5-2 тижні. Про наявність захворювання свідчить зростання титру антитіл в 4 і більше разів [5, с. 181]. На практичних заняттях з мікробіології, вірусології та імунології студенти після засвоєння теоретичних знань імуноферментного аналізу, замальовують схеми реакції та мають можливість оволодіти навичками її проведення в імунологічній лабораторії кафедри.

Для перевірки виявлених антитіл при вірусних гепатитах, ВІЛ-інфекції найчастіше використовують імуноблотинг-метод, що полягає у виявленні антитіл до окремих антигенів кодованих різними зонами RNAHCV [5, с. 181]. Імуноблотинг – якісний метод, який дозволяє з великою вірогідністю визначати Ag або At в будь-якому біологічному середовищі організму. Специфічність і чутливість методу – 99-100%. Метод імуноблотингу подібний до ІФА, проте фінальний етап дослідження полягає у переносі й іммобілізації біополімера (Ag або At) на пористу мембрану, де біополімер аналізують за допомогою імуносорбентів. Імуноблотинг завдяки своїй специфічності належить до референс-тестів (підтверджуючих). Під час вивчення змістовного модуля «Загальна, спеціальна вірусологія» приділяється велика увага щодо

використання імуноблотингу як підтверджуючого методу, особливо при діагностиці ВІЛ-інфекції [5, с. 181]. Проблемою є дороговартісність даного методу діагностики, тому студенти вивчають імуноблотинг замальовуючи схеми.

Саме на кафедрі мікробіології, вірусології та імунології майбутні лікарі вперше вивчають хіміотерапевтичні препарати їх етіотропне застосування, зокрема самостійно під контролем викладача проводять антибіотикограму, яка є допомогою у прийнятті рішення, щодо лікування захворювань мікробної етіології.

Кожен викладач кафедри мікробіології, вірусології та імунології ІФНМУ володіє компонентами педагогічної майстерності: глибокими знаннями предмета, педагогічними технологіями, орієнтуються в психологічних особливостях студентів, мають автентичну відповідність до педагогічної професії, виділяються високим розвивально-педагогічним потенціалом та сформованим з практикою індивідуальним стилем. [2, с. 24]

Стрімкий розвиток доказової медицини вимагає від лікаря знання нових сучасних методів діагностики інфекційних захворювань, оволодіння навичками їх проведення, вміння інтерпретувати їх результати, а часто навіть особисто виконувати протокольні дослідження. Правильний вибір методу дослідження визначає успіх діагностики, що впливає на тактику лікування. В основі викладання мікробіології є важливість знань студентами сучасних методів діагностики, вміння інтерпретувати одержані результати. Адже для мікробіологічної діагностики інфекційних захворювань використовуються різні методи. Їх інформативність залежить від характеру і періоду захворювання, виду досліджуваного матеріалу [4, с. 244].

Тому майбутнім лікарям різних фахів потрібні глибокі знання, щодо правильного вибору методу діагностики [5, с.180]. Це сприятиме підвищенню рівня можливостей використання цих знань в клінічній практиці лікаря спеціаліста, що визначені міжнародними кваліфікаційними вимогами до випускників медичних університетів[1, с.45].

Висновки. Отже, вдосконалення засвоєння практичних навичок студентами медиками під час вивчення дисципліни «Мікробіологія, вірусологія та імунологія» – це складний і тривалий процес, який є базою вмінь необхідних для правильної діагностики захворювань етіологічним чинником, яким є мікроорганізм. Більшу увагу потрібно приділяти оволодінню практичними навичками майбутніми лікарями не тільки традиційними, а й новітніми методами діагностики інфекційних захворювань і лікування хворих, використовуючи сучасні підходи викладання.

Список використаних джерел

1. Булат Л.М., Лисунець О.В., Дідик Н.В. Інноваційні технології навчання у підготовці майбутніх лікарів. *Актуальні проблеми сучасної вищої медичної освіти: національний досвід та світовий вимір*: тези доповідей навчально-методичної конференції (7 лютого 2019 року, Вінницький національний медичний університет ім. М.І.Пирогова Міністерство охорони здоров'я України). С. 26–27.
2. Касьянова О. М, Разумна А.Г. Діагностика педагогічної майстерності викладача вищої школи: навчально-методичний посібник. Харків : ХМАПО, 2018. 38 с.
3. Жумаєва Тетяна. Сучасні методи викладання. *Наукові конференції. VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. (29-30 листопада 2014). URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/951>.
4. Ширококов В. П., Войцеховський В. Г., Якименко А. І. Значення дисципліни «Мікробіологія, вірусологія та імунологія» для формування лікаря в сучасних умовах. *Biomedical and Biosocial Anthropology*. 2014. № 22. С. 245–247.
5. Ширококов В. П., Войцеховський В. Г., Якименко А. І. Мікробіологічні методи діагностики інфекційної патології та їх значення у викладанні медичної мікробіології. *Biomedical and Biosocial Anthropology*. 2016. № 26. С. 179–182.

УДК: 616.89+159.9:355.01

Сендецька Юліана-Марія
студентка Львівського медичного університету,
Україна, м. Львів

РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У даній науковій публікації проаналізовано особливості та систему заходів з реабілітації громадян та військовослужбовців під час воєнного часу в Україні. З'ясовано роль закладів медичної та оздоровчої інфраструктури у процесах реабілітації. Проаналізовано напрями та пріоритети подальшого розвитку реабілітації під час воєнного стану.

Ключові слова: реабілітація, реабілітація військовослужбовців, система заходів реабілітації, працездатність, воєнний стан.

Sendetska Yuliana-Maria
student of Lviv Medical University,
Ukraine, Lviv

REHABILITATION DURING MARTIAL STATE

This scientific publication analyzes the features and system of measures for the rehabilitation of citizens and military personnel during wartime in Ukraine. The role of medical and health infrastructure facilities in rehabilitation processes is clarified. The directions and priorities of the further development of rehabilitation during martial law are analyzed.

Ключові слова: rehabilitation, rehabilitation of military personnel, system of rehabilitation measures, work capacity, martial law.

Унаслідок воєнних дій у населення України можуть виникнути серйозні наслідки для здоров'я, що потребують як реабілітації, так і лікування. Правова

база, що регулює реабілітацію інвалідів у сфері охорони здоров'я, встановлена Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [3]. Згідно з цим законом, реабілітація – це комплекс заходів, необхідних людині, чиє повсякденне життя обмежене чи може бути обмежене через стан здоров'я або старіння, у взаємодії з навколишнім середовищем.

Реабілітація є частиною системи охорони здоров'я. Під реабілітацією в секторі охорони здоров'я маються на увазі діяльність фахівців з реабілітації, які працюють у реабілітаційних установах, відділеннях, підрозділах і місцевих громадах, як у складі міждисциплінарної реабілітаційної команди, так і самостійно, з особами, які мають (чи потенційно мають) обмеження у повсякденному функціонуванні, а також комплекс заходів, які забезпечують реабілітаційну підтримку для досягнення й підтримання оптимального рівня функціонування та якості життя у своєму середовищі [3].

Надавачами реабілітаційної допомоги є фахівці з реабілітації, реабілітаційні установи, відділення, підрозділи та інші уповноважені суб'єкти, міждисциплінарні реабілітаційні команди та медико-соціальні експертні комісії.

Фахівці з реабілітації – це фізичні терапевти, лікарі реабілітаційної медицини, фізіотерапевти, ерготерапевти, логопеди, протезисти, ортопеди, психологи, психотерапевти, медичні сестри з реабілітації та асистенти фізичних терапевтів і ерготерапевтів. Фахівці з реабілітації можуть здійснювати реабілітацію самостійно, у складі міждисциплінарної реабілітаційної команди та у спосіб, не заборонений законодавством, відповідно до цілей, визначених в індивідуальному плані реабілітації [3].

Медичну послугу з реабілітації для дорослих і дітей при захворюваннях у відновному та підгострому періодах пацієнти можуть отримати за трьома пакетами. У Програму медичних гарантій входять 3 пакети реабілітаційних послуг на підставі постанови КМУ від 29.12.2021 р. № 1440: «Медична реабілітація немовлят, що народилися передчасно та/або хворими, протягом перших трьох років життя», «Медична реабілітація дорослих та дітей від трьох років з ураженням нервової системи» та «Медична реабілітація дорослих та дітей від трьох років з ураженням опорно-рухового апарату» (Глави 30-32). Медична реабілітація передбачена також у складі програми «Профілактика, діагностика, спостереження, лікування та реабілітація пацієнтів в амбулаторних умовах» [7].

У воєнний час зростає потреба в реабілітації як військовослужбовців, так і цивільних осіб, які постраждали під час бойових дій. І реабілітація військовослужбовців є одним із компонентів загальної системи реабілітації.

До осіб, які отримують реабілітаційну допомогу, належать:

1) особи, які мають обмеження життєдіяльності.

2) особи, повсякденне життя яких є або може бути постійно обмежене внаслідок захворювання, травми, вроджених вад чи інших порушень здоров'я.

Реабілітація військовослужбовців в умовах воєнного стану має свою специфіку і являє собою усталену і складну система медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати працездатності; ефективно і раннє повернення військовослужбовців до професійної діяльності [6, с. 3]. Зазвичай розрізняють наступні види реабілітації військовослужбовців: медичну, психологічну, професійну та екстрену.

Порядок реабілітаційної допомоги потерпілим внаслідок збройної агресії РФ після 2014 р. (коли відбулись анексія Криму і збройне вторгнення на Донбасі) і, особливо після повномасштабного військового вторгнення у 2022 р. зазнали деяких змін та уточнень. Законодавчі положення про забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, які під час служби, трудової та іншої діяльності, а також внаслідок проживання на відповідній території, отримали поранення, контузію, каліцтво або захворювання внаслідок збройної агресії РФ передбачено Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії російської федерації проти України» від 01.04.2022 № 2168-ІХ [5].

Відповідно до цього закону, стаття 4 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» доповнена новим абзацом наступного змісту: «поширюється на осіб, які у період дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях під час служби, трудової та іншої діяльності, проживання на відповідній території отримали поранення, контузію, каліцтво або захворювання внаслідок військової агресії російської федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах проведення воєнних (бойових) дій та у період здійснення воєнних (бойових) дій або в районах, що піддавалися бомбардуванням, авіаударам та іншим збройним нападам, у частині забезпечення їх допоміжними засобами реабілітації, медичними виробами, реабілітаційними послугами на підставі висновків лікарсько-консультативних комісій закладів охорони здоров'я чи рішень військово-лікарських комісій незалежно від встановлення їм інвалідності, у тому числі за кордоном, у порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України» (абзац сьомий ст. 4 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 № 2961-IV) [4].

Законом передбачено, що в період дії воєнного стану [4]:

- якщо особа має можливість згідно із Законом України «Про реабілітацію у

сфері охорони здоров'я» отримати більшу за обсягом реабілітаційну допомогу у сфері охорони здоров'я, застосовуються положення Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»;

- якщо один і той самий вид реабілітаційного заходу (реабілітаційної допомоги) надається відповідно до цього Закону та одночасно відповідно до іншого закону, то при цьому за вибором зацікавленої особи (незалежно від підстави його встановлення) може надаватись лише один із реабілітаційних заходів (реабілітаційна допомога).

Порядок реабілітаційної допомоги під час воєнного стану також визначається Програмою державних гарантій медичного обслуговування населення [7]. У Програмі медичних гарантій медичну реабілітацію визначено в окремий напрям. І вперше передбачено на цей вид допомоги окремий бюджет. Ця медична послуга покликана допомагати людині у відновленні порушених чи втрачених фізичних навичок, та пристосуватись до нових умов життя після проведеного лікування. Тариф визначається як глобальна ставка щомісяця, яка враховує кількість пацієнтів, яким була надана медична допомога у попередньому році. Через карантинні обмеження у 2020 р. і, відповідно, зменшення кількості осіб-пацієнтів, до тарифу застосовуватиметься коригувальний коефіцієнт.

Під час воєнного стану Національна служба охорони здоров'я України вимагає від медичних закладів, що працюють за контрактом, наявності відповідного обладнання, приміщень, медичного персоналу та можливостей для проведення досліджень з метою надання реабілітаційних послуг. Медичні заклади мають інформувати пацієнтів про перелік доступних безоплатних послуг. Щоб отримати безоплатну медичну реабілітацію, пацієнт має звернутися до свого лікаря, з яким він підписав заяву. За необхідності лікар виписує рецепт на послуги медичної реабілітації. Як альтернатива пацієнт може бути направлений на медичну реабілітацію лікуючим лікарем, який за необхідності направить пацієнта на медичну реабілітацію. До вимог цих трьох пакетів також входить психологічна підтримка пацієнтів після травми або операції. Також детально визначене безкоштовне клінічне тестування. Пацієнти також можуть бути переведені на реабілітацію з клінічних відділень інших медичних установ або інститутів. Ці пакети послуг надаються як у стаціонарних, так і в амбулаторних умовах. Реабілітацію пацієнтів із гострими захворюваннями проводять у рамках пакета послуг, пропонованих у лікарнях.

Висновки. У даному дослідженні були розглянуті загальні проблеми побудови системи реабілітації цивільних громадян та військовослужбовців в Україні, особливості організації її під час початку воєнних дій у 2014 році та

нинішній стан її організації під час загального воєнного стану в країні. Хід воєнних подій виявив значні недоліки у системі реабілітації і тому до законодавства України були внесені окремі зміни та додаткові положення, спрямовані на вдосконалення процесі реабілітації в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. «Воєнне» медичне право в запитаннях і відповідях. Київ: НААУ, 2022. 78 с.
2. Державна типова програма реабілітації осіб з інвалідністю, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 № 1686.
3. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 03.12.2020 № 1053-IX.
4. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 № 2961-IV.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії російської федерації проти України» від 01.04.2022 № 2168-IX.
6. Петков С. В. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. К.: Центр навчальної і практичної літератури, 2022. 406 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2022 році» від 29.12.2021 № 1440.
8. Правила відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноважених ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 23.06.1993 № 472.

Науковий керівник: доктор пед. наук, доцент Колісник-Гуменюк Ю.І.

УДК 633.88

*Ткаченко Софія-Соломія, студентка IV курсу
Львівського медичного університету
Львів, Україна*

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

У даній статті, ми поставили за мету розглянути і проаналізувати, різні методики застосування лікарських рослин. Охарактеризувати їхню важливість в медичній сфері та розглянути властивості декількох трав.

Ключові слова: лікарські рослини, властивості, застосування, класифікація рослин.

*Tkachenko Sofia -Solomia, 4th year student
Lviv Medical University, Lviv, Ukraine*

MEDICINAL PLANTS AND THEIR SIGNIFICANCE IN HUMAN LIFE

In this article, we set out to consider and analyze different methods of using medicinal plants. To characterize their importance in the medical field and to consider the properties of several herbs.

Keywords: medicinal plants, properties, application, classification of plants.

Лікарські рослини відіграють ключову роль у житті людини. Вони містять (лат. *Plantae. Medicinales*) – рослини, що містить БАР (біологічно активні речовини) та є джерелом отримання лікарської сировини, препаратів для фізіотерапії, ветеринарії, арома- та гідротерапії, косметології, дієтології тощо

Вони містять біологічно активні речовини і є джерелом лікарської сировини для виготовлення лікарських препаратів, засобів фізіотерапії, ветеринарії, ароматерапії, гідротерапії, косметології, дієтології та інших галузей.[3].

Лікарські рослини використовують для різноманітних цілей:

1. Лікування хвороб: Багато рослин мають цінні медичні властивості і використовуються для лікування різних хвороб і станів.
2. Профілактика захворювань: Деякі рослини мають превентивні властивості і використовуються для лікування різних хвороб і станів.
3. Фітотерапія: Використання рослинних препаратів для лікування і підтримки здоров'я.
4. Косметика: Багато рослинних екстрактів і масел використовуються у косметичних засобах для догляду за шкірою та волоссям.
5. Ароматерапія: Ефірні олії та ароматичні рослини використовуються для покращення настрою, зняття стресу та покращення психологічного стану.
6. Фітонциди: деякі рослини мають антибактеріальні, протигрибкові та противірусні властивості і використовуються для боротьби з інфекціями.
7. Дієта: деякі лікарські рослини мають антибактеріальні, протигрибкові, та противірусні властивості і використовуються для боротьби з інфекціями .
8. Дієта: деякі лікарські рослини використовуються для додаткове джерело поживних речовин або для покращення травлення.

Ці перелічені використання лікарських рослин є лише деякими з багатьох можливостей їх застосування в медицині, косметології та інших галузях.

Лікарські рослини можна класифікувати за різними критеріями, такими як їхнє походження, хімічний склад, медичні властивості, а також за способом використання. Ось кілька основних способів класифікації лікарських рослин:

1. Походження: Рослини можна класифікувати на основі їхнього походження, наприклад, дикоростучі (рослини, які зберігаються в природних умовах) та культивовані (рослини, що вирощуються на спеціальних плантаціях).
2. Хімічний склад: Рослини можна класифікувати за наявністю та типом біологічно активних сполук у їхньому складі, таких як алкалоїди, флавоноїди, терпенові сполуки тощо.
3. Медичні властивості: Рослини можна класифікувати за їхніми медичними властивостями, наприклад, антибактеріальні, протизапальні заспокійливі тощо.

4. Застосування: Рослини можна класифікувати за способом їх використання, наприклад, для приготування настоїв, відварів, масел, екстрактів, а також для вживання в сирому вигляді.

5. Ботанічна класифікація : Рослини можна класифікувати за їхніми ботанічним видом, родом.

В нашому дослідженні ми хочемо розглянути властивості декількох трав.

М'ята перцева. Листя м'яти перцевої містить різноманітні корисні складові, такі як каротин, органічні кислоти, аскорбінова кислота, рутин, мікроелементи, дубильні речовини і цінеол. Крім того, у складі ефірної олії м'яти перцевої знаходяться ментол в значній кількості, від 40% до 60%.

Препарати, зроблені на основі цієї рослинної сировини, відзначаються антигіпоксичним і легким спазмолітичним ефектом. Завдяки високому вмісту ефірної олії у листі м'яти перцевої, їх застосування може викликати заспокійливу, гіпотензивну, антисептичну, знеболювальну і протиблювотну дію.

Препарати на основі цієї рослини також забезпечують антигіпоксичний і слабкий спазмолітичний ефект. М'яти перцевої властивості включають в себе стимулювання виділення жовчі та протиблювотну дію. Вона також сприяє розрідженню та виведенню мокротиння з бронхів і легенів.

Лікувальні властивості м'яти включають седативну дію на організм. Вживання відварів і настоїв рослини підвищує секрецію травного тракту, стимулює відтік жовчі і покращує апетит. Завдяки вмісту речовин, які здатні стимулювати слизові оболонки і рецептори, прийом м'яти підсилює кровообіг і роботу кишечника. При цьому препарати на основі м'яти перцевої розслаблюють гладку мускулатуру і знімають спазми в шлунково-кишковому тракті. Також вони розширюють коронарні судини і покращують кровопостачання міокарда в цілому.

При втиранні в шкіру препарати з рослини викликають подразнення рецепторів і відчуття холоду. За рахунок звуження холодних рецепторів забезпечується розширення судин у внутрішніх органах, що дозволяє знизити прояв больових відчуттів при різних захворюваннях. Завдяки цій властивості м'ята включається до складу препаратів для лікування дерматитів та екзем, лікарських засобів і паст для зубів і ясен.

Протипоказаннями до приймання м'яти служать чутливість до одного з компонентів у складі, а також гіпотонія, підвищена кислотність, вагітність. З обережністю застосовують м'яту при цукровому діабеті, так як препарати з рослини здатні вступати в реакцію з лікарськими засобами від даного захворювання [2].

Ромашка аптечна. Квітки ромашки містять олію ефірну (не менше 0,3%), до складу якої входить хамазулен, про хамазулен, інші терпени і сесквітерпени, а також флавоноїди, кумарини, полісахариди, солі мінеральні (12 %), каротин, кислоту аскорбінову, ситостерин, холін, кислоти органічні.

Ромашка має спазмолітичну, болезаспокійливу, протизапальну, антисептичну, потогінну, жовчогінну, седативну дію, знижує алергічні реакції.

Ромашка – одна з найцінніших лікарських рослин, яку використовують при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, сечовивідних шляхів, органів дихальної та репродуктивної системи.

Внутрішньо приймають відвар, настій та настоянку суцвіть ромашки. Зовнішньо квітки ромашки використовують у вигляді компресів, примочок, спринцювань і полоскань.

Ромашка є протизапальним, потогінним, заспокійливим, кровоспинним і знеболювальним засобом. Вона знімає спазм, прискорює регенерацію епітелію, зупиняє процеси гниття і бродіння у кишківнику, стимулює травлення, має дезінфекційні властивості. Завдяки вмісту хамазулену належить до антиалергійних препаратів. Глікозиди ромашки розслаблюють гладку мускулатуру, виявляють атропіноподібну дію.

Противірусні властивості ромашки аптечної допомагають при застудних захворюваннях: прискорюють одужання, зменшують симптоми і знімають запалення слизової оболонки. Ромашка застосовується для полоскання у випадку ангіни, ларингіту, тонзиліту і при запаленні ротової порожнини. При хронічних бронхолегеневих захворюваннях і бронхіальній астмі стануть у пригоді інгаляції з ромашкою.

При гастриті, коліті та запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, хворобах печінки, нирок, жовчного міхура, жовчних, сечовивідних шляхів квітки ромашки служать м'яким протизапальним, пом'якшувальним і обволікаючим засобом. Вони послаблюють біль і знімають спазм. При парапроктиті, геморої, коліті, проктиті та метеоризмі з настоєм квіток ромашки роблять лікувальні клізми.

При гінекологічних захворюваннях, циститі, уретриті, простатиті квітки ромашки використовують для підмивання і спринцювання.

Протизапальні властивості ромашки допоможуть при кон'юнктивіті, ячмені та почервонінні. Для цього ромашкою промивають очі. При запаленні суглобів і загостренні подагри приймають ванни або прикладають компреси до уражених місць.

Настій або чай з ромашки служить заспокійливим засобом при істерії, епілепсії, хореї, невралгії. З цією ж метою квітки ромашки застосовують для

купання новонароджених, щоб немовля краще спало. Такі ж ванночки допоможуть при дитячому діатезі. Наукові розробки доводять, що найбільш дієвою лікарською формою ромашки є відвар. Під час його приготування вивільняється хамазулен і, як результат, зростає протиалергійна активність. А також відбувається максимальне екстрагування слизу. Тож проти чаю та настою відвар ромашки виявляє більш виражену протизапальну, антимікробну та загоювальну дію.

Корисні властивості ромашки не обмежуються сферою медицини. Їх активно застосовують у косметології та системах оздоровлення. Квітки ромашки входять до складу зборів для схуднення. Ромашки квітки використовують для купання при виснаженні, загальному нездужанні, шкірних висипах. Регулярне умивання настоєм допомагає від висипань. Квітки ромашки для шкіри обличчя є джерелом вітамінів; вони розгладжують зморшки, тонізують, знімають запалення і подразнення, загоюють ранки. Квітки ромашки корисні для волосся: щоб спинити випадіння, надати блиску і глибокого золотого кольору, їх застосовують у вигляді ополіскувача, маски, або ж додають у мийний засіб [1].

Чебрець звичайний. Аптечна назва чебрецю звичайного. *Thymi Herba* (трава чебрецю), *Thymi folium* (листя чебрецю). Чебрець звичайний містить ефірну олію, важливими компонентами якої є тимол і карвакол. Також в олії виявлені п-цімол, ліналоол, борнеол. Трава чебрецю містить органічні кислоти (тритерпенову, урсолову, олеанову, кавову, хінну, хлорогенову), смоли, флавоноїди, дубильні речовини.

Чебрець має відхаркувальні властивості, посилює активність миготливого епітелію верхніх дихальних шляхів, збільшує секрецію бронхіальних залоз. Розріджує мокротиння і прискорює її евакуацію. Надає обволікаючу дію на слизові оболонки. Має антибактеріальну активність. Флавоноїди забезпечують здатність знімати спазм бронхів.

Найбільш широко використовують при захворюваннях органів дихання: бронхітах, трахеїтах, ларингіті, ларинготрахеїтах, бронхопневмонії. Також застосовують при захворюваннях шлунку, що супроводжуються зниженням шлункової секреції, метеоризмі, атонії або спазмі кишечника. Застосовують в полосканнях при запальних захворюваннях порожнини рота і глотки. Ванни з чебрецем і примочки застосовують при захворюваннях шкіри.

Череди трироздільна. Череди багата на ефірні олії, флавоноїди, каротиноїди, лактони, кумарини та поліфеноли. Корисні властивості рослини також обумовлені великим вмістом вітамінів С та А, а також калію, кальцію, магнію, бору, заліза, міді, селену, цинку, хрому, марганцю. Препарати зі вмістом череди застосовуються для зовнішнього використання. Наприклад, при діатезі,

піодермії, для терапії шкірних захворювань, для захисту шкіри від ураження вторинними інфекціями при дерматиті. Також є ефективною при комплексному лікуванні нейродерміту, екземи, себореї, діатезу, які супроводжуються висипом.

Компреси з череди можна застосовувати для обробки ушкоджень шкіри, при фурункульозі, вугровому висипі, акне, алергічних висипах.

Незважаючи на усі лікувальні властивості вище описаних рослин, перед їх використанням варто проконсультуватись з лікарем, оскільки вони можуть мати побічні ефекти або взаємодіяти з іншими лікарськими препаратами.

Список використаних джерел

1. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А. М. Гродзінський. К.: Голов. ред. УРЕ, 1990. 544 с.
2. Лікарські рослини: енциклопедичний довідник / відповідальний редактор. А. М. Гродзінський. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, Український виробничо-комерційний центр «Олімп», 1992. 544 с.
3. Сіра Л.М., Ісакова Т.І. Лікарські рослини. [Електронний ресурс <https://vseosvita.ua/library/statta-na-temu-likarski-roslini-ukraini-245059.html>].

Науковий керівник – док.пед.наук Колісник-Гуменюк Ю.І.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 341.174

*Arabova B.D. 2nd year master's degree student
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan*

MAIN AREAS OF COOPERATION BETWEEN THE EU AND KAZAKHSTAN WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ERASMUS+ PROGRAM (2014–2020)

The educational policy of the European Union (EU) is the most important direction of its foreign policy, determining the course of European integration and influencing all spheres of public life. For several years now, EU member countries have been constantly increasing their cultural and humanitarian presence in the world. They take part in the development of new communication technologies, promote their language and develop cooperation in the field of education through educational programs (TACIS, Tempus, Erasmus+) aimed at creating transnational educational networks that allow for the establishment of broad contacts between governments, the academic world and the labor market of European countries.

Key words: *European Union, TACIS, Tempus, Erasmus+.*

*Арабова Б.Д., студентка 2 курсу магістратури
Казахський національний університет імені Аль-Фарабі
Алмати, Казахстан*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ МІЖ ЄС ТА КАЗАХСТАНОМ У РАМКАХ ПРОГРАМИ ERASMUS+ (2014–2020)

Освітня політика Європейського Союзу (ЄС) є найважливішим напрямком його зовнішньої політики, що визначає курс європейської інтеграції та впливає на всі сфери суспільного життя. Уже кілька років країни-члени ЄС постійно нарощують свою культурну та гуманітарну присутність у світі. Вони беруть участь у розробці нових комунікаційних технологій, популяризують свою мову та розвивають співпрацю в галузі освіти через освітні програми (TACIS, Tempus, Erasmus+), спрямовані на створення транснаціональних освітніх мереж, які дозволяють налагоджувати широкі контакти між урядами, академічний світ і ринок праці європейських країн.

Ключові слова: *Європейський Союз, TACIS, Tempus, Erasmus+.*

The expansion of European integration and its new stage have led to changes in the field of education and the emergence of new educational projects. One such program was the Erasmus program, created in 1987 to stimulate student mobility within the European Communities. The program was based on Article 128 of the Treaty of Rome and is closely linked to other complementary programs such as Comett, Tempus and Lingua. Erasmus (“European Community Action Scheme for Student Mobility”) was adopted by Council Decision of 15 June 1987 (87/327/EEC). The activities covered by Erasmus subsequently became part of the higher education chapter of the proposed Socrates program planned for 1995.³⁸⁸ The program was

named after the philosopher, theologian and humanist Erasmus of Rotterdam (1465–1536), known as an opponent of dogmatism. By the beginning of the 21st century, the Erasmus program had become a unique cultural phenomenon and a globally recognizable brand. In December 2013, the European Parliament and the European Council approved the Erasmus+ program to support education, training, youth and sport.

The program operated during 2014–2020. It included an international dimension aimed at supporting the EU's external activities, including its development goals, through EU cooperation with partner countries [1]. The program budget included 14.7 billion euros [2].

It should be noted that during the period under review, another popular EU program was in effect. The Horizon 2020 framework program (2014–2020) was the largest in funding research and innovation with a budget of about 80 billion euros. It was designed to stimulate economic growth and job creation by combining research and innovation with a focus on outstanding science, industrial leadership and solving social problems. In addition, the program was supposed to promote the growth of breakthrough technologies and promising developments by promoting ideas from scientific laboratories to the market. The program was based on such key areas as science, industrial leadership and social challenges [3]. But since one of the objectives of this study is to study the Erasmus+ program and Kazakhstan's participation in its key activities, we will therefore look at it in more detail.

The goals of the Erasmus+ program were to encourage student mobility and create transnational university networks [4]. Building on the experience and success of previous EU higher education programmes, Erasmus+ supported the international exchange of students, researchers, ideas and good practice between academic and non-academic institutions. It provided opportunities for individuals and organizations to receive educational scholarships and project grants.

In the field of higher education, the Erasmus+ program contained three main innovations:

1. learning mobility (Learning Mobility of Individuals);
2. cooperation of organizations and institutions for the purpose of innovation and good practice (Cooperation for innovation and good practice);
3. Support for reforms and development of European research, including the actions of Jean Monnet (Support to policy reforms) [5]. Jean Monnet projects supported teaching, learning, research and debate on issues of European integration, in particular the challenges, opportunities and prospects of the EU [404].

The Erasmus+ program included the following structural elements:

- 1) academic mobility;

- 2) exchange of experience and cooperation in the field of innovation;
- 3) support for political reforms;
- 4) the actions of Jean Monnet and
- 5) sports.

According to the established criteria, EU members could participate in all projects of the program, and partner countries could participate in individual program activities by uniting in regional groups. Thus, Kazakhstan, together with Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, was part of “Region 7”. Erasmus+ projects aimed at building capacity in the field of higher education were carried out in partnership with universities in EU Member States and third countries not associated with the program. All projects responded to the common goal of supporting international cooperation in higher education, improving education systems and enhancing global growth and prosperity. Almost 7% of the EU's annual budget was allocated to CPW projects for Central Asian countries [6].

In Kazakhstan, the Erasmus+ program was seen as a catalyst for innovation and change. Kazakh universities were interested in participating in PPHE projects because they had a positive impact on their internationalization strategy. The significance of the Erasmus+ program for the modernization of higher education in Kazakhstan has been recognized at the level of individual university staff and students, as well as at the institutional and national levels. The Ministry of Education and Science of Kazakhstan was interested in using the results of the PPHE project and expanded its active participation in structural projects [7].

Over the 6 years of operation of the Erasmus+ program (2015–2020), over 60 PPHE projects were financed with the participation of higher educational institutions of Kazakhstan. Every year, the Erasmus+ program held a competition during which the most interesting, relevant and promising projects were selected.

The thematic areas of PPHE projects with the participation of Kazakhstan were: medical education; agriculture, energy, ecology; ICT, engineering, robotics, space; quality assurance; management, logistics and entrepreneurship, cooperation with enterprises; development of higher education, ensuring equal access, development of new approaches and services.

The achieved results of Kazakhstan in the implementation of the Erasmus+ program PPHE projects had an impact on the long-term modernization and reform of higher education in the state. Because the sustainability of the project results was determined by their integration and relevance to the national educational program. After all, programs were initially developed in accordance with the national or regional priorities of the country. Therefore, the stability of the program was guaranteed.

PPHE projects have used both bottom-up and top-down strategies to align national decision-making with university development and internationalization priorities and vice versa.

However, effective impact at the structural level was difficult to achieve and sometimes became noticeable only after years. Achievements directly related to the actions of the PPHE are easier to note in projects aimed at reforming curricula at universities in Kazakhstan. Mechanisms and tools developed within the projects, quality assurance procedures, new and updated study programs (at undergraduate and graduate levels) contributed to providing students in Kazakhstan with opportunities that would not have been achieved without the contribution of European partners. Tangible results were also visible through the creation of laboratories, centers, library systems and other structures and services aimed at Kazakhstani students and teachers at the university level, which contributed to increasing their educational level and, consequently, increasing the level of training. The inclusion of university leadership and the role of the national authorities of Kazakhstan in this context were key and vital to the sustainable success of the project.

REFERENCES:

1. Regulation (EU) No 1288/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing 'Erasmus+': the Union programme for education, training, youth and sport and repealing Decisions No 1719/2006/EC, No 1720/2006/EC and No 1298/2008/EC // Official Journal of the European Union 20.12.2013. L 347/73. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?amp;qid=1395671967554&uri=CELEX%3A32013R1288>
2. Erasmus+ the EU programme for education, training, youth and sport (2014-2020). European Commission. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus2/files/gen-erasmusplus-factsheet_2020_en.pdf
3. Горизонт 2020. Рамочная программа ЕС по исследованиям и инновациям. Практическое руководство для исследователей из России 2014–2020. С. 7. URL: http://publications.europa.eu/resource/cellar/e5f19eb4-55ff-41ca-824e-f21fc612dd39.0001.04/DOC_1
4. Богатырева О. Н., Лескина Н. В. Европейская программа Erasmus: основные этапы и итоги развития (1987– 2017). С. 127–128.
5. Вашурина Е. В., Вершинина О. А., Евдокимова Я. Ш., Олейникова О. Н. Возможности международных партнерств и инициатив в привлечении иностранных студентов. *Университетское управление: практика и анализ*. № 106 (6) 2016. С. 55.
6. Шукушева Е. В. Оценка воздействия европейской программы ERASMUS+ на высшее образование в Казахстане. С. 582; См. также: Erasmus+ for higher education in Kazakhstan // European Commission. URL: https://ec.europa.eu/assets/eac/erasmus-plus/factsheets/asia-central/kazakhstan_erasmusplus_2020.pdf
7. Erasmus+ Capacity Building in Higher Education (CBHE) action. Regional Report. Central Asia. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020.

scientific adviser
PhD Baikushikova G.S.

УДК 353:330.1

*Tumenbayeva Z.Zh., 2nd year master's degree student
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan*

CHINA IN CENTRAL ASIA IN THE “POST-PANDEMIC” PERIOD: TOWARDS A NEW QUALITY OF INTERACTION

The sharp reduction in China's diplomatic and foreign economic activities in Central Asia observed in 2020 - the first half of 2022, from the second half of 2022, when the intensity of the threat posed by the COVID-19 pandemic subsided, was replaced by the intensification of Beijing's efforts aimed at restoring and strengthening China's position in Central Asia. The article is aimed at identifying new accents, priorities and tools in Beijing's policy in Central Asia, as well as highlighting the new content that began to fill diplomatic, trade and economic relations between China and the countries of Central Asia in the “post-pandemic” period (the period from the second half of 2022).

Key words: *China, Central Asia, trade and economic cooperation, “Great Game”.*

*Туменбаєва З.Ж., студентка 2 курсу магістратури
Казахський національний університет імені Аль-Фарабі
Алмати, Казахстан*

КИТАЙ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ В «ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ» ПЕРІОД: ДО НОВОЇ ЯКОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Різке скорочення дипломатичної та зовнішньоекономічної діяльності Китаю в Центральній Азії, що спостерігалось у 2020 році – першій половині 2022 року, з другої половини 2022 року, коли спала інтенсивність загрози пандемії COVID-19, змінилося посиленням зусиль Пекіна, спрямованих на відновлення та зміцнення позицій Китаю в Центральній Азії. Стаття спрямована на визначення нових акцентів, пріоритетів та інструментів у політиці Пекіна в Центральній Азії, а також висвітлення нового змісту, яким почали наповнюватися дипломатичні та торгово-економічні відносини між Китаєм і країнами Центральної Азії в «постпандемічний» період (період з другої половини 2022 року).

Ключові слова: *Китай, Центральна Азія, торгово-економічне співробітництво, «Велика гра».*

The period from the beginning of 2020 to mid-2022 was characterized by a significant decrease in China's foreign policy and foreign economic activity in Central Asia. The self-isolation of Chinese diplomatic workers within the walls of diplomatic missions, the systematic closure of border checkpoints on the Chinese side during cargo transportation, the withdrawal of Chinese labor from the region and other restrictive measures of China due to the extraordinary circumstances of the development of the COVID-19 pandemic contributed to a temporary “downtime” in China's interaction with Central Asia. China's diplomatic activity has dropped to historic lows. China actually “overlooked” the January 2022 events in Kazakhstan,

missed the strategic initiative, and failed to provide any support to the leadership of Kazakhstan. Human exchanges and counter tourism were almost completely suspended. China's so-called mask and vaccine diplomacy in the region has had very mixed results. China's trade with Central Asia fell in 2020, from \$46 billion in 2019 to \$39 billion in 2020. The increase in trade turnover to \$50 billion in 2021 and \$70.2 billion in 2022 indicates a restoration of trade flows to pre-pandemic levels rather than their growth. Trade values have increased largely due to high levels of global inflation.

As soon as the danger posed by the pandemic began to weaken, and the need to confirm its presence in the region objectively became urgent, Beijing intensified its activity in Central Asia with particular force. At the same time, a number of new aspects of China's involvement in the affairs of the region emerged, the Chinese approach to the region began to change, and relations between China and the countries of Central Asia began to be filled with new content. These changes, as well as the intensification of China's regional activity, were due to a number of factors, a non-exhaustive list of which includes:

a) the presence of sinophobic sentiments in the region, which, according to some experts, are deliberately fueled by external forces and make it difficult to advance China's interests;

b) transformations in the countries of Central Asia themselves, changes in their national strategies and priorities, changes in political elites;

c) the pandemic factor, namely the temporary "freeze" of China's activity in the region (which was manifested both in the political, diplomatic, economic and cultural spheres, tourism, etc.);

d) a new context of developing US-China strategic competition and the American policy of containing China, potentially capable of reaching the level of containing China in Central Asia;

e) a new round of the Ukrainian crisis from February 2022 and changes in the geopolitical landscape in the post-Soviet space;

f) the Afghan issue, which became acute after the withdrawal of American troops from Afghanistan in August 2021, and the rise of the Taliban to power in Afghanistan, neighboring China.

A sharp increase in Chinese activity in Central Asia, motivated by Beijing's desire to compensate for its lack of attention to the region in 2020 and the first half of 2022, has been observed since the fall of 2022. The first foreign visit of Chinese President Xi Jinping since the beginning of the SOUGO-19 pandemic was to Central Asia and included a visit to Kazakhstan and Uzbekistan (as part of participation in the SCO summit in Samarkand). During the visit to Kazakhstan, relations between China and Kazakhstan were officially described as an "eternal" comprehensive strategic

partnership. The increase in the level of relations, by the way, affected not only Kazakhstan, but, for example, also another post-Soviet state that has close relations with Russia – Belarus. China's relations with this state were called "all-weather" in September 2022. The change in official terminology when describing bilateral relations was apparently aimed at demonstrating the increasing importance of these states in Beijing's system of foreign policy priorities.

Probably, a significant factor in the surge in Beijing's activity in the region could be fears caused by the fact that in view of Washington's policy to contain China and the acute confrontation between Russia and the West in Central Asia as a region - the underbelly of both Russia and China, the so-called Great Game 2.0 could unfold, namely, to intensify the activities of the United States and European countries to expand their regional presence. Moreover, there could be concerns that Russia, involved in the Ukrainian situation and overcoming financial and economic sanctions threats, may not have enough forces and resources for Central Asia, and this will create a certain vacuum that the United States and its allies, which obviously does not meet Beijing's interests.

There have been some changes in Beijing's approach to the region. Thus, the model of interaction between China and Central Asia is changing: the bilateral radial interaction with each country in the region individually is being replaced by the multilateral format "China + five countries of Central Asia." Having emerged at the initiative of Beijing in 2020, this format is acquiring a multi-vector nature and practical content. To date, it has not been limited only to meetings of six foreign ministers (in April 2023, the 4th meeting of the heads of foreign affairs departments was held in Xi'an). In April 2023, the first meeting of ministers responsible for foreign economic and foreign trade activities in the six-party format was held. Specialized multilateral mechanisms for practical interaction are also being created: the China-Central Asia Trade and Economic Cooperation Forum, the Industrial and Investment Cooperation Forum, aimed at expanding cooperation in the digital economy, energy and agriculture (the first forum was held in February 2023 in Qingdao). Uzbekistan proposed creating a China-Central Asia coordination council on transport connectivity.

In general, China's efforts in the region in the context of trade and economic cooperation are concentrated on three main vectors: the development of transport corridors and logistics infrastructure connecting China and Central Asia; energy cooperation (China's interest in increasing natural gas imports and developing cooperation in the field of hydropower) and cooperation in the field of agriculture.

In 2022, China faced a number of unfavorable circumstances in the import of pipeline gas from Central Asia due to the existing gas shortage for the needs of a number of Central Asian countries (Uzbekistan and Kazakhstan). Today, pipeline gas

supplies to China are provided by three cross-border pipeline systems: three branches of the Central Asia-China gas pipeline from Turkmenistan through Uzbekistan and Kazakhstan, the Myanmar-China gas pipeline and the Power of Siberia gas pipeline from Russia. Despite the fact that LNG is the predominant form of Chinese gas imports, a decrease in pipeline gas supplies, even in small quantities, could threaten China's energy security.

In general, from the second half of 2022, as the threat from the COVID-19 pandemic subsided, China began to rapidly strengthen its position in Central Asia. At the same time, Beijing's search for new approaches and tools for penetration into the region is quite clearly visible, dictated by the desire not to lose momentum and initiative in the unfolding "Great Game" of the great powers in Central Asia, to adapt to the changing political regional landscape (due to the change in political elites and national strategies of the countries of Central Asia), to relieve the severity of sinophobic sentiments in the region as complicating the implementation of Chinese interests, to contribute to the solution of the main tasks facing China at the current stage in the field of economic development (ensuring energy and food security, stability of global supply chains, development of alternative transport corridors, etc.).

REFERENCES:

1. Grozin A.V. Foreign economic policy of China in Central Asia: achievements and problems in the energy sector. *Geoeconomics of Energy*. 2022. No. 2 (18). P. 34-61. DOI: 10.48137/26870703_2022_18_2_3.
2. Kaukenov A. Economics of Kazakh Sinophobia // IAC MSU. March 28, 2021. URL: <https://ia-centr.ru/experts/adil-kaukenov/ekonomika-kazakhstanskoy-sinofobii/?ysclid=lh0ql66t1t860474256> (access date: 04/16/2024).
3. Pritchins S.A. "Great Game 2.0" in Central Asia at the present stage. *World Economy and International Relations*. 2022. T. 66. No. 6. P. 112-123. DOI: 10.20542/0131-2227-2022-66-6-112-123.

scientific adviser
cand.hist.sci, ass. professor (docent). Idrysheva Zh.K.

УДК 7:008

*Титечко Ірина,
студентка IV курсу спеціальності «Терапія та реабілітація»
Львівського медичного університету*

ІСТОРИЯ ТА РОЗВИТОК АНІМЕ

Історія аніме - це цікава та багатошарова тема, яка має свої коріння в Японії та має величезний вплив на глобальну поп-культуру. Розвиток аніме свідчить про його величезний вплив на культуру та мистецтво не лише в Японії, а й у всьому світі. Його популярність продовжує зростати, а нові технології та ідеї тримають його в центрі уваги у багатьох країнах. Мета нашої статті розглянути умови виникнення культури аніме та поширення її по світу, а також визначити причини її популярності.

Ключові слова: аніме, Японія, стиль, мистецтво.

*Tytechko Iryna,
student of the 4th year of the specialty "Therapy and rehabilitation"
Lviv Medical University*

HISTORY AND DEVELOPMENT OF ANIME

The history of anime is an interesting and multi-layered subject that has its roots in Japan and has a huge influence on global pop culture. The development of anime shows its huge influence on culture and art not only in Japan, but also around the world. Its popularity continues to grow, and new technologies and ideas keep it in the spotlight in many countries. The purpose of our article is to consider the conditions for the emergence of anime culture and its spread around the world, as well as to determine the reasons for its popularity.

Keywords: anime, Japan, style, art.

Аніме – японська анімація. Найбільше відрзняється від анімації інших країн тим, що орієнтується не на дитячу, а переважно на підліткову чи навіть дорослу аудиторію. Популярність має не лише в Японії, а й у світі.

Історія аніме - це цікава та багатошарова тема, яка має свої коріння в Японії та має величезний вплив на глобальну поп-культуру. Давайте розглянемо кілька ключових моментів та етапів розвитку аніме. Свій початок дана культура бере у (1900-1950-і роки): перші анімаційні фільми з'явилися в Японії на початку 20 століття, багато з них були впливовими роботами американських анімаційних студій. Протягом 20-30-х років в Японії з'явилися власні анімаційні студії, які створювали короткометражні аніме-фільми.

Розвиток аніме припадає на (1960-1970-і роки): у цей період аніме почало ставати більш популярним, з'явилися серіалізовані анімаційні телепрограми, такі

як «Астросолдат Ямато» (Space Battleship Yamato) та «Атака великого монстра Гамери» (Attack of the Giant Monsters Gamera).

Золота ера аніме припадає на (1980-1990-і роки): у цей період було створено багато культових аніме-серіалів, таких як «Драконий жемчуг» (Dragon Ball), «Повільний хід» (Slow Step), «Невеличка принцеса» (The Little Princess), «Наруто» (Naruto) та інші. Великий вплив на цей період мала також поява студії Studio Ghibli та їхніх фільмів, таких як «Мій сусід Тоторо» (My Neighbor Totoro) та «Принцеса Мононоке» (Princess Mononoke).

Сучасна анімація постійно еволюціонує, з'являються нові жанри, технології та підходи до створення аніме. Цей період характеризується широким розмаїттям стилів та тем, а також глобальним поширенням аніме завдяки інтернету та стрімінговим платформам.

Розвиток аніме свідчить про його величезний вплив на культуру та мистецтво не лише в Японії, а й у всьому світі. Його популярність продовжує зростати, а нові технології та ідеї тримають його в центрі уваги у багатьох країнах.

Аніме часто (але не завжди) відрізняється характерною манерою зображення персонажів та фону. Випускається у формі телесеріалів, а також фільмів, що розповсюджуються на відеоносіях або пристосовані для кінопоказу. Для аніме характерне надзвичайне жанрове різноманіття, яке в інших країнах притаманне кіно, а не анімації. Окрім загальних жанрів (бойовик, детектив тощо), є й специфічні, властиві лише аніме. Саме різноманітність та орієнтація на глядачів різного віку є головними перевагами аніме [3].

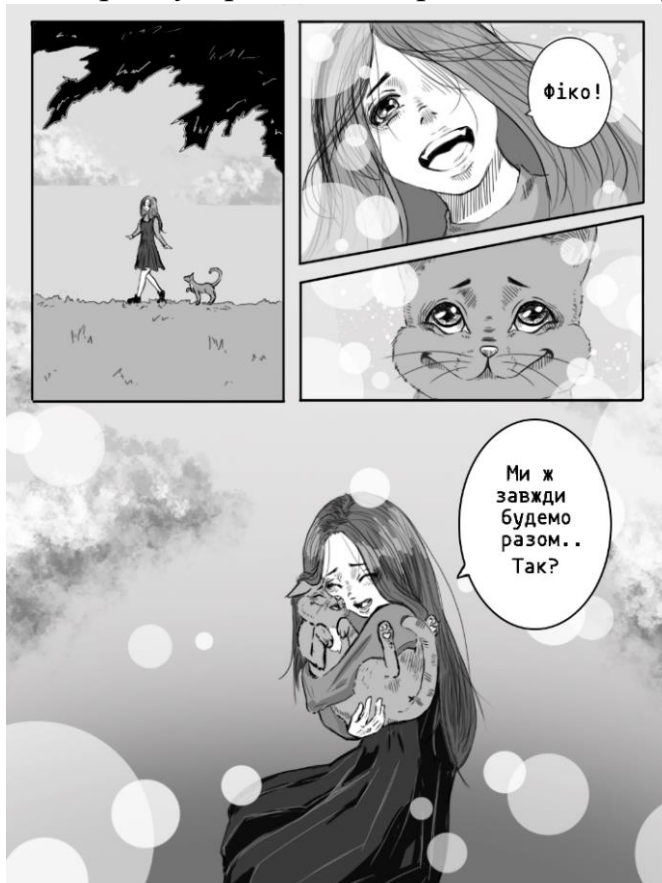
В інших країнах анімація є переважно абстрактним мистецтвом для дітей, або ж використовується для пародійних та гумористичних творів, в той час, як аніме – повноцінне мистецтво. Більша частина аніме-серіалів – це екранізація японських коміксів – манги, утім є й екранізації книжок, а також повністю оригінальні роботи. Аніме-індустрія складається з понад 430 студій, включно з такими великими компаніями як «Studio Ghibli», «Gainax» і «Toei Animation».

Ще донедавна у всій літературі що зачіпала тему аніме, від наукових праць і до тієї, що орієнтована на масового читача, роком перших аніматорграфічних експериментів в Японії, і відповідно роком зародження японської анімації називався 1917 рік. Навіть жарти існують відповідні. Але в останні роки серед публіки таки поширюється інформація, що ще у 2005-ому році було знайдено коротеньку анімаційну стрічку на 50 кадрів, датовану приблизно 1907-им роком. Вона зображає хлопчика, який малює ієрогліфи, застарілий варіант слова «кіно»

(活動写真), потім повертається до глядача, та вклоняється. Втім, цей факт впливає лише на формальний бік справи, оскільки справжнє створення початків аніме-індустрії та перших мистецьких тенденцій відбулося саме наприкінці 10-их років ХХ-ого сторіччя. Власне, перших стрічок, з різних обставин, збереглося мало. Вони значною мірою були неіменовані і первинно, не перевищуючи тривалістю 5 хвилин, вже до середини 20-их років сягали в середньому 15-ти. Звичайно, не забуваймо, вони були ще й чорно-білі та німі [1].

Такі малі об'єми та якість зростання пояснити легко: стрічки вироблялися переважно окремими художниками-аніматорами на замовлення прокатних студій, з подальшим передаванням останнім усіх прав, зокрема й на отримання прибутків. Аніматор отримував лише фіксовану суму, обумовлену договором – з одного боку така система дозволяла доволі широко експериментувати і забезпечувала потрібне молодому ринку розмаїття продукції, з іншого – спонукала творців вдаватися до спроб зробити виробництво менш витратним за рахунок втрати якості, а явно недостатня концентрація ресурсів на одному об'єкті, як вже було сказано, не дозволяла нарощувати потужність і сягати нових висот.

Серед виробничих методів цього часу популярністю користувалася перекладна анімація, коли діяльні об'єкти вирізалися з паперу і знімалися кадр за кадром у процесі їх перекладання. Варто також згадати Декотена Сімокаву,

який створював анімацію, малюючи крейдою на дошці [2].

Сюжети у цей час значною мірою центрувалися на екранізаціях японських чи китайських казок та легенд. Пізніше, у 20-их роках, додалося наслідування сюжетів західних творів, тобто практикувалася їх японська адаптація. Прикладом анімації того часу може слугувати, віднайдений 2008-ого року в осацькій крамничці, короткий мультиметраж 1917-ого року «Намакура Гатана» («Тупий меч»), що зображає невелику халепу одного настирливого самурая.

Рис. 1. Аніме графіки в коміксі (автор Гуменюк С.В.)

Аніме має значний вплив на інші медійні галузі, такі як манга (японські комікси), відеоігри та література. Також з розвитком анімаційної індустрії у Японії ставали популярними такі жанри, як меха (робототехніка), шоунен (для підлітків), дзиндзя (для дівчат), сейнен (для дорослих), які дозволяли створювати різноманітні сюжети та виражати різні аспекти японського суспільства та культури.

Список використаних джерел:

1. Гуменюк С. Техніки та види японського анімаційного мистецтва. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи*: зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ–Львів–Бережани–Кельце, 2022. Вип. 10. С. 147 -153.
2. Корнеєва Л. Л. Анімація (мультиплікація) // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Анімація \(мультиплікація\)](https://vue.gov.ua/Анімація_мультиплікація). Дата звернення: 9.02.2022.
3. What Is Japanese Manga? URL: <https://www.worldatlas.com/what-is-japanese-manga.html>. Дата звернення: 9.02.2022.

Наукове видання

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

Відповідальна за випуск: Юлія Колісник-Гуменюк
Макет і комп'ютерна верстка: Софія Гуменюк
Дизайн обкладинки: Ігор Колісник

Адреса оргкомітету:
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
79008, вул. Кривоноса, 10
м. Львів, Україна
<http://npucenter.lviv.ua/публікації>

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи: зб. наук. праць /
[гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ – Львів – Бережани – Ломжа, 2024. Вип. 14. 240 с.

Електронне видання
Умовн.-друк. арк. 14,7. Об'єм файлу – 3,47 МБ.